

EESTI KIRJANDUS

1932 № 8

SISU:

- M. LEPIK: Kristian Jaak Peterson.
A. PALM: Eesti Kirjanduse Selts 1907—1932.
B. LINDE: Rud. Paris — Konrad Mägi.
P. HAMBURG: Mats Mõtslane — Kevadised vood.
H. PAUKSON: Kyösti Vilkuna — Tapani Löfvingi seiklused
Põhjasõja ajal.
J. ROOS: A. H. Tammsaare — Meie rebane.
L. PALM: J. Parijõgi — Suuskadel Vallastesse.
A. KURLENTS: Vanavara vallast.
E. PÄSS: M. J. Eisen — Meie jõulud.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1932 ASUTATUD 1906. XXVI

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI.

Address: Vabriku 5, Tartus, tel. 2-81.

Toimetus: P. ARISTE (folkloor), H. KRUUS (ajalugu),
A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsit kirjade tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsikirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsikirju lühendatud kujul.

Talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Lai 35, Tartus, telefon 6-01, avatud äripäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläinud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbril korrapärasest ilmumise aega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Lai 35, tel. 6-01.

Akadeemiline Kooperatiiv, Jaani 7, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü, Rüütli 4, tel. 2-66.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.

J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastusühisus, Pikk 2, tel. (20)4-94.

SuurKarja 23, t. (2)15-13.

K/ü. „Rahvapäikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Viljandis: „Õpistu“, Lossi 24, tel. 74.

Rakveres: Joh. Triefeldt, Pikk 17.

Ühiskaubamaja Leo Erna, Tallinna ja Laada tänava nurgal nr. 24, tel. 2-76.

Kuulutused teksti järel: lehekülg 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud 1—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXV (1930—1931) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Lai 35, Tartus, telef. 6-01.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

AUGUST 1932

NR. 8

Kristian Jaak Peterson,

ehk se, mis ta mõtles, ja teggi, ja kuidas ta ellas, ja mis ta teada sai omma ello sees, isse-enneselt üllespandud 17-al ello-aasta seest, ello-otsani — on kirjutatud selle nooruki päevaraamatulise kaustiku esimesele leheküljele, kelle elukäiku katsutakse järgnevas veel kord jälgida. Kui see päevaraamat tõesti sisaldaks kõike seda, mida nii paljulubava pealkirja järele võiks oodata, siis oleks käesolev kirjutis täiesti ülearune, selleks poleks mingit tarvidust. Teatavasti aga ei sisalda see päevaraamat kaugeltki mitte kõike seda, mis lubatud. Juba puhtajaliselt ei haara ta aastaid „17-da ello-aasta seest ello-otsani“, vaid ainult kirjutaja 17. ja 18. eluaasta, kuna järgnevate jooksul ei ole ilmselt ridagi sisse raamatusse kirjutatud. Ka võidakse neist väheseist päevaraamatu märkmeist leida küll seda, mis K. J. Peterson tähendatud paari aasta jooksul mõtles, kuna kõike seda, mis ta teggi, kuidas ta elas ja mis ta teada sai oma elu sees, — kõike seda see kaustik ei sisalda kuigi nimetamisväärsel määral. Neid andmeid tema elukäigu valgustamiseks tuleb otsida mujalt, kusjuures suure tähtsusega on iga väiksem kui andmekilluke, iga väiksem kui teateraasuke, mis kuidagi aitab tema elu ja tegevust selgitada.

K. J. Petersoni elulooliste andmete algallikaks on paar nädalat pärast tema surma kindralsuperintendent K. G. Sonntag'i poolt avaldatud järelehüüe¹⁾, millele tuginevad kõik järgnevad sõnavõtud, nende hulgas ilmselt ka Turu rootsikeelse ajaajakirja „Mnemosyne“ kirjutis 1823. a., kuna seal peajoontes ainult teiste sõnadega korratakse eelmist kirjutist. 11. apr. 1857 on tollaegne õpetatud Eesti Seltsi sekretär dr. Woldemar Schultz seltsi koosolekul refereerinud K. J. Petersonist, aga et ettekande käsikiri kaotsi on läinud ja koosoleku protokollis ettekande pidamine ainult mainitud, siis ei tea meie selle sisu kohta lähemalt midagi. Arvatavasti puudutati selles siiski ainult

¹⁾ Rigaische Stadt-Blätter 8. VIII 1822, lk. 297—299, ja lisandeid sellele: seals. 26. IX 1822, lk. 366. Vrd. ka: Rigasche Biographieen. Bd. I (1881), lk. 83—84.

Õpet. E. S-i arhiivis säilitatavaid Petersoni käsikirju, mis sinna olid sattunud peale Rosenplänter'i surma koos tema muu kirjandusliku pärandiga.

Eesti keelt kõnelevale ja lugevale publikule tutvustas esimest korda K. J. Petersoni O. Kallas juba mainitud „Mnemosyne“ artikli tõlke kaudu 1893. a. „Postimehes“²⁾). Esimene iseseisev katse Petersoni ja tema toodangut eesti seisukohalt iseloomustada ja hinnata on V. Reimani kirjutis 1901. aastast³⁾). Seal Petersoni värsitoodangust antud väärhinnangute kohta on juba varemini sõna võetud ja need lõplikult ümber lükatud, nii et sellel pole käesolevas kirjutises põhjust enam peatuda. Küll on aga põhjust veidi ettevaatlikumalt ja kriitilisemalt suhtuda V. Reimani kirjutise sellesse osasse, milles käsitletakse Petersoni esimese eesti rahvuslasena, kellel olevat jätkunud iseteadvust isegi põlatud maarahva lihtsas kuues käia. Rahvusmeelsuse propaganda vahendiks võis ju tähendatud fakt küllaltki meelepärane olla, kuid kõige pealt tuleks siiski järele katsuda selle paikapidavust ja küsitella, kas oli see tingitud teadlikust meelsuse avaldamistarbest ning kuivõrt olid selleks kaasamõjuvad muud, nende hulgas ka maisemad tegurid, aga sellest lähemalt alamal.

Eesti kirjandusajaloo vähevalgustatud taevasse lennutas K. J. Petersoni ühe kiirgavana kinnistähena alles G. Suits Noor-Eesti võitluspäevade revolteeritud ja poleemilises tuhinas⁴⁾). Petersonile suurema hiilguse andmiseks on ta O. W. Masing'i ja Petersoni vahelistes suhetes näha tahtnud igivana sugupõlvete ja maailmavaadete antagonismi, millest tuletatud järeldused on lisandanud Petersoni saatuse traagilist värvingut. Sealpeale särab Peterson täies hiilguses esmasuurusliku tähena, ilma et ta nime ega isikut tumestaks ükski vari. Säärase ebareaalse ja ebamaise voorusliikkuse loori mähitud kaunishingelise nooruk-luuletaja ideaalkujuna on ta kandunud ka meie tänapäeva kirjandusliku üldsuse teadvusse. Ta näib olevat ainult puhta vaimu kehastus, kellel puudub kõik materiaalne, liha ja veri, nagu ei oleks ta olnudki kõige pealt siiski elav inimene.

K. J. Petersoni avastamisele järgnes 100. sünnipäeva puhul ka tema vähearvuliste ilukirjandusliikkude teoste, päevaraamatu ja kirjade kättesaadavaks tegemine⁵⁾). Ühenduses sellega on tehtud ühelt poolt ka esimesi teritatumaid katseid tema ilma-

2) Postimees, 20, V 1893, nr. 107.

3) EÜS-i Album. Kuues leht, lk. 1—17.

4) Meie esimene luuletaja. Koguteos: Võitluse päivil [1905], lk. 35—40.

5) K. J. Peterson. Laulud, päevaraamat ja kirjad. Korraldanud ja redigeerinud Aino Paaltser. Tartu 1922.

vaatesse ja toodangusse süvenemiseks⁶⁾, on püütud lähemalt selgitada O. W. Masingi suhtumist Petersonisse ja tema esimesesse värsikatsetesse⁷⁾. Teisest küljest on aga V. Reimani ja G. Suitsu juhtmõtted ja põhikäsitlused Petersonist andnud vilja ka süvenematult lahjendavaile ja liialdavalt moonutavaile populariseerimisveskitele, peamiselt küll ajaleheartikleis, aga ka kirjandusajaloo koolikäsiraamatuis⁸⁾. Üldiselt aga meie tänapäeva kirjandusajaloolised käsitused ja käsitlused K. J. Petersonist — olgu nad siis üksikasjusse süvenevad eriuurimused või populariseerivad kirjutised — ühendavad endas kaks põhikomponenti, kaks põhikäsitlust: V. Reimani rahvusidealistliku — „Tema on esimene haritud eestlane, kes ennast eestlase tundis olema ja kes seda südikamalt ja avalikumalt igalpool püüdis üles tunnistada, kui keegi teine pärast teda“⁹⁾, millele G. Suits omalt poolt lisandab K. J. Petersoni erakordse tähenduse luuletajana ja vabamõtlejana — „Kuid omalt poolt tahaksin mina selle pääle rõhku panna, et Kristian Jaak Peterson minu teada esimene Eesti soost luuletaja-iseloom on“ jne.¹⁰⁾. Sellise ainult K. J. Petersoni vaimse poole esiletõstmise ja rõhutamise juures on kõrvaliseks asjaks jäänud tema maine isik ja ühiskondlik ajalisruumiline keskkond, kus ta oma lühikesed elupäevad mööda saatis. Ilmselt on see käsitluse ühekülgsus olnud tingitud tema elulooliste andmete puudulikkusest, ent ühtlasi just see asjaolu oleks pidanud kutsuma olevaist andmeist järelduste tegemisel seda suuremale ettevaatusele.

Käesolevas kirjutises siis selle vastu, hoidudes võimalikult ühekülgselt abstraherimisest ja tänapäeva tõekspidamiste minevikku projitseerimisest, katsutakse Petersoni maist isikut ja toodangut näha kaasaegse ühiskondliku elu kaas- ja koosolu füüsilistest ja vaimlis-kõlblaist mõjutegureist sõltuvas sidevuses.

⁶⁾ K. A. Ben, K. J. Petersoni ilmavaade. E. Kirj. XVIII (1924), lk. 225—234 ja hiljemini ümberredigeeritult G. Suits'u toimetatud koguteoses „Lisandusi K. J. Petersoni tundmaõppimiseks“, Tartu 1927, lk. 5—13. J. Väinaste, K. J. Petersoni stiili peajooned, eespool-tähendatud koguteoses, lk. 14—55.

⁷⁾ H. Brindfeldt, Kr. J. Peterson ja O. W. Masing. Looming 1923, lk. 129—137.

⁸⁾ Esikohta viimaste killas omab kahtlemata kõige hilisemana K. Mihkila, kes oma „kirjanduse ülevaates“ saab toime säärase kummaliselt isetarga ja kaelamurdva vägiteoga, et ta paneb Petersoni teosed, millest teatavasti väike osa trükivalgust nägi 80 aastat pärast autori surma, kuna täielik kogu ilmus alles 100. surmapäeva puhul, — et ta paneb need värsikatsed juba nende tekkimisest alates eesti kirjandusele otsustavat ja murrangulist mõju avaldama. (Vt. Lühike Eesti kirjanduse ülevaade keskkoolidele. I vihk. Tartu 1930, lk. 55 ja 77.)

⁹⁾ EÜS-i album. Kuues leht, lk. 15.

¹⁰⁾ Võitluse päivil, lk. 36. Samuti ka E. Biogr. Leks., lk. 377: „P-i erakordne tähendus luuletajana ja vabamõtlejana ei ole tunnustavat hindamist leidnud varem kui Noor-Eesti liikumisest saadik.“

Neist seisukohtadest lähtumine loodetavasti aitab selgitada ka Petersoni vaimse isiku kujunemist ja toodangu saamislugu kui ka enneaege se kustumise senini hämaraks jäänud põhjusi, viib lähemale sellele võimalikult objektiivsele sihitaotlusele, mis on kirjandusajaloolise uurimise veetlevaks ülesandeks. Lõplikku ja täielikku lahendust muidugi ei suuda ega kavatsegi ka käesolev kirjutis pakkuda, küll ehk aga siiski meid huvitavat küsimust mõne sammukese võrra tänapäevale ligendada. Tarvitada oleva andmestiku uudisleiud on selleks ikka veel puudulikud, kuid käepärast olevad lisandid tunduvad ikkagi niivõrt olulistena, et nende tagasihoidmine oleks ebaõige.

Lisaandmete hankimisel on tähelepanu pöördud peamiselt arhiividele ja selleks enam-vähem süstemaatselt läbi soritud need Tartu Ülikooli arhiivi osad, kus vajalikkude materjalide leidmist võis eeldada, kuna teiselt poolt ka Riia arhiivide rikkalikkudest panipaikadest on aastate jooksul mõndagi ammutatud niihästi Petersoni isiku kui ka ajaolude valgustamiseks. Ootamatult on aga veel käesoleva artikli esialgse valmiskirjutamise ja Akad. Kirjandusühingu koosolekul ettekandmise järel ka üks trükisõna kaudu paljundatud, kuid senini kahe silma vahele jäänud allikas leidunud. Nimelt on Tartu lokaalajaloo tundja härra A. C. G. Rosenberg nende ridade kirjutaja tähelepanu juhtinud 1912. a. „Rigaer Tageblatt'is“ avaldatud K. J. Petersoni Riia koolide kaasõpilase, pärastise pastori C. L. Kählbrandt'i memuaaridele¹¹⁾. Tähen datud memuaarides Petersoni kohta leiduvad andmed on oluliseks täienduseks juba varemini Riia arhiividest kogutud materjalidele eriti tema alg- ja keskkoolilise ajajärgu kui ka viimaste eluaastate kohta. Härra Rosenbergi lahke vastutulelikkuse tõttu, kes vastavaid Riia ajalehe väljalõikeid kasutada andis, on ka tähendatud allikat alamal tarvitatud, mille eest teda ka siin on põhjust tänada, seda enam, et „Rigaer Tageblatti“ Tartu raamatukogudes ei leidu.

2.

K. J. Petersoni põlvnemisest, vanemate Riiga sattumise põhjustest ja tema varasemast lapsepõlvest ei tea meie midagi. Võibolla tuleviku uurimised ehk näitavad, kas ja missuguses ühenduses oli Kikka Jaagu maalt välja rändamine Viljandi kihelkonna koolmeistri Petersohn'iga, kes 1806. a. 6. mail on umbes 50-aastasena surnud¹²⁾.

¹¹⁾ [C. L. Kählbrandt], Jugenderinnerungen. Rigaer Tageblatt 1912, nr. 1, 3, 5; ilmunud anonüümselt, kuid ilmselt on need alguseks mälestiste teisele osale, mis ilmub samas ajalehes ja samal aastal autori täie nime all ning mis sisaldab mälestisi Tartu ülikoolis viibimisest — „Aus den autobiographischen Aufzeichnungen des weil. Propst K. L. Kaehbrandt-Alt-Pebalg.“ Rig. Tageblatt, 1912, nr. 185 ja 187.

¹²⁾ Viljandi saksa kog. kirikuraamat 1806, lk. 478. Eesti Riigi Keskarhiivis (=ERKA).

Otseste andmete puudumisel jääb vist alati seks selgitamata ka see lähem ümbrus, kust meelt märkama hakkav tulevane luuletaja ammutas oma esimesi komplevaid muljeid ja elamusi ning kus ja kuidas toimus tema füüsiline kasvamine. Välistest meel-desöövivaist sündmustest võiks ehk Petersonile kohaldada samu, mida paar aastat temast noorem Kählbrandt noteerib oma lapse-põlve haaravamate ja tugevamate elamustena¹³). Nimelt 1810. aastal lippude lehvides ja trummide põrisedes pühitsetud Riia linna ja Liivimaa Vene riigi poolt vallutamise 100. mälestuspäeva, ja teiseks 1812. a. maailmavallutaja Napoleoni hiigla-sõjaväe ilmumist Venemaa piiridesse ning sellega kaasas käinud üldist paanikat, mis Riias andis põhjust Väina-taguste agulite vandalist-likule mahapõletamisele ja kabuhirmunud elanikkude massilisele põgenemisele.

Samul aastail on tõenäoliselt alanud ka noore Kristian Jaagu kooliskäimine; alul Jakobi kiriku algkoolis ja hiljemini Riia teises kreiskoolis, ka „navigatsiooni-kooliks“ nimetatud kolme-klassilises õppeasutises, mille ülesandeks oli nimeliselt küll oma kasvandikkude merimehekutsele ettevalmistamine, kuid tegelikult „ei toimunud selles sihis midagi ja peale tumesinisest riidest madrusepluusi ei saanud nad (õpilased) midagi, mis neid meri-meheteenistusele oleks võinud ette valmistada, ega hakanud ka edaspidi ükski õpilane merimeheks“, — nagu väidab Petersoni kreiskooli-kaaslane¹⁴). Kreiskooli õppetöö korralduse ja õpe-tajate kohta toleaegetes oludes ei tea mälestuste autor öelda midagi erakorralist head ega ka halba. Selgub siiski, et tava-liste ainete ja saksa õppekeele kõrval on õpitud ka ladina, vene ja prantsuse keelt.

Siinkohal huvitab meid siiski enam kuulutada, mis teab ta oma kaasõpilasest ja kuidas iseloomustab ta oma pärastist kreeka keele õpetajat „Jak Petersoni“. „Viimasel poolaastal enne güm-naasiumi astumist võtsin ma — — — ühe gümnaasiasti Jak Pe-tersoni käest kreeka keele eratunde, kes suuri lootusi õigustas, hiljemini ka mõnevõrra tähelepanu äratas, lõppeks aga siiski 'ein untrühmliches Ende nahm'. Ta oli sündinud eestlane, Jakobi kiriku teenri ja kellalööja poeg; ta oli alguses põhimõtteliselt kõige jälgim küünik (der unflätigste Zyniker), milline üldse võib esineda; ta otsis midagi sellest, et nii vähe kui võimalik tarbeid tunda ja ennast võimalikult kõigis keeldumistes harjutada, ja isegi kõige ebaloomulikumaid ning tülgastavamaid aineid süüa; selle tõttu hoidusid kõik temast eemale, kuid ta tõmbas siiski nende tähelepanu endale; ta oli nimelt endale pähe võtnud pa-ganate misjonäriks hakata, tol ajal midagi hoopis ennekuul-matut — ja arvas, et ta keeldumisharjutustega ja kõige ebaloo-

¹³) Rig. Tageblatt 1912, nr. 1 ja 3.

¹⁴) Rig. Tageblatt 1912, nr. 5.

mulikumate ning tülgastavamate toiduainetega harjutamise kaudu saab selleks (s. o. misjonäriks) kõige paremini. Korraga pöördus ta siiski ümber, viskus ennenägematu usinuse ja harukordse energiaga teaduste kallale, kusjuures ta ei piirdunud ainult kooli õppeainetega, vaid haaras kõiki teaduste alasid, mis aga kättesaadavad olid¹⁵⁾.

Säärase kummaliselt veidra iseloomustise annab siis omaaegselt kaasõpilasest too Uus-Pebalgi pastor ja Võnnu maakonna praost, kes üldiselt oma mälestiste toonis ja laadis arendab usaldust-äratavat, rahulikku ja objektiivset, kuigi just mitte erilisel sügavat asjade ja olude kirjeldust. Kuigi meil puuduvad andmed antud iseloomustise tõepärasuse kontrollimiseks ja kuigi sellest kirjeldusest maha arvata kõik võimalikud liialdavad jooned, siis jääb Petersoni iseloomu põhikavandisse ikkagi era- ja harukordsust taotlevate, normaalsest kõrvale kalduvate, seletamatute ürgtungide kompleks. Ja selleks leiame tõendeid ka teisalt. Eks kõnele ka Sonntag keset muidu otse ülistavat otsust Petersoni kohta tagasihoidlikult ja varjatult ka mingisugustest sisemistest ja välistest iseärasustest, mis temas on avaldunud suuremal määral, kui see ehk kiiduväärne oleks olnud¹⁶⁾.

„Pärast (kreis)koolikursuse kiiret lõpetamist jättis ta lõpp-eksami aktuse puhul õpetajad ja õpilased jumalaga — sinna maani enneolematul viisil — meie kõigi teiste õpilaste poolt imeteldud kõne kaudu, — ja astus gümnaasiumi, jooksis kiiresti kõik klassid läbi ja, peale seda kui oli Tartu ülikooli astunud ning mõned aastat seal õppinud, tuli tagasi kõrgi arvamusega: tal polevat seal enam midagi õppida¹⁷⁾. — Kuigi mälestiste kirjutajat on kaasa tõmmanud sama rutt, millega Peterson oma õpingud lõpetas, tuleb meil siinkohal siiski seda tempot tasandada ja nobedast teejuhist mõneks ajaks lahkuda.

Riia gümnaasiumi õpetajaskonda kuulusid tol ajal mitte ükski Riia, vaid kogu Baltimaade kultuuriloo üsna tuntud nimed: A. Albanus, W. C. F. Keussler, C. L. Grave jt. Nad olid pärit samast saksa töötu intelligentsi hulgast, kes eriti Prantsuse revolutsioonile järgnenud aastail paiskus hiiglalainena idasse. Uusi töömaid otsides kinnitasid nad kõige pealt kanda balti saksa aadliperekondades „hofmeister'itena“, kodukooliõpetajatena, kust aegamööda kannuseid teeninumad oma leivaisandate armust leidsid tee ka kirikukantslitesse maarahvale evangeeliumi kuulutama. Saanud kasvatuses sinseist avaramais oludes ja hariduses Lääne-Euroopa valgustusaegseis haridusääsides, täitsid nad ka uutel teenistuspaikadel oma teadlikku või alateadlikku kultuurmissiooni. Majanduslik ja sotsiaalne sõltumus oma käskijaist

¹⁵⁾ Rig. Tageblatt 1912, nr. 5.

¹⁶⁾ Rig. Stadt-Blätter 1822, lk. 298.

¹⁷⁾ Rig. Tageblatt 1912, nr. 5.

ning võimatus maa poliitilise saatuse juhtimisest osa võtta ei loonud muidugi kuigi soodsat pinda kodumaalt kaasatoodud maa-ilmakummutavate ideede külvile siinses tagamaa sompunud õhkkonnas. Leivateenistuse kaotuse kartusel tuli neid vastavalt oma iseloomule kas täiesti maha salata või orjapidajate pärishärrade poolt dikteeritud nõuetele kohandada. Kõigi nende mitmekesiste ja komplitseeritud mõjutegurite resultaadiks oli siiski vähemalt sisuliselt võrdlemisi vabameelselt suunatud kiriku- ja koolikorraldus, millele olid Aleksander I 1804. a. koolireformiga ka endisest võrratult vabamad välisraamid antud.

Liivimaa kubermangu koolide ja Riia gümnaasiumi direktor dr. A. Albanus, tema ameti pärastine järeletulija, matemaatika õpetaja W. C. F. Keussler, vali ja sarkastiline, kuid tubli kreeka keele õpetaja dr. E. Ph. Renninger, heasüdameline ladina keele õpetaja J. H. Henschler, usuõpetaja dr. C. L. Grave, kelle õpetuse järgi oli ristiusk juudi, muhamedi, budda ja muude paganauskude kõrval ainult prima inter pares,— need mehed ühes teistega moodustasid tolleaegse Riia literaatidekihi erksama ja väinsema paremilku. Kohaliku kiriku kõrgema esindaja ja ratsionalistliku teoloogia esirinna mehe, kindral-superintendent K. G. Sonntagi ümber koondudes omandas see ring oma erakordse aktiivsuse tõttu läinud sajandi esimestel aastakümnetel kiriku- ja koolielu korraldamisel juhtiva ning tooniandva koha mitte ainult oma lähemas ümbruses, Riias ja Liivimaa kubermangu piirides, vaid nende äratav ja viljastav mõju ulatus üle terve Baltimaa küll esimeste puhtpedagoogiliste ajakirjade, kooliraamatute, lugematute programmiliste brošüüride ja ajalehtedegi kaudu. Selles ringis tunti vajadust ka harimata maarahva haridustarvete rahuldamiseks; nendega kontaktis töötades ja julgustusel on teoks saanud meie esimeste, J. Ph. Roth'i ja J. H. Rosenplänter'i kihelkonnakoolide asutamine, kuna rahvakoolide paremale järjele tõstmise mitmekordsed kavad jäid teostamata maa võimupidajate vastutöötamise tõttu^{17a)}.

Kuivõrt vabameelne õhkkond valitses selles õppeasutises, kuhu astus Peterson kreiskooli lõpetamise järel, iseloomustab ehk juba see ainus näide Kählbrandt'i noorusmälestistest, mis puudutab usuõpetuse käsitlemist. „Ratsionalistlik usukäsitlus oli tol ajal ainuvõimalik, harilik ja mõeldav, see ei lasknud meie juures ühelgi teisel vaatel tekkida, seda enam, et piibliga meid kunagi ei tutvustatud, piiblitugu koolis ei õpetatud ja et me Lutheri katekismust vaevalt tundsim“¹⁸⁾. On vist üsna loomulik, et just selles ortodokslikust ja dogmaatilisest ususundusest vabas Riia

^{17a)} K. G. Sonntagi kohta vt. näiteks: Joh. Kirschfeldt. Die religionsgeschichtliche Stellung des Gen.-Sup. D. Dr. Karl Gottlob Sonntag. Riga. 1931. (Abhandlungen des Herder-Instituts. Bd. IV. 3.)

¹⁸⁾ Rig. Tageblatt 1912, nr. 5.

gümnaasiumis ja tublide kasvatajate hoole all võisid eriti soodsa pöörde saada Petersoni mitmeti iseäralikud põhitungid ja erakordsed vaimuanded.

Gümnaasiumi vaimliselt rikkas ja elavas õhkkonnas huvitasidki teda kõige mitmekesisemad küsimused. Seal avastas ta oma luuletaja-ande ning sõnastas värsivihikusse¹⁹⁾ dialoogides karjaselaulude kõrvale ülevaid oode jumalast, päikesest, inimesest, sõprusest, samuti kui oma Alo armuelamuse selle rõõmu ja muredega. Päevaraamatus²⁰⁾ juurdles ta aga samal ajal metafüüsiliste igavikuküsimuste, maailma algpõhjuste ja elumõtte probleemi kallal. Sealt astus ta kirjavahetusse J. H. Rosenplänter'iga²¹⁾, saatis temale tutvumiseks ja arvustamiseks oma esimesi värsikatseid ning arutas eesti keele lauseõpetuse küsimusi tema ajakirjas. Ja peale kõige muu jõudis see 17-aastane nooruk õpetada teisi ja õppida ise ning kolme aastaga lõpetada gümnaasiumi neljaklassilise õppekursuse, mida tõendab see isenesest üsna tavaline lõputunnistus, nagu neid Riia gümnaasium paljudele teistelegi andis, ilma õppeainete üksikasjaliku hinnangu ja isegi kooli nime mainimata²²⁾.

Seega oli Peterson selja taha jätnud selle asutise, mis temas

¹⁹⁾ Kristiani Jago Petersoni laulud. Riia linnas, 1818. Vt. Laulud, päevaraamat ja kirjad, lk. 123—138.

²⁰⁾ Kristian Jaak Peterson, ehk se, mis ta mõtles, ja teggi jne. seals., lk. 171—180.

²¹⁾ Kiri Rosenplänter'ile Riist 20. okt. 1818 seals., lk. 105 ja 154—155. — See kirjavahetus sai alguse arvatavasti tähendatud kirjas mainitud „Freund Karl'i“ kaudu, kes oli Rosenplänter'i tädiipoeg ja Petersoni parem sõber, gümnaasiumi kaasõpilane ja hiljemini ka ülikooli kaasvõitleja Carl Bayer, nagu selgub ühest Rosenplänteri kirjast kindralsuperintendent Sonntag'ile pärast Petersoni surma. (Kiri 2. nov. 1822, praegu Riia linnaraamatukogus) [= RiLRk].

Carl Bayer oli pärit Volmarist, Rosenplänteri sünnilinnast, kuna poja ülikooli astumise ajal oli isa juba Riias kaupmeheks. Tartu ülikooli usuteaduskonda astus Bayer üks aasta pärast Petersoni (1820. a. I sem.) ja lahkus enne lõpetamist 1822. a. Oli koduõpetajaks Kuramaal ja Peterburis, õpetajaks Moskvast, Tsarskoje Seloo lütseumis ja Peterburi kadettidekorpuses, kasvatajaks Lausanne'is ja reisikaaslaseks Saksamaal; siis postmeistriks Valgas ja hiljemini Viljandis, kus ka suri 1863. a. Album Academicum, matr. nr. 1418. — Kes teab, ehk annaks tema järeletulijate ülesotsimine veel mõningaid materjale ka Petersoni tundmaõppimiseks.

²²⁾ „Christianus Jacobus Petri filius tres annos cum dimissio (-dio) apud nos ita versatus est, ut optima quaeque de Eo sperare liceat. Neque enim litterarum amore solum excelluit, variaque studiorum suorum specimina edidit neutiquam contemnenda sed et morum integritate ac modestia se nobis probavit. Merito itaque optimum hunc juvenem, quem hisce ex scholis nostris fecimus missum, omnibus, ad quos haec pagella pervenerit, quam maxime potest, commendatum esse cupimus.

Dab. Rigae mense Decemb. M.DCCC.XVIII“, millele järgnevad pitsatitega varustatud allkirjad. Zeugnisse der Studierenden und Gratisten 1802—1824. Vol. V, p. 31. Tartu ülikooli arhiiv. — ERKA.

oli ellu äratanud nii väga mitmesuguseid ilusaid algeid, kuid nende süstemaatiline väljaarendamine, oma võimeis teadlikuks saamine vajab veel palju koondatud endassesüvenemist ja hooldava käe juhtimist. Selleks oli tarvis astuda ülikooli.

3.

Ühel uusaasta esimestest päevadest 1819 algas K. J. Peterson oma teekonda Tartu, eneseleidmise ja maailmavallutamise palverännakut Muusadelinna, nagu nii paljud temataolised enne ja veel enamad tuhanded pärast teda. Taskus gümnaasiumi lõputunnistis ja endiste õpetajate soovitusel, Jakobi kiriku kellamehe kehvaõitu ameti kõrvalt kokkuhoitud rahanatuke ja eratundide andmisega iseseisvalt kogutud taskuraha. Pea täis pettumuste mõrudusest mürgistamata uhkeid mõtteid ja reisipaunas muu teemoona kõrval hoolikalt hoitud „Kristiani Jago Petersoni laulud“ ning päevaraamat. Kes teab, kas tuttava veovoorimehe reele laotud koorma nukal või mõnede varakamate tulevaste kaasvõitlejatega ühises posthobuste sõidukis, kas säärase esimest vabadust maitsvate, postijaamast postijaama kihutavate noorukite joomahullunud seltskonnas, nagu mäletab oma esimest teekonda Tartu ülikooli too üsna jutukas jõuka Riia pottseppmeisteri poeg, tulevane maailmakuulus Wilhelm Ostwald oma autobiograafias ²³⁾, kes sama teed sõitis viiskümmend aastat pärast Petersoni. Kes teab, kuid kahepäevase kärsitu sõidu järele läbi talvise pakase jõudis ta Tartu ja asus elama kreiskooli-inspektori C. S. Anders'i juurde ²⁴⁾.

Nüüd näis, et ta oli jõudnud oma unistuste realiseerimisvõimaluste künnisele. Olid täita ainult mõned formaliteedid: enmast immatrikuleerida lasta ja loengutele kirjutada; aga kõik see nõudis kõige pealt raha, väga palju raha. Immatrikulatsioon — 40 rbl., iga üksik loengutsükkel (3—4 nädalatundi) — 10—15 rbl. semestris, viletsavõitu tuba ühes küttega 75—100 rbl. semestris, lõunasöök — 15—20 rubla kuus, hommikusöök — 50—60 kop. korra pealt, õhtusöök sama palju, kokku umbes 30 rbl. kuus. Kuid see polnud kõik. Oli tarvis end üliõpilase vormimundrisse panna: kõrged kannustega varustatud saapad — 25 rbl., valged kalevist püksid — 35 rbl., sinisest kalevist kuldtrikandiga kuub, müts, teenija, pesunaine, ja palju muid vähemaid tarbeid, — kes jõuab neid kõiki üles lugeda. Mõõka polnud esialgu tarvis, — selle kandmise oli uus kuraator krahv Lieven 1817. a. aprillis

²³⁾ W. Ostwald, Lebenslinien I. (1926), lk. 73.

²⁴⁾ Petersoni kiri Sonntagile 7. jaan. 1819. Laulud, päevaraamat ja kirjad, lk. 105. Hr. Rosenbergi teatel asunud inspektor Anders'i maja Toomi külje all, praeguse Botaanika ja Gustav-Adolfi (Jakobi) tänava nurgal maja nr. 52. kohal.

sagedate kahevõitluste tõttu ajutiseks ära keelanud. Keeld võeti tagasi alles kahe aasta pärast, 1819. a. mais.

Kõik, kõik nõudis aina raha, kuid sissetulekud, teenistusvõimalused olid samal ajal vägagi kitsad. Vist mitte asjata ei kurtnud sagedasti Liivimaa kindralsuperintendendi K. G. Sonntag'i kasupoeg Th. Freytag²⁵⁾, kes mõned semestrid enne Petersoni oli Tartu ülikooli tulnud, kaasas oma kasuisa kõige paremad soovitused, mis avasid tee mitte ainult ülikooli võimumeeste, vaid ka muu seltskonna tippude majadesse, — vist mitte asjata ei kurtnud ta, et eratundide andmiseks olevat Tartus väga piiratud võimalused. Ja see polnudki ime, kui meelde tuletada, et Tartu oli tol ajal alles 3000—4000 elanikuga pisilinn, kusjuures üliõpilased sellest elanikkude arvust moodustasid 10% ja teenistust vajavaid nende hulgas oli palju. Mis pidi siis tegema kehva kellamehe veel kehvem poeg, kui isegi kohaliku kiriku kõrgema võimukandja kasupoeg ei leidnud tarvilikul määral teenistust? Ent jätame esialgu Jaagu ta rahamuredega üksi ja küsime, mida pakkus siis omalt poolt nii kalli raha vastu see soov-unistuste, ootuste ja lootuste Mekka, alma mater Dorpatensis.

1802. a. 21. apr. pidulikult avatud „Kaiserliche Universität'i“ esimene, Parrot'i, Morgenstern'i jt. ratsionalistlikust humaansuseusust ja veendumusest ning ilukõnelisest moraalsest paa-rosest kantud nn. heroiline ajajärk oli 1817. aastaks lõppenud pea täieliku vaimlise pankrotiga — rätsepatele ja kaupmeestele õigusteaduse doktorikraadi andmise skandaaliga. Ülikooli kohapealsete juhtide elukauged ja teoreetilised kasvatusmeetodid ei olnud küllalt tõhusad kohalikkudest tagamaistest feodaaloludest võrsunud härraspoistest üliõpilaste ulakuste ohjeldamiseks, kelle ataakide eest ei olnud kaitstud kohalikud kodanlised ega sõjaväelised võimu- ja korrapidajad, kõnelemata profanum vulgus'est — käsitöölisest. Vähe mõju nii professoritele kui üliõpilastele oli ka Frankfurtis pesunaise pojana üles kasvanud, saksa „Sturm und Drang'i“ kirjanduslikule voolule nime andnud ja Venes kannuseid teenides kindrali aukraadini tõusnud „Dichterkurator'i“, Fr. M. Klinger'i Peterburist aeg-ajalt saadetud manitsustel. Nii mõnigi kord põrkasid selle endise „tormleja ja tungleja“ korralekutsuvad ettekirjutised ka professorite ja üliõpilaste üksmeelse korporatiivse vaimu müüri vastu, kus Tartust ikka ja jälle vastati, et välismail, eriti Saksas, valitsevat palju hullam seisukord, kuna Tartu üliõpilased võivat kõige peale vaatamata olla neile eeskujuks. Kui aga säärase kahe otsaga ja kõikuva

²⁵⁾ Th. Freytag immatr. 1817. a. II sem. Gümnaasiumi õpetaja ja tsensor Tartus, 1837. a. Peterburi ülikooli professor, surnud 1859. a. Freiburgis. — Tema kirjad Sonntagile säilitatakse Riia linnaraamatukogus ja Jakobi kiriku arhiivis. Neist kirjadest ja kaasaegsest memuaar-kirjandusest on ammutatud andmeid tolleaegse üliõpilase majapidamiskulude kohta.

üliõpilastesse suhtumise tagajärjel korratud arenesid nii kaugele, et üliõpilased hakkasid ka oma professorite aknaid sisse loopima ja rektor hädaga tõttas kuraatorilt abi paluma, vastas Klinger 1811. a. abitult ironiseerides, et „professorid, kes ei meeldi üliõpilastele, teevad kõige paremini, kui hoolitsevad, et nende aknad ei suundu mitte tänava, vaid õue poole“²⁶).

Ka õppekorraldus oli meie praegusaja mõttes ettekujutamatu. Oli küll ette nähtud 3-aastane kursus ja loengutele kirjutamise sundus kuid kuni 1817. a. anti ülikoolist lahkujale lõputunnistised ainult kuulatud loengute põhjal, kuna teadmisi kontrollivaid eksameid üldse ei nõutud. Tavaliseks nähtuseks oli ka see, et ametliku 3-aastase kursuse normi täitsid ainult need, kes tahtsid riigiteenistusse astuda, kuna üliõpilaste suur hulk lahkus Tartust niihästi enne semestri lõppu kui ka normaalkursuse läbikuulamist. Alles 1817. a. maksmapandud korra järele pidi iga ülikooli lõpetada tahtja õiendama ühe suulise ja ühe kirjaliku eksami, et omandada gradeeritud üliõpilase kraadi, mis andis riigiteenistuses erilisi soodustusi. Õppimine oli seega peamiselt nende üksikute asjaks, kes ise tõesti tahtsid õppida ja kui palju nad seda tegid enda huvist. Suure hulga peategevuseks oli seevastu kaardi- või joomalauas aja lõbusalt ja muretult möödasaatmine²⁷).

Mis tegi, kuidas suhtus kõigesse sellesse meie kaunis- ja õilishing Kristian Jaak oma Tartus oleku esimestel päevadel? Esiotsa olid tal esikohal kahtlemata õpingud, aga hiljemini... „Ma pidin tervest hulgast väikestest pummelustest (Kneipereien) osa võtma, nii et ma enne päris rebaste kommerssi igal nädalal 2—3 joomingut (Sauflage) kaasa tegin. Täiesti mõtlematult viskusin ma sesse keerisesse, ja kui saatus mind armulikult ei oleks hoidnud halbade inimeste tutvuse eest, oleksin ma muidugi kehaliselt ja vaimliselt täiesti hukka läinud. Selles erutatud meeleolus olin ma kõigeks vastuvõtlik.“ — Seda pihtimust pole kirjutanud küll Peterson, samuti sobimatu oleks olnud sellest kirjutada Th. Freytag'il oma kirikuvürstist-kasuisale tulevaste teotiste ärajäämise kartusel. Ei, nii mäletab aastate pärast oma Tartus mahaprassitud esimesi üliõpilasaastaid keegi Tallinna arst, kellel joomingute kõrvalt oli jätkunud aega ja oli eeldusi ka

²⁶) Kuraator Klinger'i kiri rektor Grindel'ile 7. nov. 1811. M. Rieger, Fr. M., Klinger II. Briefbuch (1896), lk. 278.

²⁷) Siin on tulnud Tartu ülikooli olude ja üliõpilaselu kirjeldamisel piirduda ainult mõne põgusa lausega, kuna teisel on seda palju üksikasjalikumalt tehtud. Vt. näit. E. V. Petuhhov, Imperatorski Jurjevski, bõvši Derptski Universitet I (1902); W. Süss, Karl Morgenstern (Acta et Comment. Univ. Tartuensis, B XVI ja XIX, ka äratrükk) ja I. Tõnisson, „Üliõpilaskond Tartu saksa ülikoolis“ koguteoses „Tartu üliõpilaskonna ajalugu“. Toim. J. Vasar. Tartu 1932, lk. 15—54; neis teostes on antud ka enam-vähem täielik loend kogu vastava kirjanduse kohta.

ilusamaiks ning vaimsemaiks huvideks²⁸⁾). Ent ümbrus ja kaas-
lased olid niivõrt pealesundivad, esimese vabaduse tunne niivõrt
valdav, et raske oli kõike kaasa tegemata jätta, raske oli ulaelu
elamata jätta. Kui meeles pidada, et toleaeagne üliõpilaskond
moodustas enam-vähem ühtlase ja üksmeelse korporatsiooni, et
iga uustulnukas pidi läbi tegema peajointes samalaadse dres-
suuri, nagu tänapäevgi vastavaist üliõpilasorganisatsioonidest
teada, siis nõudis ulaelust hoidumine vägagi suurt tahtejõudu ja
iseloomukindlust.

Mida kõnelevad ülikooli ametlikud paberid K. J. Petersonist?
Matrikliraamatust nr. 1299. alt võib lugeda, et 7. jaan. 1819.
a.²⁹⁾ immatrikuleeritud „Christian Jacob Petersohn“ on sünd.
2. märtsil 1801 Riias. Vanemad: „Jacob Petersohn, Ehstnischer
Küster in Riga.“ (NB. ‘Küster’ ei tule mõista siin praeguses tä-
henduses, vaid toleaeagues baltisaksa lõunamurdes tähendas see —
kellameest, kirikuteenrit.) Ema: Anne. Vanemate elukoht:
Riia. Teaduskonna lahtis: Theologie ja ülikoolist lahkumise
daatumiks — 15. mai 1820; tunnistas nr. 108.

Ülikooli professorite poolt valmiskirjutatud ja majandus-
osakonna sekretäri kätte antud nn. loengute subskriptsiooni-
lehed, kuhu iga loenguid kuulata soovija üliõpilane pärast vas-
tava maksu tasumist — 10—15 rubla iga loengutsükli eest —
oma nime laskis kirjutada, ei ole täielikult meie päevini säilinud.
Selle tõttu on raske selgitada, missuguseid loenguid Peterson
ülikoolis kuulas. Säilinud materjali hulgas on ainult üks prof.
Hezel'i subskriptsioonileht 1819. a. II sem., kus esineb ka Peter-
soni nimi³⁰⁾). Nimelt on prof. Hezel tähendatud semestril peale
muu lugenud Hiibi raamatu eksegeesi heebreakeelse algteksti
põhjal 3 korda ja süüria keelt teoreetiliselt ning praktiliselt 1
kord nädalas. Kummagi loenguseeria kuulajate nimestikus esineb
ka Petersoni nimi, kusjuures mõlemal korral tema, nagu mõne
teisegi nime taha maksusumma asemele on kirjutatud: „frey“.
Kuiigi Petersoni nimi 1819.—1820. a. kordagi ei esine õppemak-
sust vabastatud üliõpilaste üldnimestikus, oli ta seekord nende
kahe loenguseeria maksust vabastatud. Et loengute eest lae-
kuvad summad sai iga professor endale, kusjuures majandusosa-
kond täitis ainult sissekasseeriya osa, siis olenes nende heast
tahtmisest, kui palju nad oma kuulajaid loengumaksust vabas-
tasid. — Lisaandmeid Petersoni kuulatud loengute kohta leiame
temale ülikoolist lahkumisel 15. mail 1820. a. väljaantud tunnis-

²⁸⁾ Bilder aus dem Dorpater Universitätsleben zu Anfang der
zwanziger Jahre. Rig. Almanach 1891, lk. 2.

²⁹⁾ Mitte 1817. a., nagu on lugeda V. Juhsoni kirjutises „Esi-
mesed eesti üliõpilased ja Eesti Üliõpilaste Selts“ koguteoses „Eesti üli-
õpilaskonna ajalugu“, lk. 89.

³⁰⁾ TUA (= Tartu Ülikooli Arhiiv). Die Subscriptionen zu den
Vorlesungen betreffend, 1803—1819. — ERKA.

tisest³¹). Sellest selgub, et Peterson „on huvi ja usinusega (mit Interesse und Fleiss) kuulunud kolleegiuminõumiku härra dr. Hezeli järgmisi loenguid“: heebrea keele teist kursust, kaldea keelt, Genesisi (Moosese esim. raamatu) eksegeesi, araabia-kuufi numismaatikat ja ülalmainitud Hiibi raamatu eksegeesi ning süüria keelt³²). Ja see ongi kõik. Peab järeldama, et teistele loengutele Peterson end oma ülikooliaja kestel ei kirjutanudki, sest vaevalt on võimalik, et ta oleks lasknud endale puuduliku tunnistise välja kirjutada.

Nii siis kogu üliõpilasaja kestel on Petersoni eriti veedelnud kuulata teoloog Hezeli loenguid, isegi siis veel, kui ta usuteaduskonnast oli filosoofiateaduskonda üle läinud. Ülemineku-aega ei ole korda läinud selgitada, kuid kindel on see, et juba mainitud tunnistis ülikoolist lahkumise kohta on välja antud „dem Studierenden der Philologie, Herrn Christian Jacob Petersohn“. Seni ainumaksev olnud G. Suitsu seletus fakulteedi vahetamise kohta on tahtnud Petersoni usuteaduskonnast lahkumise põhjuseks pidada vastuolu tema vabamõttlemise ning „vagatsevasse dogmasundusse juhitud usuteaduse“ vahel ja sellest järeldanud lahkõla Petersoni ning tema vaimulikust seisusest toetajate vahel, mille tulemuseks olnud siis toetise ja edasiõppimis-võimaluste kaotamine³³). Siin esitatud andmed aga kõnelevad kõigiti G. Suitsu arvamuse vastu. Samuti ka ajutine jahedus Peterson-Sonntagi suhetes ei olnud niivõrt tingitud, nagu kohe alamal näeme, vastakatest meelsustest kui just Petersoni üliõpilasaja eluviisidest, mis Sonntagi arvates jätsid mõndagi soovida. Hiljemini, kui Peterson oli uuesti Riiga elama asunud, on Sonntag ja teised toetajad jälle olnud alati abivalmis temale teenistus- ja töövõimalusi hankima. Meelsusest tingitud võõrdumist ei saa järeldada ka Sonntagi kirjutatud nekroloogist.

Elamisvõimaluste kitsikus on ähvardanud Petersoni juba ülikooli esimesel semestril ja seega omalt poolt takistanud teda täie jõuga õpinguile andumast. Juba immatrikuleerimispäevaga on dateeritud esimene toetisepalve Sonntagile ja lubadus „seda, mis Teie lahkus mulle osaks laseb saada, omalt poolt tõesti hästi tahan tarvitada“³⁴). Järgmine, umbes kuu aega hiljemini kirju-

³¹) TUA. Acta des Conseils und Directorii enthaltend die der Studierenden während ihres Aufenthalts auf der Universität und bey ihrem Abgange von derselben erteilte Attestate und General-Testimonia, Vol. XIII, lk. 131. — ERKA.

³²) Võrreldes lõputunnistise andmeid ülikooli loengute kavadega selgub, et prof. Hezel luges heebrea keele teist kursust ladina keeles (5 t. nädalas) ja kaldea keele kursust (1 t. näd.) 1819. a. I semestril ning Genesisi eksegeesi (3 t. näd.) ja araabia numismaatikat (2 t. näd.) 1820. a. I semestril.

³³) E. Biogr. Leks., lk. 376.

³⁴) Kiri Sonntagile 7. jaan. 1819. Laulud, päevaraamat ja kirjad, lk. 105 ja 109.

tatud kiri laseb oletada, et toetist on saadud, kuid arvatavasti ei olnud see summa kuigi suur³⁵). On teada, et Peterson ei olnud ainus abivajaja, sest Sonntagi hiigla-kirjakogus Riias on hulgana noorte üliõpilaste toetisepalveid just samast ajast. — Ka ülikooli määrsummadest stipendiumi saamine, nagu praegugi, ei olnud esimesel semestril võimalik ja Petersonil tuli ahistava olukorraga leppida. Samal semestril enne lihavõttepühi oli hoolekandja Sonntag nähtavasti Freytagilt oma teiste hoolealuste kohta järele pärinud, sest see vastab lihavõtteil, et „Spohrer'i ja Peter-sonhiga ei ole ma veel kõnelnud. Kohe kui ma välja minna võin, tahan nad üles otsida ja sellest Teile teatada“³⁶). See lubatud kiri aga ei ole säilinud, nii et jääb teadmatuks, millise aruande Freytag esitas³⁷).

1819. a. suvevaheajal oli Peterson käinud Riias. Selle teekonna meeolusid avaldab „Laul, kui ma Tartust läksin Ria pole, omma vannemad vatama; tehtud on se laul Tulekõrtsis“³⁸). Enne sügissemestri tegelikku algust (ametlikult algas semester 1. aug., loengud tavaliselt sama kuu keskpaigu) on ta aga aegsasti Tartus. Nimelt loeme Tartu üliõpilaste ülevaatliku komb-lusregistri mahukast köitest sel puhul järgmist: „Stud. th. Ferd. Friedr. Vierhoff aus Kurland“ ja „stud. th. Christ. Jacob Peter-sonh aus Riga“ on rektori käskotsusega 1. aug. „zu einer zweimal vier und zwanzigstündigen Karzerstrafe condemnirt“ „wegen des späten Aufenthalts auf den Strassen und des dadurch bewirkten Ergreifens von Seiten der Patrouille“. Ja lahtris, kus vastatakse küsimusele, kas otsus täidetud või muudetud, seisab lakooniline: „Erfüllt“³⁹). Tegelikult oli süü siiski veidi suurem kui ainult hiline tänaval viibimine. Lähemalt selgub see ülikooli kohtu-istungi 1819. a. 4. aug. protokollist⁴⁰), millest osa võtsid rector magnificus Ewers, õigusteaduskonna dekaan prof. Dabelow ja ülikooli sündik von Ungern-Sternberg. Rektor Ewers teatas seal linna politseimeistri von Gessinsky ettekande põhjal, et 30. juuli õhtul peale kella ühteistkümmet (üliõpilastel oli luba ainult kella 11-ni väljas liikuda!) oli politseipatrull tabanud tähendatud kaks üliõpilast ja need tänaval ebaviisaka ülespidamise tõttu („un-

³⁵) Kiri Sonntagile 13. veebr. Seals., lk. 106 ja 109.

³⁶) Freytagi kiri Sonntagile. RiLRk.

³⁷) Kui eeldada, et Peterson oma käsikirjalises värsivihus on kinni pidanud kronoloogilisest järjekorrast, siis võiks arvata, et 1819. a. I sem. ei olnud temale soodus ka kirjanduslikuks loominguks, sest sel-lest ajast on pärit ainult üks „Römlaul“. Laulud, päevaraamat ja kirjad, lk. 141.

³⁸) Seals., lk. 141. — G. Suits (Võitluse päivil, lk. 37) on datee-rinud selle luuletise küll 1820. aastaga, kuid see ei näi paika pidavat.

³⁹) TUA. Catalogus morum der Studierenden auf der Kaiser-lichen Universität zu Dorpat. — ERKA.

⁴⁰) TUA. General-Protocoll des Kaiserlichen Dorpatischen Uni-versitäts-Gerichts. 1819, nr. 144. — ERKA.

anständigen Betragens wegen auf der Strasse“) rektori juurde toimetanud. Rektor olevat siis neid selle eest kahepäevase kartseritrahviga karistanud. Kohus ühines rektori otsusega ja kinnitas selle ⁴¹⁾.

Selle kahepäevase kartserisistumisega oli siis Peterson mõni nädal enne iga-aastast suurt rebaste kommerssi saavutanud oma kaaslaste poolt pärisburši tunnustuse, sest tolleaegsete üliõpilaste üldmaksva renomistliku arusaamise järgi polnud ükski täiesti ehtis burš, kes kordagi kartseris ei olnud istunud. Ja ka tegelikult ei olnud see mingi raske karistus, vaid hoopis vastupidi: sellega saadi üldise huvi keskuseks ja päevakangelaseks, pealegi kui kaaslased alkoholi-auru all veel rongkäigu korraldasid ja süüaluse kuni kartseri ukseni saatsid või kandsid, teda seal külastasid ja karistusaja lõppemisel sama pidulikult tema vabanemist pühitsesid. Mitte ainult kohalikud keelekandjad ei sosistanud, et Tartu ülikooli kartser oli kõrts ja veel enamgi, — ülikooli kõrgem võimukandja kuraator kirjutas rektorile, et „Tartu kartser... on nähtavasti selleks sisse seatud, et kinniistuja ja tema külaliste kõige madalamaid lõbusid teenida“ ⁴²⁾. Oli avalik saladus, et kartserisistujate külastajad ja külakostitoojad ei kuulunud mitte ainult oma kaasvõitlejate, vaid ka vastassugupoole esindajate hulka. — Teiselt poolt aga oli Peterson selle kartserikaristusega kaotanud õiguse pretendeerida ülikooli stipendiumile, mida ta kahtlematult vägagi oleks vajanud. Kaaskannataja Vierhoff oli esitanud ülikooli valitsusele küll sellekohase palve, kuid see jäeti tähele panemata. Ülikoolinõukogu protokollide põhjal ei ole Peterson sellekohast soovi avaldanudki, vist ette teades, et see niikuinii jääb tagajärjeta.

Tollel 1819. a. sügissemestril oli tema elujärg kujunenud vägagi kibedaks ja masendavaks; alatoitluse ja prassimise tagajärjel oli tervis läinud täiesti raisku. Kui ta aasta alul oli veel „Rõmulaulus“ hõisanud: „Ei nüüd leino-’eäl tulle Ennam mo suusta välja!“, siis juba sama aasta novembris, „Mardi Lutterusse päval“, kirjutas too 18-aastane nooruk oma viimased meieni säilinud värsid, mille sügavalt läbituntud ning läbielatud ridu läbib läheneva surma aimus — „Surma varjole minnema Peab maarahva laulja“ — ja mis tähistavad meeleheite kulminatsiooni ⁴³⁾. Muid otseseid andmeid sellest semestrist tema kohta ei olegi ⁴⁴⁾.

⁴¹⁾ Petersoni kartserikaaslane Vierhoff sai surma kahevõitlusel 30. märtsil 1820. Ta oli küll ainult sekundandina sellest osa võtnud, kuid teadmata kombel oli ühe duellandi rapiir teda surmavalt rinnust tabanud.

⁴²⁾ Kuraator Klinger'i kiri rektor Grindel'ile 7. nov. 1811. M. Rieger, Fr. M. Klinger II. Briefbuch (1896), lk. 279.

⁴³⁾ Laulud, päevaraamat ja kirjad, lk. 145.

⁴⁴⁾ 1819. a. dateeritult on varemil ajal olnud prof. K. Morgenstern'i käsikirjade hulgas (Tartu Ülik. raamatukogus) üks K. J. Petersoni

1820. a. märtsist on säilinud üks Freytagi kiri, mis osaliselt valgestab ka Petersoni 1819. a. sügissemestri elujärge. Sonntag oli Freytagilt Petersoni kohta järele pärinud ja see vastas: „Teie küsimust Petersoni kohta ei ole mul võimalik täpsalt vastata, sest et ma näen teda väga harva. Muu seas siiski näib mulle, et ta joomise suhtes sel semestril enam mõõtu peab kui eelmisel. Ma lasksin ta enda juurde paluda ja lugesin Teie kirjast talle selle koha ette, mis teda väga näis puudutavat (was ihn sehr nahe zu gehen schien). Tema rõivastuse näilist iseäratsust (Renommi-sterey) vabandab küll see kurb olukord, milles ta siin elab. Tal on ainult üks ainus, pealegi kulunud kuub; ma kinkisin talle tema suureks rõõmuks ühe musta kuue“⁴⁵⁾.

1819. a. jõuluvahelajal käis ta jala Riias, nagu võib järeldada tema päevaraamatu viimasest märkmest „Üks jut“. Järgmisel semestril oli ta uuesti Tartus, lahkus siit aga nüüd juba enne semestri lõppu ja ühtlasi lõplikult ülikoolist. 15. mail 1820. a. nr. 108. all ülikoolinõukogu poolt antud tunnistises tõendatakse, et selle omanik on 7. jaan. 1819 kuni 15. maini 1820 kuulunud juba varemalt mainitud loenguid ning edasi: „Et ta ühtegi eksamit pole õiendanud, siis ei tea nõukogu tema omandatud teadmiste üle midagi otsustada; ja et ta eeskirjade kohaselt ei ole 3-aastast kursust lõpetanud, ei saa tal olla ka mingeid pretensioone riigiteenistuses avansseerimiseks, nagu need Vene ülikoolide üliõpilastele kõige kõrgemalt poolt kinnitatud esialgsete määrustega rahvahariduse kohta ja kõige kõrgema 1809. a. 6. aug. nimelise ukaasiga on kindlustatud.“ Lõppeks ei jää mainimata ka tema kahepäevane kartserisistumine, kuid hariliku vormi järgi valmistatud tunnistise mustandi lõppu on rektor Ewers nähtavasti selleks, et kartserikaristuse puänteeritud mõju tunnistisel vähendada ja vabandada, oma käega juurde kirjutatud: „muidu aga ühtegi põhjust endaga rahulolematuseks mitte andnud“⁴⁶⁾.

Kõigis lootustes pettununa, „õpinguis takistunud tudengina“ lahkus siis Kristjan Jaak Peterson 1820. a. õitsval kevadel Tartust.

4.

Enne kui asuda Petersoni edaspidise elukäigu jälgimisele, on põhjust peatuda ühel küsimusel, mille senini maksev olnud lahendus vajaks revideerimist, s. o. Peterson-Masing'i vahekorra küsimus. Nagu juba ülemal tähendatud, saatis Rosenplänter 1819. a. aprilli lõpul või mai alul kaks Petersoni tõlgitud Anakreon'i sal-

käsikiri „Etwas über die Konsonanten“, — arvatavasti samasisuline kui Rosenplänteri „Beiträge“ XIII avaldatud kirjutis, hiljemini aga kaotsi läinud. Vt. Catalogus MSS. et Bibliothecae C. Morgenstern. Dorpati 1868, lk. VI.

⁴⁵⁾ Freytagi kiri Sonntag'ile 14. märts. 1820. Riia Jakobi kiriku arhiivis.

⁴⁶⁾ Vt. allmärkus 31.

mikut Masing'ile arvustamiseks ja otsuse saamiseks, kas neid oma ajakirjas „Beiträge“ avaldada või mitte. Masing andis selle peale 17. mail samal aastal nende kohta kaunis järsult eitava otsuse ega soovitanud neid avaldada⁴⁷⁾. G. Suits oma esimeses kirjutises Petersonist tõstis selle fakti eriliselt välja ja polemiseerides V. Reiman'i poolt Petersoni värsitoodangu kohta antud hinnangu vastu väitis järgmist: „Muudkui loe ja imesta. Aga õiguse pärast pole tarvis imestadagi, sest vastand Petersoni ja nimetatud arvustajate vahel [on mõeldud O. W. Masing ja V. Reiman; M. L.], — see on üks avaldus igavesest vastandist „vana“ ja „noore“ vahel! Kuid kõige selle tagajärjeks on olnud, et Petersoni laulud — trükk ei ole pääsenud“⁴⁸⁾. Et see G. Suitsu poleemiline võtte kindla faktina pea üksmeelselt ja ilma kontrollimata on vastu võetud ka pärastistesse kirjandusajaloolistesse käsitletusse⁴⁹⁾, kusjuures talle on antud niivõrt oluline ja ulatuslik tähendus, et valgus on ikka koondatud Petersoni ümber ja vari langetatud Masingile, siis võib säärastest ainekäsitlestest juba a priori välja lugeda ebakriitilisust ja tendentslikku ebaproportsionaalsust. Seetõttu tahetaksegi siin leida vastust küsimustele, kuivõrt õigustatud oli Masingi eitav otsus Petersoni kohta, kas oli see tingitud sugupõlvade-vahelisest antagonismist ja kas selle eitava otsuse tagajärjel jäid Petersoni laulud trükist ilmutama, nagu senini on väidetud.

Kui nüüd katsuda vastust anda esimesele küsimusele, arvestades sel puhul mitte üksi Masingi erinevaid seisukohti kirjandus-estetiilistes arusaamistes, vaid ka tollaegse lugeja, „maarahva“ nõudeid kirjanduse kohta, kellele Petersoni laulud tema enda sõnade järgi õieti olid määratud, siis peab tahtes-tahtmata mõõnma, et Masingi eitav seisukoht oli õigustatud. On ju selge, et need tõlkekatsed on Petersoni värsitoodangus kõige vähehütlevamad ja ilmetumad. Ka ei saanud Masing, kelle kogu energia muude ürituste kõrval oli suunatud ühtlase, murde- ja muist erinevustest vaba kirjakeele fikseerimisele, — ei saanud lubada teissugust keeletarvitamist ka siis, kui seda rakendati värsside tegemiseks. Ja lõppeks, nii vähe kui Rosenplänteri teaduslikke eesmärke taotleb ja saksa keelt kõnelevale haritlaskonnale määratud ajakiri oli neile luuletistele sobivaks avaldamiskohaks, sama vähe vastukõla oleksid leidnud need elukauged ning võõrad oodid ja karjaselaulud

47) O. W. Masingi kiri Kr. J. Petersonist. Looming 1923, lk. 138—139. — Kirja on eesti keelde tõlkinud ja avaldanud „Loomingu“ selleaegse toimetaja hr. Fr. Tuglase teatel G. Suits. Kirja originaalkäsitõlk on leidub Masingi kirjade hulgas Rosenplänterile Õpet. E. Seltsi kogus.

48) Võitluse päivil, lk. 39; ka E. Biogr. Leks., lk. 376.

49) A. Paltser, „Laulud, päevaraamat ja kirjad“, eessõna, lk. 11; H. Brindfeldt, Kr. J. Peterson ja O. W. Masing. Looming 1923, lk. 129—137 jt.

ka mõnel muul viisil paljundatult piibli ja lauluraamatu vaevalisest veerimisest edasijõudmata maarahva juures. — Ainult need põhjused olid mõõduandvad Masingi ägedalt eitava otsuse tegemisel, mingeid muid põhjusi on võimatu tema kirjast välja lugeda, hoolimata sellest, et senised interpreteerijad on püüdnud tema karmi otsust näidata veelgi karmimana. Selleks, et kord poleemilises õhinas väljapaisatud väidet veelgi veenvamaks muuta, on kõrvale vaadatud neist positiivseist Petersoni kohta käivatest väljendustest, mis olid Masingi sulest varisenud paberile niihästi kõnealusel kirjas kui ka mujal. Sest kuidas teisiti seletada seda talitusviisi, kui näiteks Masingi lausest: „Tahtmata noormehe püüdu mitte tunnustada või ta huvi alla hinnata“ on tõlkimisel välja jäetud järgnev lauseosa — „mida ma mõlemaid tunnustades oma teenitud kohale asetan“⁵⁰⁾; kui sama kirja lõpposa, kus Masing annab õpetusi, nagu iga kogenum jagab neid esimesi suleharjutusi tegevale nooremale, on hoopis tõlkimata ja avaldamata jäetud: „Harjutagu noormees nii eesti kui ka muus keeltes, mis ta aga õpib, artiklite kirjutamist, säilitagu neid, lugegu neid aeg-ajalt uuesti, küllap ta siis enam näeb ja õpib nägema, et tema ‚Machwerk‘ kõlbab selleks, et ära põletada“ jne. Samuti on tähele panemata jäetud see positiivne otsus, mille on Masing kunagi teinekord andnud Petersoni artikli „Etwas über die Ehstnische Sprache“ kohta⁵¹⁾. Ja üks olnud ka see Masing, kes 1820. a. kogu oma autoriteedi ning ägedusega Petersoni eest välja astus ja Sonntagilt vahelesegamist nõudis, kui Tartu tsembrant tahtis Gannander'i „Mythologia fennica“ saksakeelse ümbertõotise väljaandmise ristiusu teotamise pärast ära keelata (vt. alamal). — Jätkub vahest neist näiteist, et Masingi ja Petersoni puhul veenduda sugupõlvade vaenu olematuses^{51a)}.

Samuti asjata on senini Masingi andeksandmatuks patuks peetud, ikka ainult teda selle eest vastutavaks tehtud, nagu oleks just tema eitav otsus mõjutanud seevõrt Rosenplänterit, et ta Petersoni värsikatsed avaldamata jättis, mistõttu need eesti kirjanduse suureks kahjuks jäid tervelt kaheksakümneks aastaks täiesti tundmatuks. Kui nüüd kord süüdlase otsimisele on asu-

⁵⁰⁾ Looming 1923, lk. 139. — Ka tõlkimisel on Masingi sõnastus mõnikord „tugevamini“ väljendatud, kui seda lubab originaal, näit. 'nonsensialisch' = 'ogar mõttetud' jne.

⁵¹⁾ Kr. J. Peterson's Literärischer Nachlass. Õpet. E. Selts. M. A. 16:23.

^{51a)} Kunas Masingi ja Petersoni isiklik tutvumine on toimunud, seda pole võimalik selgitada. Kuid et nad ka isiklikult kokku on puutunud, see selgub ühest Petersoni seniavaldamata kirjast Rosenplänterile: — „Konsistoriumiassessor härra Masingiga puutusin ma siin [Riiast] kokku. Ta laseb Teid südamest tervitada. Suurt rõõmu on mulle teinud tema eesti nädalalehed. Oleks soovida, et nad hästi leviksid“. Kiri Riiast 15. veebr. 1821. Õp. E. Selts. M. A. 135:30.

tud ja seda leida tahetud, siis tuleks küll hoopis vastupidiselt, kui mitte peasüüdlaseks, siis vähemalt kaasvastutajaks tunnistada Rosenplänter. Kõige pealt on teada, et Peterson juba 1818. a. Riistast on saatnud oma oode Rosenplänterile arvustamiseks⁵²⁾, ja samuti on väga tõenäoline, et kõik temale läkitatud Petersoni värsisaadetised on jõudnud sihtkohta ammu enne Masingi eitava otsust kahe tõlkekatses kohta. Nimelt kui võrrelda neid Petersoni luuletiste variante, mis Rosenplänter peale tema surma ühes muude käsikirjadega on koondanud „Kr. J. Peterson's Literärischer Nachlass“ nimelisse vihku, tema enda poolt dateeritud algtekstidega, siis selgub, et need kõik on kirjutatud 1818. a. Et 1819. a. esimesel üliõpilassemestril Petersoni huvid ja harrastused olid suunatud teisale ning luuletamine oli jäänud kõrvaliseks asjaks, — nagu varemini tähendatud, on sellest ajast teada ainult üks luuletis, — siis võib arvata, et luuletiste Rosenplänterile saatmine toimus varsti pärast nende valmiskirjutamist, kas 1818. a. lõpul või 1819. a. alul. Ja edasi, kui Peterson saatis oma luuletised Rosenplänterile tõesti trükkimiseks ja Rosenplänter kavatses neid avaldada, siis on üsna loomulik küsida, miks ei saatnud Rosenplänter kõiki tema käes olevaid Petersoni laule Masingile arvustamiseks, ja miks mitte otsekohe pärast nende tema kätte jõudmist, pealegi kui ta just 1818. a. lõpul ja järgneva alul korraldas „Beiträge“ XIII vihu trükivalmis⁵³⁾? Vastus sellele on aga vist kaunis lihtne, millele juba ülemal viidatud, — tema „Beiträge“ oli teaduslik ajakiri, kus muu seas on avaldatud ka värse, valme jne. ainult keelenäidetena. Samuti keelenäidetena kavatses vist Rosenplänter avaldada ka Anakreon'i tõlked, kuid et ta keele asjus Masingit otsustusvõimelisemaks pidas, eriti kui Petersoni keeletarvitus tunduvalt erines tavalisest kirjakeelest, siis saatis ta need enne temale tutvumiseks. Masing andis eitava otsuse ja tõlked jäid avaldamata. Et Rosenplänteri ajakiri ei olnud tema värssidele sobivaks avaldamiskohaks, seda teadis väga hästi ka Peterson ega lisanud selle tõttu neile mingisugust avaldamissoovi, küll aga palus, et Rosenplänter neid arvustaks. Tõsi küll, G. Suits on esile tõstnud ka Petersoni luuletiste avaldamissoovi nurjumist⁵⁴⁾, kuid selle väitmiseks puuduvad vähemalt praeguse ni igasugused andmed. Kokku võttes võib seega arvata, et nagu oma luuletiste „Beiträge'des“ avaldamise mõtte juures ei olnud Peterson isiklikult tegev, samuti jäi talle tundmatuks ka Masingi erakirjas nende kohta avaldatud negatiivne arvustus. Lõpliku vastuse selle kohta annaksid muidugi kas Petersoni kirjad

⁵²⁾ Petersoni kiri Rosenplänterile 20. okt. 1818. Laulud, päeva-
raamat ja kirjad, lk. 105, 108 ja 154.

⁵³⁾ „Beiträge“ XIII vihu eessõna on kirjutatud 20. veebr. 1819,
trükkiluba saadud küll alles aasta hiljemini — 17. veebr. 1820.

⁵⁴⁾ E. Biogr. Leks., lk. 376.

Rosenplänterile, mis aga vist enamikus jäädavalt kaotsi on läinud, või Rosenplänteri kirjad Petersonile, mille avastamine on ehk veel võimalik.

Eeltoodu põhjal on vahest selgunud, et kõnesolnud küsimuses ei oleks tänapäeval enam põhjust kalduda tunderõhutatud valguse ja varju jagamisele, paisutatud antipaatiate ja sümpaatiate avaldamisele ega ka olematu süüdlase otsimisele. Süüdi ei olnud Petersoni laulude omal ajal trükkimata jäämises õieti keegi, ei Peterson ise, Rosenplänter ega ka Masing, kuigi tagantjärele võib-olla üksmeelselt tahaksime, et tolleaegsete asjade kõik oleks olnud teissugune, kuigi nüüd oleme veendunud, et Petersoni laulude varjulejäämine on olnud läinud sajandi eesti kirjanduse arengu seisukohalt kahtlemata suureks kaotuseks.

5.

Petersoni lühikesest elukäigust on jäänud käsitlemata ainult veel paar põgusat ja hämarat eluaastat, — hämarat mitte ainult kasustada oleva faktilise andmestiku vähesuse tõttu, vaid hämaruse, loodangu poole viisid kiirete sammudega ka kõik järgnevad nädalad ja kuud. Tartus veedetud poolteist üliõpilasaastat kõiki mõtteid ja meeli köitvas vabaduste ning võimaluste mitmekesisuses ei olnud ainult pöördelise tähendusega tema kõrgelennuliste harrastuste ning huvide süvendamisel, nad näitasid varsti ka konkreetsete võimaluste vähesust ja piiride olemasolu, mille ületamine eeldas maiste varade omandamist. Need poolteist aastat olid olnud küllaltki karmid ka selleks, et vaevu lapse-east välja jõudnud noormehe kehalisele ja vaimlisele tervisele suruda jäädavat pitserit, enneaegse kõdunemise ja surmamärki. Ka Tartu olude ahistavast ringist põgenemine ei viinud vastu enam paremale tulevikule, see oli purustatud tiibadega tagasipöördumine sinna, kust uhket kotkalendu oli alatud. Kodu oli küll kohaks, kuhu hea oli pikema eemaloleku järel korraks jõuda oma vanemaid vaatama, vana isaga head juttu ajama, „puddel öllut ees ja pibud suus“, kus nüüdki võis loota igapäevasest ängistavast leivamurest ajutist vabanemist ja uuteks ülesanneteks toibumist, kuid see ei olnud enam püsivaks koduks. Riia Jakobi kiriku kellamehe madal ning ähmane kamber ei saanud enam olla püsivaks koduks sellele, kes oli näinud kauguste veetlevat avarust, kes oli maitsnud elu hea- ja kurjatundmis-puu mõrumagusat vilja ja oli joonud teadmiste-, teadustejanu üha suurendavast karikast. See võis olla ainult sunnitud peatuspaigaks, ajutiseks puhkejaamaks.

Ja nii ootaski Petersoni Riias hall argipäev ühes heebrea, kreeka, ladina, vene, inglise ja saksa keele ning matemaatika vaimutapva tundideandmisega. Riias lõpetas ta ka vist juba Tartus alatud Ganander'i „Mythologia fennica“ järgi ümber-

töötatud „Finnische Mythologie“ käsikirja⁵⁵⁾. Enne selle töö lõpetamist on juba Sonntag ja Rosenplänter kirju vahetades harutanud tema honorari küsimust. Nii küsis hoolitsev Sonntag 24. aug. 1820, „kuidas on mõeldud selle 100 rublaga Petersonile rootsi keelest tehtud tõlke eest? Hõbedas näib see mulle palju, banko aga vähe“⁵⁶⁾. Ja 2. sept. s. a. vastas Rosenplänter, et ta olevat Petersonile pakkunud siiski banko 100 rubla, millega see ka täiesti nõustunud⁵⁷⁾. Käsikiri oli peagi valmis ja kirjastajagi leitud, nii et trükkimisega oleks võidud õige pea alata, kuid siis tulid vahele tsensuritahtused ja teos võis ilmuda alles poolteise aasta pärast, 1822. a. kevadel.

Et Tartu tsensuriarhiivi materjalid neist aastaist pole säilinud, siis on võimalik kogu küsimuse mitmesuguseid keerdkäike valgustada ainult osaliselt, asjaosaliste juhuliselt säilinud kirjade põhjal. — Käsikiri läks vist õige varsti peale selle valmimist harilikus korras Tartu ülikooli juures oleva tsensuurikomitee kätte, kes selle ülikooli tolaeagsele eesti keele lektorile L. W. Moritz'ile arvustamiseks andis. Mõtete lahkumineku tõttu aga viibis tsensuurikomitee otsus, millest nähtavasti Rosenplänteri kaudu teada saades Masing alarmeeris asja kaitseks Sonntagi. „Väike tsensur Moritz“ olevat Petersoni mütoloogia pärast kohtuvat lärmi tõstnud, kuid teised komitee liikmed pooldanud siiski teose lubamist. „Et Moritz pastorina selle aja kohta väga laialt ja ühtlasi väga jumalameelepäraselt on suu täis võtnud, siis ustakse kaunis tõenäoliselt, et ta varsti Tartu konsistoriumi assessori kohalt konsistoriuminõunikuks avansseerib. Muu seas aga kahetsetakse väga, et nii huvitav teos, nagu seda on J. Petersoni töö, nüüd kaotsi peab minema. — Kaua säärane tõbi (Influenza) veel kestab?“ jne.⁵⁸⁾. Masingi tabavalt pihta andev ja denuntseeriv kiri oligi varsti soovitud mõju avaldanud, sest juba 2. jaan. 1821 on pärit Moritzi pikk ning põiklev vastus Sonntagi arupärimisele. Ta vabandab ja õigustab oma tegevust salajaste ettekirjutistega, milles nõutavat vähemagi kahtluse korral käsikirjade Peterburi tsensuuri-peakomitee kätte saatmist; tema olevat autoreile, eriti Rosenplänterile, kõigiti vastu tulnud ja eraviisil soovitanud neil käsikirju parandada, millega ta paljusid halbade tagajärgede eest hoidnud. Et Rosenplänter kangekaelselt ei olevat tema head nõu kuulda võtnud, siis polevat temal muud üle jäänud kui käsikiri ühes oma eitava otsusega tsensuurikomiteele lõplikuks seisukohavõtmiseks anda. Edasi tsiteerib ta enda otsust, millest selgub, et teda kui teoloogi ole-

⁵⁵⁾ Eessõna kirjutatud 27. sept. 1820. a.

⁵⁶⁾ Kiri Rosenplänterile. Opet. E. Selts. M. A. 132:43. — Raha-kursi languse tõttu oli paberraha (banko) $3\frac{3}{4}$ korda hõbedast odavam.

⁵⁷⁾ Kiri Sonntagile 2. sept. 1820. — Riia Jakobi kiriku arhiiv.

⁵⁸⁾ Kiri Sonntagile 14. det. 1820. — Riia Jakobi kiriku arhiiv.

vat eriti pahandanud Jeesuse, neitsi Maarja ja teiste pühade nime-
tarvitamine ühenduses igasuguste paganausu jumalustega, mis-
tõttu ta loobuvat tsenseerimisest ja jätvat selle mütoloogide hoo-
leks. Tema kui teoloog saavat seda teost ainult eitada ⁵⁹⁾).

Ka Tartu tsensuurikomitee ei julgenud lõppotsust teha, vaid
saatis käsikirja Peterburi peakomiteele. Kui Peterson sellest
teada sai, kirjutas ta Rosenplänterile: „Meie mütoloogiat näivad
kõik fuuriad taga kiusavat, — arvatavasti võiksid nende arvu
mütoloogia tagakiusajad ise kaunis täpsalt teatada. Härra tsen-
sor Moritz, nagu ma arvan, ei mõistnud vist säärase ketserliku
raamatuga midagi peale hakata ja saatis ta sellepärast Peterburi
tsensuurikomiteele.“ Mütoloogia registri olevat ta selle tõttu
veidi hooletusse jätnud, kuid lubab selle siiski varsti ära saata ⁶⁰⁾.
Petersoni käsikirja edaspidise saatuse kohta puuduvad lähemad
andmed kuid igatahes kulus veel pea terve aasta, enne kui Tartu
tsensor Rambach trükiloo andis ⁶¹⁾. Ühtlasi selgub ka, et trüki-
eksemplarides puuduvad kõik need tsensor Moritzi poolt märgi-
tud ristiisku teotavad kohad, järjelikult nad kustutati kas Peter-
buri või Tartu tsensuurikomitees.

Tartus algatatud ja Riias lõpule viidud „Finnische Mythologie“
on jäänud tema ainsaks ulatuslikumaks ja oma aja kohta
ka kaalukamaks tööks. Ühekski elamistarbeid rahuldavaks töö-
alaks kutselist ettevalmistust saamatu on Petersonil kogu energia
Riias kulunud igapäevaste leivamurede kammitsast lahti rabele-
miseks. Killustava ja väsitava argitöö kõrvalt on nähtavasti ai-
nult harukordadel mahti ja jõudu jätkunud lemmikharrastuste
jälgimiseks. Nii on tema kirjandusliku pärandi kogujail ja
hooldajail õnnestunud leida küll visandlikke ja katkendlikke keele-
uurimuslike probleemide lahenduskatseid, eesti rahvalaulude
tõlkeid saksa keelde, Riia Hartmann'i kirjastuse ülesandel redi-
geeritud Heym'i vene-saksa-prantsuse keele sõnaraamatu käsikirja
saksa-vene ja vene-saksakeelne osa ja — mis eriliselt tähelepan-
dav — saksakeelseid originaalluuletisi, kuid ei
midagi enam maarahva keeles. Näib, et Peterson ka siin oli sun-
nitud oma unistustest loobuma ja käima kaasaegse ühiskonna poolt
ettedikteeritud teed, vahetama ka ilukõnelise maarahva lauliku
kutse tulukama, majanduslikult varakamate ja ühiskondlikult mõõ-
duandvamate kihtide teenistuses seisva ning neist sõltuva balti-
saksa literaadiseisuse vastu. Tema enda sotsiaalne lähtekoht,
igas suhtes pea ilma igasuguse kandejõuta talupojakiht oli selleks
liiga madalal, liiga vaene, et oma erakordsete vaimuannete tõttu
kaugele edasijõudnud poja eluvõrastele unistustele vähimatki

⁵⁹⁾ Kiri Sonntagile 2. jaan. 1821. — Riia Jakobi kiriku arhiiv.

⁶⁰⁾ Seniavaldamatu kiri 15. veebr. 1821. — Õpet. E. Selts. M.
A. 135: 30.

⁶¹⁾ 30. jaan. 1822. a.

reaalset tuge pakkuda. Karmi tõeluse ja teostamatute pettekujutluste vastuoludes lõhestunud Peterson ei suutnud kohaneda ega ennast maksuma panna ka uues olukorras. Üha progresseeruv tiisikushaigus ja üliõpilasaastail kätteõpitud alkoholiuimastusest unustuse otsimine samal ajal aina kiirendasid tema vaimlise ja füüsilise isiku täielikku allakäiku. Endiselt trotslik teistest üle oleku ja eraldumise tarve, mis teda koolipoisipõlves oli tõuganud esialgu misjonärikutsele ettevalmistavatele keeldumisharjutustele ning hiljemini keelteõppimisele, on elu lõpupäevil avaldust otsinud kõige veidramalt kombineeritud rõivastises. Seljas laia nahkvööga talupojakuub, peas must barett, pikad, õlgadeni langevad ja tuules lehvivad juuksed, nägu sünge ja käes kohutavalt suur okslik kepp — säärase kõigist võõrdununa ja kõiki oma veidra välimusega eemale tõrjuvana on nähtud teda Riia tänavail liikumas. Kodutult ümberhulkuva ulaharitlase on lõppeks tema endine gümnaasiumi usuõpetaja, ülempastor Grave oma majja varjule viinud, tema eest hoolitsenud ja teda põetanud, kuid kõik oli juba hilja. Sama pastori majas on siis 23. juulil 1822 see riikkalikude algetega varustatud, kuid ikka teostamisvõimaluste piiratusse takerdunud elu lõpuni põlenud ⁶²⁾.

„Suur küllus nii kõlblat kui vaimlist jõudu, teadmiste ja lootuste suur varandus kirjandusele on temaga enneaegselt hauda langenud,“ konstateeris K. G. Sonntag oma hukkaläinud hoolealusele järelhüüet kirjutades. Kui selle heasoovliku kaasaeglase kahjutundeavaldus liikus üsna kindlasti tõeluse piirides, siis üle ajakauge vahemaa tagasivaatava järelopõlve sõnavõtjaid on Petersonist kõneldes ikka haaranud säärane imetlushoog, et ilustus- ja ülistussõnade valingu tagant on raske olnud lahti koorida tema tõelist nägu. Mida kõike küll ei ole 17-aastase koolipoisi värsitatud tundepakitsustest ja päevaraamatu mõttekildudest välja loetud, kelle kaotust küll temas ei ole leinatud! — Lönnrot, Castrén ⁶³⁾ ja isegi vana Goethe ⁶⁴⁾ on pidanud lagedale ilmuma, et Petersoni vaimu suurus otse käegakatsutav oleks, kuigi mõõdupidavama vaatluse puhul oleks ehk hoopis sobivamat võrdkuju leitud näiteks saksa varavalminud ja samuti varakult läbipõlenud romantikute hulgast.

Tõsi küll, tundelise noormehe soovunistuste sõnastusest pingutatult kinni pidades võib sealt tõesti välja lugeda ka rahvuslikku iseteadvust, diogenesliku eluviisi pooldamist, anakreonilise elupõletamise hülgamist ja palju muid, igas voorusliku elu käsira-

⁶²⁾ Rig. Tageblatt 1912, nr. 5.

⁶³⁾ W. Schultz Õpet. E. S-i koosolekul 1857. a. EÜS-i Album. Kuues leht, lk. 14.

⁶⁴⁾ H. Raudsepp, Lääne-Euroopa sentimentalism ja haletundeline vool eesti kirjanduses. Tallinna 1923, lk. 138—139.

matus esinevaid põhilauseid. Siimaani on kõigil seniseil Petersoni kohta sõnavõtjail täielik õigus, kuid käesolevas kirjutises on tahtud sammukese võrra edasi astuda ja jälgida nende ilusate ideaalide ellurakendamist. Petersoni ülalesitatud elukäigu ja tegelikkude eluviiside kirjeldusest on ehk aga juba küllaldaselt seignunud nende petteliste unistuste realiseerimatus, ületamatu vastuolu teoreetiliselt omaks võetud juhtnööride ja karmi tõsielu praktika vahel. Juba murrangulised Tartu üliõpilasaastad olid andnud Petersoni elule hoopis uue suuna, mis viis teda tähendatud soovunistustest aja kuludes ikka kaugemale, isegi nii kaugemale, et kui tema eluiga ka pikem oleks olnud, siis temast küll vaevalt nende teostajat oleks saanud, sest vastuolude idu peitus juba temas endas.

Loodus oli teda varustanud küll suurte ja rikkalikkude vaimuannete ja eeldustega, mis eriti pärast Riia gümnaasiumi viljastavalt mõjustavat õhkkonnast läbikäimist aetasid tema ka sotsiaalses tõusuvõimaluste astmestikus küllaltki kõrgele, et sünnipärase lähtekohaga kontakti kaotada. Sama loodus oli aga teda vaeslapseks jätnud tugeva ja koordineeriva tahtejõu poolest, mis tema kaootilist isikut, tema irratsionaalseid põhitunge oleks ohjeldanud, mis tema loomupäraselt erisuundadele hargnevaid harrastusi oleks distsiplineerinud ja tema isiku uude keskkonda püsivalt juurutanud. Ei see olnud vist ainult puhtteoreetiline huvi, mis lapseohtu koolipoissi ajas nii mitmel korral pead murdma tahtevabaduse probleemi pärast. Küllap vist tunnetas ta oma tahtenõrkust ja tõrksate „ihho 'immode“ taltsutamiskeskust juba siis, kui ta oma päevaraamatusse kirjutas, et alles siis inimene „saab keigevabam ollema, kui se ma [ilm] ja se ihho omma 'immodega temmal ennam ei olle“⁶⁵). — Selles psüühilises kaksinduses peitus tema isiku inimlik traagika ja ebaõnnestumise allikas.

M. Lepik.

Eesti Kirjanduse Selts 1907—1932. 2

KUUKIRI EESTI KIRJANDUS. Selle kultuuriliselt suure tähtsusega ettevõtte ja töövahendi veerandsaja-aastane minevik nõuab omaette lähemat tutvustamist.

„Eesti Kirjanduse“ asutas J. Jõgever 1905. a. lõpul. Et ettevõtte käis ühele isikule nii aineliselt kui vaimliselt üle jõu, oli Jõgever nõus seda EKS-i asutamisel viimasele kinkima. Pikkade arupidamiste järele leiti, et selts vajab ajakirja. Eriarvamisi oli peaasjalikult ajakirja laadi kohta. Teadusliku, teoreetilise sisuga ajakirja tüüp oli meie haritlaskonnale võõras. Jõgever, kel „E. Kirj.“ asutades vist silmas olid Rosenplänter'i „Beiträge'd“ ja

⁶⁵) Laulud, päevaraamat ja kirjad, lk. 173.

välismaa teaduslikud kuukirjad, ajas kuukirja asutamisega meil õieti täitsa uut vagu. Mis meil aga traditsiooni omas, see oli perekonnalehe tüüp, mille suurejoonelisem esindaja „Linda“ oli hiljuti läinud hingusele. Nii oli hääli, mis ka EKS-il soovitasid hakata välja andma kirjanduslikku perekonnalehte. EKS otsustas siiski jääda Jõgeveri arendatud ajakirjatüübi juurde. Kõrvale jäi ka kolme kuu tagant ilmuvate suuremate väljaannete ettepanek. Toimetajaks sooviti endiselt Jõgeveri. Jõgever aga tahtis meeleldi keelduda ajakirja huvides V. Reimani kasuks. 29. VIII 1907 valiti kuukirja toimkond: J. Jõgever, J. Luiga, V. Reiman, M. Kampmann, J. Tõnisson ja B. Linde. Jõgever valiti ikkagi nii vastutavaks kui tegevaks toimetajaks. Oktoobris on lehe uus laiendatud eeskava kinnitatud, eelarve valmis (trükk 1000 eks., levik 500, aastas 12 numbrit à 2—3 poognat, aastakäik postiga 3 rbl., postita 2.50, kulu 1413 rbl., tulu 1230 rbl. aastas), koondatakse kaastöölisi (viimasteks kutsutakse pea kõik tolleaegsed kirjamehed, arvult 111).

EEKKAVA oli järgmine: „a) kirjandus, teadus, kunst, b) rahvateadus ja kodumaatundmine, c) kirjanduslik ülevaade ja kriitika, d) E. Kirjanduse Seltsi tegevus, e) kuulutused.“ Uuendatud ajakirja esimene number ilmus detsembris 1907. Selles seletas V. Reiman lehe eeskava üksikasjalikumalt:

Seltsil olevat oma häälekandjat hädasti vaja kõige pealt liikmete pärast, sest ajakirjas tulevat avaldamisele seltsis ettekantud tööd, nõupidamiste otsused, teated seltsi tegevusest, toimetustest, liikmete liikumisest, liikmete poolt sissesaadetud kirjatööd. Vastastikuseks läbikäimiseks olevat vähe kord aastas ilmuvast *Aastaraamatust*. Teiseks olevat ajakirja vaja seltsi ülesannete täitmiseks põhikirja § 1 kohaselt. Sinnamaani olevat ajakirjandus püüdnud täita ka kirjanduse, kunsti ja teaduse kuukirja aset: on toodud vastavaid juhtkirju, arvustisi. Nüüd olevat ajalehtedes poliitiline ja ühiskondlik elu esiplaanile tulnud, kirjandusel ja kunstil olevat seal vähe ruumi, isegi raamatuarvustisi eksivat veel harva politika-ajakirjanduse veergudele. Ometi olevat aga just teaduse ja kunsti põllul lõpmatult uusi probleeme tõusnud, need üha rohkenevat kultuuri tõusuga meie kodu. Seks olevat vaja oma ajakiri asutada või „...meie peaksime kõikide nende põhjusemõttele kaalumiste juhtimist, teadusliste tarvituste täitmist ja kirjanduslise maitse harimist võera kirjanduse kätte edasi usaldama, ehk temal küll meie iseloomulisest, ajaloolisest arenemisest aimu ei ole“. Ajakirja seltsi kätte võtmisega olevat tahetud luua „Eesti kirjandusliste ja teadusliste püüete edasiharimiseks ja edendamiseks ühist keskkoha“.

Sellesihilise üksikasjaliku eeskava päris kuukiri sõna-sõnalt oma eelkäijalt, J. Jõgeveri poolt välja-antud ajakirjalt:

„1) uurimise tööd Eesti keele põllult.

2) igasugu kirjatööd ja materjalid Eesti rahva hariduse, edenemise, vaimuvara ja kirjanduse põllult kõige vanemast ajast kuni olevikuni. Tähtsate meeste kirjad ja elulood. Mõjud võõrsilt, Soome, Saksa, Vene, Läti ja mujalt poolt. Teaduste edu Eestis, iseäranis ajaloo, kodumaa tundmise, rahvateaduse edu ja praegune seisukord, igasugu muude teaduste, matemaatika, loodus-teaduse, tehnika ja tööstuse ajalugu Eestis.

Hariduslised ja kirjanduslised voolud, nende vaheldamine, vastastikused mõjud jne.

3) lühikesed teated ja pikemad arvustused uute raamatute kohta, mis Eesti kirjaturul ilmuvad.“

SISUALAD. Vaatamata V. Reimani eelesitatud seletusele pole „E. Kirj.“ õieti kunagi olnud sõna tõsisel mõttes EKS-i „häälekandja“. Informatsioon seltsi tegevusest pole pääsenud palju kaugemale kaantest ja iseseisvusajal isegi mitte sinna. Ajakiri kujunes algusest peale EKS-i poolt väljaantavaks erapooletuks kultuurajakirjaks ja see soliidsus on võimaldanud tal iseseisvusajal saada suuremate avalikkude toetuste osaliseks. Lehe eeskava on jäänud peajoonis püsima täniseni, selle vahega, et kodumaatundmine ja kunst varakult välja jäid, et üksikute alade esindus ajakirja veergudel on ulatuse poolest aja jooksul tublisti nihkunud ja praegusteks pea-aladeks ulatuse järjekorras on kujunenud ilukirjandus, ajalugu, keel ja rahvaluule. Kui näit. 1910 ajakirja lk. arvust 34% kuulus keelele, 26% rahvaluulele, 24% ajaloole ja ainult 6% ilukirjandusele (raamatuarvustised), siis 1931 olid osad üsna ümberpööratud: kirjandusel 46%, ajalool endiselt 24%, keelel 20%, rahvaluulele aga ainult 5%.

KUUKIRJA TOIMKOND. Kuukirja toimetamiseks valiti, nagu nägime, vastav toimkond, kes pidi olema toimetajale kaastööd muretsemisel abiks ja aitama lahendada muid ajakirjasse puutuvaid küsimusi. Eeltoodud koosseisus püsis toimkond 1911. aastani, ainult B. Linde lahkus sealt 1909. a. sügisel. 1911 valiti juurde V. Grünthal ja A. Jürgenstein. 1913 suurendati toimkonda veel 3 liikme võrra: J. Aavik, M. J. Eisen ja A. Kitzberg (= kokku 10 liiget; 9—10-liikmeliseks jäi toimkond ka hiljemini). Ses koosseisus töötas toimkond 1917. aastani. 1917 jäi Jõgever eemale, tema asemele valiti J. Köpp. Samal aastal sureb V. Reiman. Ülejäänud koosseis püsib ka 1918/19. 1920 tuleb järsem murrang: kõrvale jäävad Tõnisson, Kampmann ja Kitzberg, tagasi tuleb Jõgever ning uutena Kettunen ja Saareste. 1921 lisandub veel Cederberg. Ses koosseisus püsib toimetis 1925. a-ni, mil Jõgeveri surma järel toimetusse tuleb O. Loorits. 1926 lahkuvad Grünthal ja Kettunen, asemele tulevad J. Mark ja J. Mägiste. 1927 lahkuvad Jürgenstein ja Köpp, asemele tulevad E. Nurm ja Fr. Tuglas. Sama koosseis: Aavik, Eisen, Cederberg, Loorits, Mark, Mägiste, Nurm, Saareste, Tuglas, ent juba ilma J. Luigata, püsib ka 1928, et siis toimkonnana liigvideeruda ja järgmisel aastal aset anda toimetusele koosseisus: Kruus, Loorits, Saareste, Tuglas. Selles koosseisus on hiljemini ainult O. Loorits asendunud P. Ariste'ga (1931). Toimetajaiks on olnud: 1907 lõpust 1910 sügiseni J. Jõgever, 1910 oktoobrist 1912 lõpuni V. Grünthal, 1913 algusest 1915 keskele J. Jõgever ja sealt peale täniseni J. V. Veski. Toimetaja tasu oli Vene ajal 15 rbl. numbrilt, sellest 10 rbl. toimetamise ja 5 korrektoori eest.

Praegu makstakse toimetajale toimetamise ja korrektuuride eest kokku 10 kr. trükipoogna pealt. Kõige kauemini on toimkonnas töötanud J. Luiga — 19 a., temale järgneb toimetaja J. V. Veski — 18 a., edasi J. Jõgever, A. Jürgenstein, J. Aavik, M. J. Eisen à 15, V. Grünthal — 14, A. Saareste — 13, J. Tõnisson, M. Kampmann à 11 a., V. Reiman — 9. Muud vähem.

TOIMKONNA TÖÖ pole õieti kunagi olnud edukas. Alul asutakse küll õige suure õhinaga töö juurde, hoolitsetakse iseäranis jooksvate arvustiste osakonna eest, jaotatakse alad toimetustiliikmete vahel jne.; õieti pole sellel märgatavat tagajärge. Kaastööd on vähe. Et toimkond võimetu on kaastööd soetama, et toimkonna vabatahtlikke jõude ei suudeta tööks vajaliselt korraldada ega ergutada, langeb kogu toimetamiskoorem tegevtoimetajale, kes selleks ameti ja väikese tasu poolest on kohustatud. Kui-võrt vähe abi on olnud toimkonnast „E. Kirjanduse“ toimetamise töös, sellest annab aimu juba toimkonna koosolekute sagedus: 1908 ja 1909 töötab toimkond veel üsna agarasti — à 9 koosolekut. Siit edasi aga üha loiumalt, ainult mõnel aastal sagedamini koos käies. 1910—16 peetakse koosolekuid 2—8 aastas, keskmiselt 3—4. Erakordse aastana peetakse 1917 tervelt 15 koosolekut. Siitpeale aga langeb toimkonna tegevus nullile: 1918—28, s. o. 11 aasta jooksul peab ta kogusummas alla kümne (nähtavasti 8) koosolekut, tähendab, mitmel aastal ei peeta ainustki koosolekut. Kogu toimetustöö lasus tegevtoimetaja õul. See toimkonna töö täielik viljatus andiski põhjust ta kaotamiseks ja asendamiseks väiksema toimetusega (1929), kus ajakirja iga peala jaoks on eriteadlane, kes valvab oma osakonna üle. Ka pandi maksma toimetuse kodukord. Need uuendused on ilmselt häid tagajärgi andnud. Kõige pealt ei ole see ajakirja sisusoliidsusele mõju avaldamata jätnud. Koosolekuid on toimetus pidanud 1929 9, 1930 17, 1931 11.

POLEMIKAT AJAKIRJA ÜMBER. Nagu juba asutamisel ajakirja ilme kohta oldi eriarvamisel, nii pole ajakirjal ka hiljemini puudu olnud arvustajaist. Seltsi aastakoosolekuil, ajakirjanduses ja kirjades seltsile on mitmesuguseid soove esitatud aastast aastasse tänapäevani. Algaastail asub iseäranis teravas vastasrinnas kuukirjale J. Tõnisson. Ta ei poolda ajakirja teaduslikku ilmet, leides selle olevat põhjuseks väikesele levingule ja puudujäägile. Puudujääki aga ei tohtivat olla. Kahjuga töötamine takistavat seltsi töötamist muil aladel. Soovitab ajakirja muuta suupärasemaks laiemale ringkonnile. Kuukiri pidavat olema elavaks sidemeks liikmete ja seltskonna vahel, ent „E. Kirjanduse“ töö olevat arhiivlik, EKS-il olevat aga ainult kui rahvaseltsil tulevikku. „Ajaloolistele arhiividele ajakirja kaudu materjali korjamine on meil võimata.“ Tehtagu ka rohkem reklaami.— A. Busch tõendab aga, et lugejaid just ajaloodokumendid kõige

pealt huvitavadki. J. Sõster peab huvitavamaks osaks arvustisi, kuid arvustised olevat nõrgad, sest kirjutajaiks olevat vahel „põsikesohtu arvustajad“. Nõutakse lühemaid arvustisi ja üldse lühemaid kirjutisi võimalikult mitmekesiste küsimuste kohta. Arvustised olgu värsked. K. Ruut kaebab, et keel olevat maainimesele arusaamatuseni raske. Seda kaebavad paljud. Soovitatakse kutsuda rohkem kaastöölisi, et tuleks keelist mitmekesisust. Mõne meelest on kuukirja sisu kuiv ja eluvõõras. „Loetakse kõige pealt ikka seda, mis elule lähemal, seda ei ole aga „Eesti Kirjandus“ mitte“ (Kotli). Jaan Oks nõuab „suuremal määral ilukirjanduslisi tooteid“, H. Visnapuu tahab, et leht oleks „rohkem perekonnalehe laadilisem“, V. Reiman hoiatab „juuksekarva lõhki-ajajate“, s. o. pisiasjusse tungivate kirjutiste eest jne.

„E. Kirjandus“ leiab aga teiselt poolt veel veendunumaid kaitsjaid. J. Jõgever vastab rõhuga ja õieti, et „niisuguse lehe olemasolemine on Eesti rahvale auuasjaks“. Teisel puhul ütleb ta: „ei või ometi lubada, et „E. Kirj.“ modern ajakirjaks muutuks, sest sarnase ajakirja väljaandmine ei ole kuidagi viisi ühe teaduslike töiste sihtidega seltsi kohane“. Seesugune ajakiri olevat üheks seltsi tähtsamaks eluavalduseks. Ka seltsi Asemikekogu toonitab korduvalt: teaduslikku ajakirja olevat meil hädasti tarvis, selle sisu ei vanane, ülejäänud aastakäigud katvat ka puudu jäägi täiesti. P. Põld on vastu, et lugejate maitsete rahuldamisega tellijaid kogutaks: „mitte lugejate järele käia, vaid omale lugejaid kasvatada, peab ajakirjanduse siht olema“. Need on mõningad mõttekillud sellest eelsõjaaegsest poleemikast, mida „E. Kirjanduse“ poolt ja vastu on peetud.

AJAKIRJA KÄEKÄIK on alati olnud okkiline, iseäranis aga Vene ajal, mil rahakitsikuses vaevlevale seltsile selle väljaandmine tähendas suurt jõupingutust. Moodustab ju ajakiri seltsi eelises seisvusaegsest kirjastustoodangust pea poole. Nii toimetaja kui kaastöölised pidid leppima minimaalse tasuga. Ajakirja aastakäik oli paarikümne poogna võrra väiksem praegusest. Kõigele lisaks vaevas ajakirja krooniline kaastööpuudus. Ka lugejate arvuga ei saa kiidelda (lugejate arv selgub alamaljargnevast tabelist). Kõige raskemad kuukirjale olid murrangute ja segaduste aastad. Aineliste raskustega ja kaastööpuudusega võideldes oli ta väike lehekülgede arvult, halvale paberile trükitud ja sisult enneolematult ühekülgne. Iseäranis rasked on olnud 1918 ja 1919, mil 2 aasta kohta suudeti välja anda ainult üks väheldane aastakäik, ja 1920, mil oli ainult 130 aastatellijat.

Iseisvusajal on ajakiri osutanud aasta-aastalt järjekindlat tõusu nii välimuselt, suuruselt kui sisult. Kui alul ka väärtuslikuma kaastöö saamisega oli raskusi, siis on viimaseil aastail sellest saadud täielikult üle noore rohkearvulise teadusliku põlve juurdekasvuga ja honoraride tõstmisega, mis omakorda on väi-

maldunud Kultuurkapitali toetusega. Honorarid, mis Vene ajal olid 2—3, 1913. peale paremate tööde eest 4—5 kop. ja mis iseseisvuse algaastail olid 3—6 mk. reast, 1923 100—200, 1925. a. peale kuni 300 mk. lk., tõsteti 1928 10—15 s. (paaril juhul 20 s.) reast. Praeguse surutise tõttu alandatud tasud kõiguvad individuaalselt 8 ja 14 s. vahel toimetuse igakordsel otsustusel.

HINNANGUT. Kuukiri on oma 25. a. juubeliks kujunenud tusedaks kirjanduslikuks ja teaduslikuks ajakirjaks, millel on asendamatu osa meie kultuurielus. Seltsi poolt Vene ajal väljaantud 11 köidet ajakirja on selle ajajärgu kõige tähtsam saavutus ja püsivaim mälestusmärk selleaegsele visadele tegelastele. „Eesti Kirjanduse“ väljaandmine Vene ajal tähendas meie kultuuri küpsuseksamit. Veneaegsed aastakäigud on muutunud bibliograafilisiks haruldiseks. 23 aastakäigu 14 000 lehekülje seas on tuhandeid lehekülgi teaduslikult üliväärtuslikku ja iganemat sisu. — Kuukirja tellijate arv võiks olla suurem. Äga „E. Kirj.“ on küllalt eakas ajakiri, et teda peaks tuntama. Lugejate vähesus tunnistab, et meil tõsiste humanitaarteaduslike ja kirjanduslike huvidega inimesi rohkem ei ole. Tuleb küsida, kas ongi 600—700 nii väike arv meie rahva kohta, kui isegi ilukirjanduse ajakiri „Looming“ oma lugejaskonda palju üle 1000 ei suuda tõsta. Kuukirja väljaandmine EKS-i poolt on ta tähtsaimad, väärtuslikumaid ja tagajärjekamaid tööviise.

TRÜKI- JA TELLIJATEARV. „Eesti Kirjanduse“ käekäigust annab arvustikulise ülevaate järgmine tabel. Selles on märgitud trükiarv ja tellimised ilmumisaasta jooksul, et näidata aktuaalset huvi ajakirja kohta. Ajakirja vanade aastakäikude müük on olnud sedavõrt elav, et 12 vanemat aastakäiku (kuni 1917 *incl.*, J. Jõgeveri poolt seltsile kingitud 1906. ja 1907. aastakäik kaasa arvatud) on juba tosin aastaid müügilts otsas.

	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918/19	1920
Trükiarv :	1000	1000	1200	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1200	1500	2000
Tellijaid : (aastatellim.)	515	602	542	560	551	348	u.330	282	820	u.600	410	131

	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931
Trükiarv :	2000	2000	2000	2000	1500	1500	1500	1200	1000	1200	1200
Tellijaid : (aastatellim.)	247	408	365	338	415	479	471	458	652	761	631

TULUD. Nende poolest oli seltsil Vene ajal vaene lugu.

„Kui meie teiste rahvaste liikmetega kokku puutume ja jutt Eesti Kirjanduse Seltsi poole pöörab, siis küsivad nad sagedasti „Kui palju toetusraha annavad Teie seltsile kogukonnad? Kui palju Tartu linnavalitsus? Kui palju maa-omavalitsus?“ Jääksime sellele abi peale lootma, siis võiksime küll kaua oodata. Vaid kui meie viimse aja kuri-tahteliste kahtlustuste ja kibedate pilkamiste keeli tahaksime kõneleda ja Ladina civitas'e kaheharulist mõistet tarvitada, mis riiki ja seltsi ühtlasi tähendab, siis ütleksime: Eesti Vabariigil s. o. Eesti Kirjanduse Seltsil olgu ise riigikassa ja rahaministeerium. Meil on koguni 4 rahaministrit ametisse seatud. Andke neile tööd, kes rahaga ümber käivad!“ (V. Reiman avakõnes 15. VIII 1908).

EKS oli tulude poolest täiesti omale käele jäetud. Tululikkaid oli tal peamiselt 2: liikmemaksud ja annetised.

LIIKMEMAKSUDEST sai selts järgmisel määral tulu: 1907 712, 1908 1584, 1909 1580, 1910 2074, 1911 2028, 1912 2087, 1913 1576, 1914 1844, 1915 1230, 1916 3989, 1917 3815 rbl., 1918 1931 rbl. ja mk., 1919 2235 mk., 1920 3382, 1921 13 184, 1922 3140, 1923 17 856, 1924 30 383, 1925 89 848, 1926 99 368, 1927 117 761, 1928 197 743 mk., 1929 1332, 1930 1658, 1931 1275 kr.

25 a. jooksul on selts praegusesse rahasse arvatult saanud liikmeraha umbes 5 milj. senti, sellest enne iseseisvust ligemale 4 milj. (see on seltsi tollaegne püsivam ja suurem tulu).

ANNETISED. Neid on saanud selts nii eraisikuilt kui erasutisilt. Need anti kas vabaks tarvitamiseks või sihtsummadena (auhindadeks, toetisteks, kodu-uurimisele, rahvaviiside kirjas-tamiseks jne.) Selle kauni kombe juurutamine avalikkuse tead-vusse õnnestus seltsil rohkemal määral alles 1910. a. alates.

Suuremad annetajad Vene ajal olid: Bergmanni Abiraha u. 2000 rbl., proviisor H. Luht 1100 rbl., I Laenu- ja Hoiu-ühisus Tartus kogusummas üle 1000 rbl., Rakvere tärklisevabrikud 1000 rbl., Tartu Krediid-ühisus üle 500 rbl., J. Strandberg Türilt vähe-malt 300 rbl., „Postimees“ 350 rbl., „Päevaleht“ 200 rbl. jne.

Annetajate seas on, enamasti korduvalt, ühistegelised raha-asutised, majandus- ja kaubatarvitajateühingud pea kõigist meie linnadest: Pärnust, Viljandist, Võrust, Valgast, Paidest, Rak-verest, Kuresaarest, koguni Peterburist, aga ka alevitest ja maalt: Põltsamaalt, Türilt, Simunast, Väike-Maarjast, Puhjast, Ants-last, Vaivarast, Laiuselt, Otepäält, Rāpinast, Kadrinast, Karulast, Kōpust, Aidust, Hagerist, Kodaverest, Lehtselt, Järva-Jaanist, Mõisakülalt, Jõhvist, Sangastest, Joalast, Udevalt, Keilast, Palalt; Kōngust, Torist, Orult, Pilstverest, Helmest, Ropkast, Sindist, Loksalt jne. Igaüks tõi oma väikese summa, kes 5, kes 10, kes 15, 20, 25, 50, 75 või 100 rbl. Samuti olid annetajate seas mit-med eraisikud, kes ühekordselt või iga aasta tõi oma jõukohase veeringu. Kõigilt kokku kogunes neist veeringuist mõnel aastal tūse summa (kõige rohkem 1913 — üle 2000 krooni).

Iseseisvusajal on selts suuremaid annetisi saanud Riigivane-
nemalt, „Päevalehelt“ (1921 50 000 mk.), „Looduselt“ (1921
ja 1922 kokku 90 000 mk.), Harju Pangalt (1921 ja 1922 75 000
mk.), E. Tarvitajate Keskühisuselt (1922 37 000 mk.), Tallinna
Krediitpangalt (1922 25 000 mk.), Scheeli pangalt (1922 50 000
mk.) jne. Erasisikuist on annetajana, samuti kui H. Luht Vene
ajal, oma mälestuse jäädvustanud 100 000 marga parandamisega
seltsile Valga kaupmees Jaan Klasmann (1925). Umbes niisama
suure summa tegi välja tolleaegse kursi järele Joh. Kansi
11 000-margane annetus 1920. Välja arvatud Klasmann'i parand
ja veel mõni muu väiksem juhuline summa, ei ole seltsile peale
1922 pea sugugi annetisi tulnud. Igatahes näitab seltskonna
omaabi kultuuritöö alal iseseisvusajal suurt tagasiminekut.
Teiste maadega võrreldes mäletavad meie jõukamad kodanikud
oma testamentides, tähtsate elusündmuste, ärivõitude, kultuur-
asutiste juubelite jne. puhul, samuti era- ja ühistegelised äriette-
võtted puhaskasu jaotusel alles väga vähe kultuurilisi ja teadus-
likke asutisi. Iseäranis Põhjamail on see aga põliseks kultuuri-
liseks kombeks. Seetõttu väärrib H. Luht'i, Jaan Klasmanni ja
terve rea muude nimetatud ja nimetamata jäänud isikute ja asu-
tiste eeskuju iseäralist väljatõstmist.

Kogusummas on selts oma olemasolu kestel saanud annetiste
nime all umbkaudu üle 3 miljoni senti, sellest ligemale pool
Vene ajal.

Siia hulka ei ole arvatud mitmesugused seisvate või liiku-
vate summadega erikapitalid, nagu O. W. Masingi kapital (as.
1908), F. R. Kreutzwaldi kirjatööde väljaandmise kapital (as.
1909), *Kalevipoja* uurimise kapital (as. 1910), Vanavara kirjas-
tamise kapital (as. 1914), dr. M. Veske haju korrashoidmise
kapital (as. 1915), „Madis Perteni kapital Tolstoi tööde välja-
andmiseks“ (as. 1915) jt., kogusummas üle 20 kapitali, aga kõik
väikesed, 3—890 rublani, seas ka rida hauakapitale, seega eba-
produktiivse otstarbega. 1917 oli kõigi kapitalide kogusumma
7471 rbl. Kulutatud oli neist kapitalidest u. 2500 rbl. Näib, et
Vene aja jooksul oli neisse kapitalidesse kogutud ligemale 2 milj.
senti. Rahakursi langusega kaotas EKS ainuüksi nende kapita-
lide näol kaugelt üle miljoni senti.

1921 hakkavad EKS-i valdamisel olevad kapitalid jälle suu-
renema. Kui 1920 oli erikapitalide summa kokku ainult 11 168
mk., siis 1921 lõpul 228 500 mk., sellest hauakapitale 5455 mk.
Hiljemini ühendati kirjastamis- või uurimisülesandega erikapita-
lid või nende ülejäägid seltsi põhikapitaliga. Hauakapitalide
arve on tõusnud 1931. a. lõpuks 2000 kroonile.

RIIGITOETISED. See on tulude peatükk, millel põhjeneb
EKS-i tegevuse õitselepuhkemine iseseisvusajal.

Riigitoetisi on saanud selts 1921. a. alates, esmalt Hamini elarve korras, viimastel aastatel Kultuurkapitalist. Saadud summad pole küll ülesannete tähtsust silmas pidades kuigi suured. Näit. 1921 saadi 500 000 mk., 1922 850 000 mk., järgnevail aastail näitas summa küll tõusu, ent viimastel aastatel taas langust. 1931 saadi kõigiks otstarbeiks toetist kogusummas 19 000 kr. Seda riiklikku toetist tuleb seltsil erilise tänuga mainida. Kuid see toetis on ka enam kui loomulik ja riik on seks otse kohustatud. Ima avaliku toetuseta ei ole säärase kultuurilise ja teadusliku asutise edukas töö kuskil maal mõeldav. EKS-i eelsõjaaegne, ainelisel omaabil põhjenev ja seetõttu äärmiselt raskusis vaevlev tegevus oli vist küll väheseid selliseid maailmas. Soome Kirjanduse Selts, kes pealegi oli varustatud rikkalikkude eraannetiste ja päranditega, on saanud, olgu eriülesandeliste summadena, olgu kindla aastatoetisena riigilt aastakümneid abiraha, mille üldsummat võib kõige tagasihoidlikumalt hinnata 100 milj. sendile. Seejuures on Soome Kirj. Seltsi tegevus läbistikku vähem intensiivne olnud kui EKS-i oma iseseisvusaastail. EKS-i riigitoetis on ka mitu korda väiksem meie suuremaile teatreile antavast toetisest („Estoniale“ 10—12 milj., „Vanemuisele“ 5—6 milj. s. aastas + toetised omavalitsustelt, kust EKS õige vähe on saanud), aga kui küsida, kes neist kestmamaid ja arvukamaid kultuurivaru loob, siis ei tarvitse võrdlus langeda mitte EKS-i kahjuks. EKS-i avaraid ülesandeid arvestades pole temale antav avalik toetis piisav, iseäranis viimastel aastatel, mil ülesannete kasvuga on kaasas käinud koguni toetiste vähenemine. Millist püsiva väärtusega ja esmajärgulist tööd sellegi rahaga on tehtud, sellest annab käsitust ülevaade, milleks saadud summad on küsitud ja tarvitatud: 1) on vajanud ja saanud toetust kuukiri „Eesti Kirjandus“. Teaduslikult kuukirjalt ei tule vist keegi nõudma, et ta ennast peaks tasuma, kui isegi ilukirjanduse ajakiri „Looming“ veel hoopis suuremaid toetisi vajab. 2) on EKS-i summadest läbi kantud toetis E. Bibliograafia Asutisele. Samuti toetab EKS E. Kultuuriloolist Arhiivi. 3) on selts suuremaid summasid kulutanud ainesitiku kogumiseks rahvaluule, ajaloo, varemini ka keele alal. 4) on suuri summasid nõudnud teaduslik uurimis- ja kirjastustöö: suurejooneline kodu-uurimistöö eriteadlase tasulisel juhatusel, mis on kestnud juba 10 aastat, mis on nõudnud stipendiaatide hulgalist väljasaatmist ja millise töö senised tulemused on avaldatud viies suures köites; on välja antud 2 teaduslikku köidet „Eesti Rahvalaule“, köide eesti rahvaviise, rida oskussõnastikke, 2 köidet eesti raamatute üldnimestikku, suuri uurimusi, nagu H. Kruus'i *Talurahva käärimine*, Fr. Tuglase *Eesti Kirjameeste Seltsi ajalugu* jpm. Siin tuleks mainida ka populaarteaduslikku suur-seeriat „Elav Teadus“. Nii on kogu avalik toetis tarvitatud teaduslikes huvides.

Seltsi neljas tuluallikas on *OMAKIRJASTUSE MÜÜK* ja raa-

matukogude varustamine. EKS pole äriline ettevõte. Ta kirjastuslik eesmärk on olnud toota väärtkirjandust oma tegevusaladel, pakkuda parimat, mida meie üldse suudame, enamasti küsimata tasuvusest. Ja teha seda nii, et see oleks hinnalt igale kättesaadav. See väärtuse ja kättesaadavuse taotlus tingib juba, et EKS-il pole kasusaamise sihte. Isegi valitud tõlkekirjandusele maksti alul Hamini teadmisel toetussummadest juurde. Sellest aga loobuti varsti, sest see takistas seltsi muude tegevusalade arendamist. Toetiste piisamatus on sundinud EKS-i lõpuks arvestama ka kirjastamise ärilisi nõudeid, et säästa kapitali ja soetada summasid teaduslikeks ülesandeks: valitakse teoseid mineku seisukohalt, on asutud kirjastama kooliraamatuid, ollakse sunnitud võistleva erakirjastajatega jne. See sunnitud äristumise tendents ei ole muidugi soodus EKS-i seisukohale, on aga paratamatu tee enesesäilitamiseks, sest liikmerahade ja annetistega ei tehta tänapäev enam põhjapanevat kultuuritööd ja ühiskond ei suuda või ei taha anda toetist küllaldasel määral. Seltsil on täniseks arendatud teovõimne müügiaparaat. Seltsi vähese, ent tubli ametnikkonna teeneks tuleb lugeda, et seltsi kirjastuse ja raamatukogude varustamise aastakasu on olnud viimastel aastatel 1—1½ milj. senti, mis katab ametnike palgad, üürid ja muud majanduskulud.

Viimase tuluallikana nimetame Haridusministeeriumi *LAENU* tema nimestikus seisvate teoste kirjastamiseks. Seda laenu on seltsi käes realiseerimata raamatute näol veel ligi 9 milj. s. Laenu maksis selts varemalt 4, nüüd 2%. Selle laenu protsentidena on selts aastate jooksul tasunud üle 2 miljoni senti.

1931. a. lõpul oli seltsil kirjastusse paigutatud 4,4 milj. s. omakapitali.

AASTARAAMAT. Süstemaatilist kroonikat seltsi jooksva elu kohta tõi 1908—16 iga aasta ilmuv *Aastaraamat*. See sisaldas Üld- ja Asemikekogu protokollid, aasta tegevusaruande, rahalise aruande ja eelarve, toimkondade aruanded, aastakoosolekul ettekantud kirjandusülevaated, Eestseisuse, Asemikekogu, toimkondade, kirjavahetuses seisvate seltside, väljaannete, au-, kirjavahetajate, eluaegsete ja aastaliikmete nimekirjad. Aastaraamat pakkus niiviisi täieliku (u. 200 lk.) ülevaate seltsi tööst ja elust aasta kestes. 1917 katkes aastaraamatute seeria. Alles 1924 ilmus *Aastaraamat X*, andmetega aastaist 1917—22, kuid muudetud kujul: seni lõviosa nõudnud protokollid ja kirjandusülevaated jäeti välja, nii et raamat 12—13 poognalt kuivas kokku 4 poognale. Järgmine *Aastaraamat* ilmus 1928, andes aru tegevusest 1923—27. 1928 alates ilmub *Aastaraamat* jälle iga aasta. 25 a. jooksul on ilmunud kokku 15 *Aastaraamatut*. *Aastaraamat* saadeti liikmeile hinnata. Seda trükiti 1000—2500.

KORTER. Vene ajal puudus seltsil oma korter. Peavarju saadi koosolekuteks „Vanemuiselt“. 1908—14 maksis selts „Vanemuisele“ 100 rbl. aastas, 1915—16 a 50 rbl. 1914 alates oli seltsil kirjastuslaos jaoks üüriruum, mille eest maksti 60 rbl. aastas. 1920 oli seltsi asjaajamine laienenud, kirjastus kasvanud. Tõusetati kindlama asupaiga küsimus. Üüriti ERM-ilt korter Gildi tän. 8, kuhu koondati ka raamatuladu. 1921 koondati seltsi büroo juurde raamatud ka kõigist komisjoniladudest. 1923 koliti Jaani tän. 26, kus üüriti II korralt 4 tuba ühes laoruumi ja kõrvalruumidega 10 000 marga eest kuus. Järgmisel aastal ostab ülikool maja üliõpilasmajaks ja 1924 lõpul kolib selts Riia tän. 34 Muna majja IV korrale, makstes 6500 mk. kuus + 33 000 mk. aastas keskkütteraha. 1928 saadik asub selts Lai tän. 35 üüriga 100 kr. kuus. 1932. a. sügisel kolib selts Suurturg 12. Paari aasta eest tõusetati seltsis tõsiselt oma maja mõte. Loodeti seltsi 25 a. juubeli puhul saada seks loterii luba, mis aga senini on otsustamata.

III. SAAVUTISED ÜKSIKALADEL.

Ilukirjandus ja kunst.

Ilukirjanduse osatähtsus EKS-is kui „kirjanduse, teaduse ja kunsti“ seltsis on alatasa kasvanud ja omab praegu muude alade keskel püsivat esikohta. EKS on näinud ja teostanud ilukirjanduse alal kolme ülesannet: 1) hoolitseda algupärase kirjandusloomingu võrsumise eest, 2) soetada kõrgeväärtuslikku tõlkekirjandust ja 3) organiseerida jõudumööda kirjanduse uurimist. Selle kõrval on ta tagasihoidlikku tähelepanu omistanud ka kujutatavale kunstile.

ALGUPÄRAST KIRJANDUSLOOMINGUT on ergutatud 1) aastaülevaadete andmisega, 2) ilmunud kirjanduse auhindamisega, 3) võistlusauhindadega, 4) teoste arvustamisega ja kirjandusküsimuste käsitlemisega kuukirjas, 5) kirjanduslike kōnedega avalikel kōnekoosolekuid, 6) teoste kirjastamisega, 7) kirjanike austamise, mälestamise ja toetamisega.

Ilukirjanduse *AASTAÜLEVAADETE* traditsioon seati sisse juba 1908. a. algusest. Aasta aasta kõrval kanti neid 1908—17 igal aastakoosolekul 3. ja 4. jaanuaril ette. Need ülevaated ilmusid hiljemini trükitult *Aastaraamatuis I—IX*. Harilikult oli jutust, näidendist ja luulest eri referaat. Ülevaateile järgnes tavaliselt elav sõnavõte, mis ei avaldanud läbistikku küll kuigi suurt kirjanduslikku asjatundmist, ilmutas ja virgutab ometi laiemate hulkade kirjanduslikku huvi. Referaadid ise — nende pidajaiks olid ikka saadaolevad parimad jõud: jutukirjanduses — A. Jürgenstein, J. Aavik, H. Raudsepp, luules — G. Suits, J. Aavik, näidendis — K. Menning, H. Raudsepp j. t. — olid enamasti tublid ja asja-

tundlikud, neis avaldatud mõtted ja seisukohad on mitmeti mõjustanud ja suunanud kirjanduselu ja loomingut, seda enam, et said osaks ülemaalist tähelepanu. Iseseisvusajal uuendati ilukirjanduse aastaülevaadete traditsioon 1923, korrates ettekandeid mõnikord ka väljaspool Tartut. Iseseisvusajal on lahus käsitletud luulet, näidendit, lühijuttu ja romaani. 1931 võidi esmakordselt ülevaadet anda ka kirjanduslikust reisikirjeldisest. Aruandjaiks on hilisemal aastail olnud Fr. Tuglas, E. Hubel, H. Raudsepp, D. Palgi, O. Urgart, A. Adson, A. Kivikas jt.

ILUKIRJANDUSE NÕRK SEISUKORD. Pilt, mille annavad need ülevaadet esimesil aastail, on kõike muud kui rõõmustav. Nood aastaülevaadet esimesest viimiseni ilmutavad aga ühtlasi, millise ootuse ja hoolitsusega kõneldi ja kõneldakse EKS-is meie algupärase kirjanduse olevikust ja tulevikust ja mis seal on kavatsatud selle tõsteks. Neis aastaülevaadetis selgusid kirjanduse hädad ning puudused ja nendega ühenduses algatati suurem osa parandusettevõtteid. Esimesed aastakokkuvõttud kõigel kolmel alal (jutt, näidend, luule) algavad ja lõpevad nukralt. 1907. a. draamatoodang olevat nõrgim 20 a. jooksul (Menning). 1908. a. draamas ei näe sama arvustaja

„... ei ühtki uut sihti, ei ühtki uut jõudu, ei kuskil luulelist ümberloomist sellest elust, mis meie ümber voolab, nende kunsti abinõudega, mis meie hingele ligi pääseksivad, mis vastukõla sünnitaksivad: kõik tolmune, jõuetu, üleaurune.“

Ja veel 1911 ei ole seisukord paranenud:

„Möödaläinud aasta on oma eelkäijate sarnane vaene. Kas meie seitsme nälja-aasta ajajärgus oleme, millele seitse lihavat aastat järgneksivad, või suure ajaloolise laene põhjas, kust meie niipea üles ei kerki, kes seda ütelda teab... Vaesem on meie algupäraline näitekirjandus vist vaevalt varem olnud.“

Mitte rõõmsamaid väljavaateid polnud avada luulereferendil. Luulest lausub G. Suits:

„Tulemata jäi ka 1910. a. see igatsetud kirjandusemeister ja vägev luule-Messias, kes ühe või teise voolu eesotsas käies meid kunsti töötatud maale oleks viinud.“ 1910. a. luule jätvat mulje, nagu oleks see meil „väljasurev kirjanduseharu“.

Järgmisel aastal peab sama referent tunnistama:

„Aruandmine 1911. a. Eesti luulekirjandusest on kurva kohuse täitmine... 1911. a. Eesti luulepõld on peaaegu täiesti ikaldunud...“

Samuti ei paista proosakirjanduse referendile A. Jürgensteinile 1909. a. kirjandusest midagi „õige tusedat ehk läbilõõvat“ silma.

„Ootamine ühe tugeva ja iseloomulise talendi järele, kes meie ilukirjandust tuntava samnu oleks edasi nihutanud ja kõrgemale tõstnud, on ka sellel aastal asjata olnud.“

Nii oli seltsil küllalt asja erilise hoolitsuse alla võtta ilukirjandust.

PÕHJUSI OTSITAKSE. Kõige pealt otsitakse muidugi nõrkuse põhjusi. Draamaikalduse põhjuseks on K. Menningu arvates muu seas võõras ja kunstlik (vene) mõju, ideepuudus ja tehniline oskamatus. O. Kalda arvates on draama „kõige luulekunsti tipp“, mis tekib alles kõrgema rahvuskultuuri juures. J. Tõnissoni meelest on kirjanduse jõuetus meie vaimlise elu üldise jõuvaesuse tagajärg. Luulekehvuse põhjuseks peab G. Suits eeskätt ainelist, pealiskaudset, ja lööksõnalist aega, mis ei lase tekkida loomingu, lugemise ja kirjandusemõistmise eeldust — lapsemeelset suhtumist. Jürgenstein oletab, et „teaduse ja üleüldise hariduse puudus on vist siamaale üks pääasi olnud, mis meie kirjanikkusid on keelanud suuremaid töösid ilukirjanduse põllul luua“. Nüüd olevat tugev teadusejano ärganud ja ka „läbielatud ja praegused ühiskonna muhenemise ja käärimise ajad oma vapustustega ja põrutustega“ mõjuvat loodetavasti viljakalt mõtte- ja tundeilmale ja kutsuvat kirjanduses esile uue ajajärgu. M. Heiberg süüdistab kirjastusolusid, mis ei laskvat häid teoseid ilmuda, ja produktsioonist maha jäänud arvustust. R. Kangro-Pool'i meelest on luule ja kõige kunsti kängujäämises need süüdlased, „kes kunsti ja kultura rahvalikuks tegemisest alatasa kõnelevat ja kõike äärmist ja omapärast-aristokratialist kunstipüüetes alandavat ja maha kiskuvat“. V. Reiman peab arvustust liiga karmiks, nii et see loomingut halvab. Need on ainult üksikud näited oletatud ja kuuldavale toodud põhjuste reast.

Siit jõuti muidugi edasi abinõudeni.

ABINÕUSID. Konkreetseist vahendeist, mida kirjandusliku tasapinna tõstmiseks soovitatakse, nimetame järgmisi: Juba seltsi tegevuse esimesil kuil tõusetati Eestseisuses ja otsustati ilmunud kirjanduse auhindamise küsimus. Draama tõstmiseks soovitab K. Menning: 1) paremate näitemängude nimekirja koostamist, 2) heade tööde eeskujulikkude lavastuste korraldamist, 3) arvustustasapinna tõstmist, 4) head tõlkimist, 5) head lavahääldest, 6) näidendivõistlust suuremate auhindadega, 7) tantsu kõrvaldamist näitemänguõhtuult, 8) mõne näidendi abil praktilist näitamist, „kuidas nende sisemine ehitus ja väärtus on“, 9) „pääasi aga on; et uus vool (= realism) tuleks ja rohkem elu tooks“. J. Tõnisson deklareerib, et rahva elujõudu tuleb tõsta, inimeste vaim liikuma panna. G. Suits usub värskendust uuest sisust ja uuest vormist. J. Luiga peab tarvilikuks välismaa kirjandusvoolusid tuttavaks teha. V. Reiman soovitab näitemängu-toimkonda EKS-i juurde jne.

ILMUNUD KIRJANDUSE AUHINDAMINE. Ettepanekuist: kõige ulatuslikum tähtsus omistatakse ilmunud kirjanduse auhindamisele. Selleks oli seltsil aeline eeldus olemas proviisor H. Luht'i 100-rublalise annetise näol 1907. a. lõpust, millele tuleb hiljemini lisa J. Ploompüü't 50 ja „Postimehelt“ 100 rbl. Asi lükkub ometi aasta võrra edasi ja auhindamist otsustatakse alata:

1908. a. ilmunud töödega. Auhinnamõistjajaks valitakse K. Menning, G. Suits ja A. Jürgenstein. Esimesed auhinnad langevad: I auhind — 100 rbl. Fr. Mikkelson'ile (= Tuglasele) juttudekogu *Kahekesi* eest (iseäranis novell „Suveöö armastus“), II auhind — 70 rbl. A. H. Tammsaare'le *Pikkade sammude* eest, III auhind — 30 rbl. V. Grünthal'ile *Laulude* eest. Auhinna andmist põhjendatakse üsna laitmatu kirjandusliku motiveeringuga. Näit. Tulgase „Suveöö armastusest“ öeldakse, et see kõige

„laitmatam ja parem töö on, nii hästi oma ilusa keele, hästi läbi viidud põhjusemõtte kui ka kordalainud iseloomude kirjelduse pärast. Ka on selles jutus ümbruse kirjeldus õiges vahekorras jutu tegevuse käiguga ja sisuga, nii et kusagil pool rohkem asjata materjali kokku ei ole karatud, kui kirjaniku poolt tahetud suveöölise elevuse äratamiseks tarvis on. See on töö, mis auhinna vääriiline on, juba absoluutlise mõöduga mõttes.“

Tammsaare ja Grünthali auhindade kohta seletavad Jürgenstein ja Menning ometi, et

„Tamsaare ja Grünthali auhindade juures tööde väärtust mitte just raha summa suurusest ärgu otsitagu, sest nende summade ettepanekus oli meil ühel hoobil ka noortemeeste aineline seisukoht võrdlevalt meeles.“

Seega on auhindamise mõtet paaritatud toetamisega.

1909. a. kirjanduse auhindajajaks valiti A. Jürgenstein, A. Kallas, K. A. Hindrey ja G. E. Luiga. Raha annetasid „Postimees“ 150, „Päevaleht“ 100 ja eelmisest aastast oli jäänud 50 rbl. Kriitika näib olnud valjum. Pärisauhindu ei leita võimalikuks üldse anda, küll aga ergutusauhindu, „et lootusrikkamad ja abitarvitajad nendest vähemast kuu ehk paargi tuleval aastal mureta kirjanduslikeks tööks võiksid ära tarvitada“. Ergutust jagati järgmistele autoritele järgmistele tööde eest: A. H. Tammsaare'le *Noorte hingede* eest — 100 rbl., Juhan Liiv'ile *Luuletuste* eest — 100 rbl., J. Lintrop'ile *Igapäevase elu* eest — 50 rbl. Neljandana määratakse Fr. Tuglasele „erakorraliseks tasuks“ 50 rbl. arvustise eest E. Wildest ja E. Petersonist, kui „suuremale ja põhjalikumale sellesarnasele tööle“, sest „ilukirjanduse õige edenemise kohta on teatavasti põhjalikum arvustus väga tähtjas“.

Ka 1910, mil auhindajajaks on A. Kallas, J. Luiga ja G. Suits, ei leidu täie auhinna väärilist teost. Et nähtavasti ka summased on vähe, jagatakse ainult kolm väheldast ergutusauhinda „kõige enam korda läinud töödele“: M. Mõtslase *Kraavitajaile* — 50, E. Enno *Hallidele lauludele* — 50 rbl. ja J. Lintrop'i *Nutule ja naerule* — 25 rbl. Viimase tõstab Eestseisus seltsi summadest teistega võrdseks. — 1911. a. kirjandust hindab sama komisjon ja otsustab ühel häälel auhindu mitte jagada, sest auhinnaväärilist toodet ei leidu.

1912. a. komisjonis on A. Kallas, J. Luiga ja K. A. Hindrey. Raha oli saadud 350 rbl. ja see jagati järgmiselt: 1) A. Kitzbergile *Libahundi* eest 150 rbl. („väga õnnelikult ja tõsise luuletaja instinktiga leitud aine“, „harilikust realelu järeldamisest kõrge-

mal“ seisev käsitus, mis võimaldanud „ühte külge rahva psühest, nimelt selle painajalikkude, salapärasest võimudest piiratud ja luuleliku ebausuga põimitud osa selgitada, olgugi et teos mitte küllalt jõuurikkalt läbiviidud ei ole, vaid õrepoolne tundub“), 2) O. Lutsule *Kevade* eest 50 rbl. „ergutuse auhinnaks“ (algupärane ja produktivne anne) ja 3) E. Wildele „viimasel ajal silma nähtava edenemise“ eest kompositsioonis, stiilis ja keeles „toetuse rahaks“ 150 rbl. Viimasest arenes tuttav, ajakirjanduses ja avalikkuses kaua ja rohkesti laineid löönud kirjanduslik konflikt. Wilde nõudis, et ebamäärane ja alandav „toetuse raha“ nimetataks ümber auhinnaks konkreetse teose eest, ja kui seda ei tehtud, lükkas ta raha tagasi. Seltsi tegelastega peetud erakirjavahetust ja seltsi Eestseisuse protokolle kasustades kirjutas Wilde EKS-i Üldkogule pika seletuskirja ja protesti asja kohta, ja see avaldati ka „Avaliku kirjana“ trükkis. Selle peaväide oli, et auhinnakomisjon, kes esialgselt oli kavatsenud määrata 150-rublalise auhinna Wilde *Jutustustele*, muutnud oma otsuse seltsi esimehe V. Reiman'i eraavalduse tõttu, milles viimane leidnud, et temal *Jutustustele* auhinna määramise puhul muud teed üle ei jäävat kui ametist lahkuda, sest otsuse kinnitamine tema poolt olevat enda kõlblise isiku surmaotsusele allakirjutamine (kogus sisalduv novell „Kui-val“ olevat nilbe). Sellesisuline Reimani kiri (A. Jürgensteinile) oli tõesti olemas. Wilde nägi selles lubamatut mõjuavaldamist auhinnakomisjonile, vägivalda ja isikliku võimu kurjastitarvitamist poliitilise vastase vastu, põlastas auhinnakomisjoni selgrootust ja kõrvaliste motiivide arvestamist ainuõigustatu esteetilise südame-tunnistuse asemel. — Auhinnakomisjon möönis, et esialgne otsus tõepoolest muudeti, arvestatud olevat aga ainult V. Reimani protesti vormilist motiivi, nimelt et teos on ilmunud mitte 1912, vaid 1913. Seepärast polevatki saadud auhinda määrata konkreetse teose eest, sest teist sel aastal ilmunud teost, *Tabamata imet*, polevat peetud auhinnavääriliseks. — Auhinnatoimkonna talitusviis ilmutab tõesti teatavat paindlikkust ja liigkodusust, mis tegi kahju seltsi nimele. Samuti võib eriarvamisel olla Asemikekogu sammu kohta, kes pani Wilde protesti kalevi alla ega lasknud seda vormilisel ettekäändel Üldkogu ette, kellele ta oli adresseeritud, ja püüdis seltsi kaitsta rohkem vormiliste kui sisuliste seletustega avalikkuse pealetungi vastu. See suurendas avalikkuse umbusku.

Järgmise aasta auhinnakomisjon valitakse 5-liikmeline. Endised — A. Kallas, J. Luiga ja K. A. Hindrey — valitakse tagasi, neile lisaks H. Raudsepp ja J. Aavik. H. Raudsepp aga ei tule, ei tahtvat „praeguse komisjoniga ühes töötada“, tema asemele valitakse M. Kampmann. Hiljemini näib, et ka J. Luiga on auhinna-mõistmisest eemale jäänud, sest otsusel puudub tema allkiri. 1913. a. kirjanduse eest saavad auhinda: G. Suits *Tuulemaa* eest 125 rbl., E. Wilde *Jutustuste* ja *Pisuhänna* eest (V. Reiman oli 1913. lõpul esimehe kohalt lahkunud) 100 rbl., O. Luts *Kapsapää* ja

Pärijate eest 75 rbl., J. Mändmets lühijuttude kogu eest *Isa talus* 50 rbl. E. Wilde lükkab sellegi auhinna tagasi ja teatab, et ta nüüd ega tulevikus EKS-i auhindu vastu ei võta.

Konflikt EKS-i ja Wilde vahel hakkas vähehaaval lahenema alles J. V. Veski tulekuga EKS-i teadusliku sekretäri kohale. 1915. a. alul korraldab EKS koos „Vanemuisega“ Wilde 50 a. sünnipäeva puhul õhtu, kus J. V. Veski esineb kõnega E. Wildest ja vanemuislased etendavad *Pisuhända*. Ent alles 10 a. hiljemini, 1925, E. Wilde 60 a. sünnipäeva puhul, mil juubilar isiklikult EKS-i poolt korraldatud aktusest osa võttis, tuli lõplik leppimine.

1913. a. toodang jäi viimaseks, mida EKS auhindas. Raha-puuduse, kirjanduse nõrga tasapinna ja sõjaolude tõttu lükkus auhindamine mitu aastat edasi, kuni mõte hoopis soikus.

On ilmne, et niigi vähenõudlikul kujul ja nii väikeste summa-dega auhindamine (kõige suurem auhind 150 rbl. = u. 300 kr.) ergutas püüdma ja tõstis loomingu tasapinda.

NÄIDENDIVÖISTLUS. Vähem tagajärgi oli K. Menning'i soovitatud võistlusauhindamisel, millega taheti kängusolevat näidendikirjandust elustada ja mis korraldati oma aja kohta õige suurejooneliselt. EKS pidas läbirääkimisi kodumaa suuremate näitemängu ja kirjandust harrastavate seltsidega. Ühiselt pandi kokku tähelepanudav summa — 1000 rbl. 1910 kuulutati võistlus välja.

„Soovida oleks, et sellest auhindamisvõistlusest tõesti tõsiste töödega osa võetaks, sest see on esimene kord, kus meie Eestis ühisel jõul niusugused auhinnad oleme võinud kokku saada, mis tööd juba ära tasuvad.“

Iga seltsi poolt oli auhinnamõistja, EKS-i poolt K. A. Hindrey. Tähtpäevaks oli 1. I 1912. Võistlev näidend pidi täitma terve õhtu. I auhind oli 500 rbl. Igal võistlust toetanud seltsil oli õigus auhinnatud näidendit 1 a. jooksul 3 korda tasuta ette kanda. Võistlusest osavõtjate rohkus äratas lootusi: saabus 20 käsikirja, kõik draamad ega ainustki komöödiat (vrd. meie aja maitset!). Auhinnavääriliseks ei tunnustatud ühtegi, küll aga jagati 3 ergutusauhinda à 100 rbl., mille saajaiks osutusid: Chr. Rutoff (draama *Kivi*), R. Tamm (*Aimre*), O. Luts (*Pildikesed Paunverest*). Oma tööd kokku võttes tähendas toimikond,

„et meil veel vähe rõhku selle peale pannakse, ja seda ära tuntakse, et kirjandusline töö suurt hoolt ja väsimata vaeva nõuab. Meil näib arvamine laialt valitsevat, et andeline kirjanik ilma vaevata otse käiksest võib puistata.“

Kolmest väljatõstetust arvas toimikond, „et need tööd parandatud näol siiski eluvõimulised oleksid“. Kõik ongi trükkis ilmunud, ja neljaski: F. Karlsoni *Pihid*. Paistab, et seegi tulemus oleks õigustanud võistluse jätkamist. Kahjuks jäi see esimene võistlus ka viimaseks E. Kirjanduse Seltsi korraldusel.

AUTORITULUDE JA -ÕIGUSTE KAITSET. V. Reimani soovitatud näitemängutoimkonna, täpsamalt „Eesti Kirjanduse Seltsi juure algupäralise näitekirjanduse edendamiseks asutatava osakonna“ kodukorra eelnõu töötati ka välja. Kavatsus sai alguse A. Kitzbergi poolt ühel EKS-i kõnekoosolekul 1912 esitatud mõtteist „Eesti algupärase näitemängu edendamise üle“, kus ta muu seas rõhutas vajadust, et meie noored lootustandvad draamakirjanikud pääseksid välismaale sealset teatrielu nägema ja ennast arendama. Nimelt vajaks Chr. Rutoff seks otstarbeks 500 rbl. Selle summa saaks kokku, kui 50 seltsi annaksid à 10-rublalise ettetellimise ta draamale *Kivi*. — Sellest kinni haarates soovitabki V. Reiman rajada ettevõtte laiemale alusele: asutagem seltsi juurde näitemängutoimkond, „kes näidendid läbi vaatab, kirjanikkudele abirahasid välja jagab, auhindasid määrab“ jne. H. Koppel kujutleb asutist koosnevana kahest osast: 1) arvustustoimkonnast, 2) ärilisest keskkohast, kust näidendeid saab tellida. Varsti väljatöötatud kodukorras määrati osakonna ülesandeks näitelavadele hea algupärase kirjanduse muretsemine ja kirjanikele töö eest parema tasu võimaldamine. Osakond pidi näidendeid kirjastama. Kõik näitemängu-harrastavad seltsid ja ringid pidid olema osakonna liikmed ja pidid etendusloa eest maksma I korra eest 10, kordamistelt à 5 rbl. 90% sest rahast pidi saama autorile. Osakonna asutamine, mis tehti kodukorras olenevaks 50 näitemängu-harrastava seltsi liitumisest, jäi osavõtte vähesusel teostamata. Algatus väärrib ometi tähelepanu kui vist esimene katse meil autoriõiguste ja autoritulude kaitset korraldada.

MUUD TEGEVUST. Ka muid ettepanekuid püüti teoks teha: heade näidendite nimestikku asuti koostama (ei valminud), kirjandusvoolusid tutvustati (J. Aavik ja M. Kampmann, 1912 ja 1913), kirjanduspedagoogilist tööd tehti kõnekoosolekuil ja kuukirjas.

Avaldatud mõtted, tehtud ettepanekud, need ja muud astunud sammud näitavad igatahes, et EKS-is väga kitsaste aineliste võimaluste piirides otsiti lahendust kirjanduskriisile, et agaralt sooviti teha midagi loomingu tõstmiseks, et põleva igatsusega oodati teost, mis oleks viinud Eesti Euroopasse. Kahtlemata oli selle seas juba ka EKS-i teeneid (auhinnad, kriitika), et 1912. ja 1913. a. kirjandus avaldab igas liigis üsna rahuldavat ja rõõmustavat lopsakust ja et referentidel on alust ennustada lootusriikast tulevikku, mis aga täide ei lähe maailmasõja puhkemise tõttu, mis katkestab ka EKS-i hoolitsemised. Aasta-ülevaateid asutakse jätkama peale 6-aastast vahet, auhindamisi, võistlusi jn. pole selts iseseisvusajal korraldanud. Need on kas üldse jäänud ära või läinud teiste asutiste kätte, kus EKS vahel siiski on oma esindajate kaudu kaasas olnud. Seevastu on endisest hoopis suurejoonelisemalt välja arendatud arvustuse ja artiklite osa ajakirjas.

OMAKIRJANDUSE OSA KUUKIRJAS. Ajakirjas polnud ilukirjandust käsitlev osa (artiklid, raamatuarvustised) algaastail mitte just esimesel kohal, kõikudes Vene ajal ulatuselt 5 (1910) ja 40% (1915) vahel, keskmiselt 25%. Kõige madalamale langen kirjanduse osa 1918/19 — ainult 1% (!). Iseseisvusaastail on see osa alul visalt, hiljemini aga väga jõudsasti tõusnud ja ähvardab vallutada lehekülgede enamiku (1931 46%). On tõusnud niihästi artiklite ja uurimuste kui ka arvustiste arv. Iseäranis tihedaks, peaaegu süstemaatiliseks on kujunenud just kirjandusliku ülevaate osa. Vaevalt on ilukirjanduse alalt midagi tähtsamat tähelepanu alt välja jäänud. Ajakirja 23 aastakäigus, mis EKS-i väljaandel ilmunud, on avaldatud arvustisi üle 500 ilukirjandusliku teose ja ligemale 150 populaarset artiklit ja uurimust mitmesuguste kirjanduslike küsimuste kohta. Koos *Aastaraamatuis* avaldatud aastaülevaateiga kajastab see ainestik enam-vähem rahuldavalt ja süstemaatilisemalt kui üheski teises perioodilises väljaandes kogu meie kirjandusliku elu viimase veerandsajandi jooksul. Kahtlemata on selle tööga nii kirjanduse sisukui vormiprobleemide ja kirjandusajaloo küsimuste selgitamisele meie mõõdetes suurel kombel kaasa aidatud.

Paremad arvustajad „E. Kirjanduse“ veergudel olid Vene ajal: J. Luiga, A. Jürgenstein, K. A. Hindrey, J. Aavik, Fr. Tuglas, B. Linde, A. Kallas. Iseseisvusajal on vanemad arvustajad peale M. Sillaotsa ja B. Linde võrdlemisi harva esinenud. Ainult mõned korrad kohtame A. Jürgensteini, H. Raudsepa, E. Hubeli, J. Aaviku nime. See vanemate arvustajate ahtrus on sundinud noorte seast kaastöölisi otsima. Iseäranis aastail 1926—29 tegi usinat ja püsivat kaastööd jõuk noori kirjandusinimesi — A. Roose, K. Ehrmann, R. Sirge, A. Raag, I. Reiman —, kuid taandus, ilma et küpsuse tasemele oleks tõusnud. Viimasel ajal on iseäranis viljakad P. Hamburg, A. Vaigla, H. Paukson, kellest mõne kujunemist tuleb huviga oodata. Vähem rikkalik on noorte kirjanduskriitikute väljakujunenuma osa — A. Oras'e, A. Anni, D. Palgi, O. Urgart'i — kaastöö „E. Kirj.“ veergudel. Igatahes on arvustuse alal tooniandjaks iseseisvusaegne noor akadeemiline kirjanduskriitikute põlv. Noore kriitikutepõlve kasvatamisel on „E. Kirjandusel“ sihiteadlikke ja märgatavaid teeneid.

Arvustuse tasapind meil üldse ja seega ka „E. Kirjanduses“ pole olnud ega ole eriliselt kõrge. Fr. Tuglase suurejooneline ja edasiviiv tegevus arvustajana kajastus ainult üsna vähesel määral „E. Kirjanduses“ — ainult paar-kolm arvustist. Muudest olid vaate selgusega paremad A. Jürgenstein, J. Aavik ja A. Kallas. Subjektiivse isikupärasusega taas paistsid silma ja üllatasid J. Luiga ja K. A. Hindrey. — Paistab, et Vene ajal oli „E. Kirjanduse“ arvustus üldiselt meelevaldsem ja ühekülgssem kui nüüd. Praegusil arvustajail näib olevat läbistikku enam kirjanduslikku

koolitust ja enam objektiivsust, kuid vähe lopsakat andi ja isiku-pärasust.

KIRJANDUS KÖNEKOOSOLEKUTE EESKAVAS. Mitte väike polnud omakirjandusliikude teemade osa ka seltsi kõnekoosolekuil. Kodumaa kirjandus- ja kultuurilugu on siin igatahes olnud esikohal. Kirjanduslikest aineist nimetame A. Jürgensteini kõnesid J. Tamm'est ja ta luulest (1908), M. ja K. Körber'ist (1909 ja 1910), Kreutzwald'i, Jannsen'i ja Jakobson'i ilmavaatest (1912, 1913), M. Veske elust (1915), Faehlmann'i rahvuspoliitilistest vaadetest (1928) jm. M. Kampmann on kõnelnud Jannsenist kui ilukirjanikust (1908), ilukirjandusest Tallinnas 18. s. lõpul ja 19. s. alul (1908), „Kalevipoja“ mõjust eesti kirjandusse (1911), ilukirjanduse lugemisest ja mõjust (1912), uusromantismist mujal ja meil (1913), M. Veske luulest (1915). Jürgenstein ja Kampmann olid vanemal järgul kõige agaramad ja autoriteetsemad kirjandusehindajad ja -uurijad, esimene rohkem hindaja, teine uurija. Muid kõnepidajaid: K. Menning „Eesti näitemängust“ (1909), G. Suits — „Kalevipojast rahva-eesposena ja kunstitöona“ (1911), „Nalja-Wilde“ (1925) ja kirjandusliikide võistlusest meie viimaste aastate kirjanduses (1929), H. Raudsepp — Tammsaare üliõpilasnoveellidest (1911), Eesti kultuurprobleemist uuema ilukirjanduse valgustusel (1912), individualismist kirjanduses (1913), V. Reiman — „Kalevipoja“ sünniloost (1911) jpm. EKS-i avalikel koosolekuil peetud kirjandusliikude kõnede hulk ulatub vähemalt 80-ni. Need kõned on ilmunud enamasti „Eesti Kirjanduses“ ja lisavad viimasele kirjandus- ja kultuuriloolist kaalu.

MÄLESTUS- JA AUSTAMISKOOSOLEKUD. Osa neist kõnedest on peetud mitte harilikel kõnekoosolekuil, vaid austus- ja mälestusõhtuil, mis selts korraldas kirjanikkude ja kirjandusliikude tähtpäevade puhul. 1911 peeti pidustused *Kalevipoja* 50 a. ilmumise auks „Vanemuises“. Selle päevane osa koosnes kõnedest V. Reiman'ilt, M. J. Eisen'ilt, G. Suits'ult ja A. Promet'ilt, kodu- ja välismaisist tervitusist, õhtul aga esitati kirjanduslik-muusikaline eeskava: orkestri, koori ja solistide ettekandeid, deklamatsioone, elavaid pilte, J. Kõpu kõne — pea kõik *Kalevipoja* aineil. 1915 peeti E. Wilde 50 a. sünnipäeva puhul „Wilde õhtu“. 1915 korraldati ka M. Veske mälestuskoosolek kõnede, üliõpilaskoori laulu ja ilulugemisega. 1916. a. alul peetakse J. V. Jannseni mälestuskoosolek A. Jürgensteini ja V. Reimani kõnedega. Iseseisvusajal on peetud A. Reinwald'i, L. Suburg'i, K. A. Hermann'i, A. Haava, E. Wilde, A. Kitzberg'i mälestus- ja austuskoosolekuid, enamasti teiste asutistega ühiselt.

OMAKIRJANDUSE KIRJASTAMISEL on selts harrastanud mitte just kõige värskema trükkimist. Ta ei eita seda põhimõtteliselt, kuid see on leidnud kirjastajaid niigi. Selts on arvestanud

eeskätt pedagoogilisi tarbeid ja andnud välja või toimetanud redigeeritud uustrükke vanust „klassikuist“ ja andnud välja alles elavate vanemate kirjanikkude kogutud töid.

Esimene omakirjastatud algupärand oli 1914 ilmunud J. Tamme *Lugulaulud* (504 lk.). Kokku kirjastas selts enne iseseisvust ainult 3 omakirjanduse teost (nimetatule lisaks veel Faehlmann'i *Kirjatööde kogu* 1915 ja Kreutzwald'i *Paar sammukest* 1918). Rõhkem ilmus omakirjandust seltsi kirjavara nri all teiste kirjastusel juba 1909. a. alates: kokku 11 raamatut. Nende seas K. E. Söödi ja G. Suitsu *Eesti Luule* 1909 (300 lk.), Koidula *Ojamõlder* 1910, Juhan Liivi *Elusügavusest* 1910, Aspe, Pärna, Suve Jaani, M. Pödder'i teoseid. Kirjastajaiks olid Pihlakas, Busch, „Postimees“, Laakmann, K. A. Raag.

Võrratult rikkalikum on omakirjastus iseseisvusajal. Oma autoreid on selts välja andnud: 1922 7 raamatut, 1923 7, 1925 2, 1926 2, 1927 4, 1928 3, 1929 7, 1930 3, 1931 4. Tähtsamad ja soliidsemad neist teostest on: K. J. Petersoni *Laulud...* 1922, J. Bergmanni *Laulud* 1923 (434 lk.), A. Haava *Luuletuskogu* 1924 (418 lk.), K. E. Söödi *Aegade kajastus* 1925 (220 lk.), Fr. R. Kreutzwald'i *Viru lauliku laulud* 1926 (152 lk.), Jak. Liiv'i *Lüürilised laulud* 1929 (368), G. Suitsu *Nüüdislüürika* 1929 (288), M. Veske *Laulud* (208), A. Kalda *Kogutud teosed* (ilmunud 7 annet), J. Mändmetsa *Kogutud teosed* (ilmunud 3 annet). Peale nende on kirjastatud veel Koidula, Kreutzwaldi, Jannseni, Suurburgi, Pärna, Reinwaldi, Kunderi, Järve, Aspe ja Saali teoseid. Väljaanded on varustatud süvendatud sissejuhatistega. Nagu tähele võib panna, koosneb väljaannete kaalukam osa luulest, sest selles peitubki vanema kirjanduse paremik.

Teiste kirjastusel on iseseisvusajal ilmunud ainult 4 raamatut, nende seas Mannteuffel'i *Villem Navi elupäevad*, 2. tr. Kogusummas on seltsi enda kirjastusel kuni 1931. a. lõpuni ilmunud omakirjandust 47 raamatut u. 10 000 lk., võõral kirjastusel 15 raamatut.

EKS-I KIRJANDUSPOLITIKAST. EKS JA NOOR-EESTI.

Ons sel tööol olnud koospidavat ideed ja sihti? — Siin pole kahjuks mahti EKS-i kirjanduspoliitilisi vaatekohti ja nende arengut täies pidevuses jälgida. Esitame ainult pisut EKS-i ning Noor-Eesti maailma- ja kunstivaatelisi erinevusi, mis ilmestab küllaldaselt EKS-i eelsõjaaegseid ilukirjanduslikke arusaamisi. — Opositsiooni Noor-Eesti sümbolismi ja uusromantismiga on EKS-i ringkonnas tunda algusest peale. Seal ei saada uusromantismist alul lihtsalt aru. Huvitav näide sellest on Tammsaare üliõpilasnovellid, mille kallal palju pead murti ja neid realistlikkude teoste pähe täiesti maha tehti, kuni tuli M. Kampmann oma ilmutusliku kõnega „Impressionismist mujal ja meil“ ja avas silmad niihästi Tammsaare kui Noor-Eesti kohta üldse. See oli ilmekas näide,

kuivõrt kirjandusnähtused vajavad teoreetilist tõlgendamist, et neist õieti aru saadaks. (Veel üllatavamalt selgeltnägemist õpetas paar aastat varemini ilmunud Tuglase „Kirjanduslik stiil“). Kampmanni artikkel tõi arusaamist, kuid ei lepitanud. Sest EKS-i ja Noor-Eesti näol pörkasid vastamisi vana ja noor kirjanduslik sugupõlv.

EKS-i 1909. a. aasta-aruandes tunnistab A. Jürgenstein küll, et EKS-il Noor-Eestiga „üleüldist põhjusemõttelikku vahet ei ole... Et mõni ringkond kirjanduses iseäralist eripõldu harima hakkab, võib ainult rõõmuga tervitada“. Ent sama 1909. a. lõpu poole muutub EKS-i vahekord Noor-Eestiga üsna teravaks. Kui *Noor-Eesti Album II* arvustis J. Luiga poolt („E. Kirj.“ 1908) oli võrdlemisi sõbralik, siis *Album III* kohta (1909) võtab EKS-i ametlik kirjanduspoliitik A. Jürgenstein otse üllatavalt kärelda ning lah-maka seisukoha. Nooreestilise kirjandusvoolu nooruslikku, värs-ket ja elujõulist vaimu ja seniseid kunstiväärtuslikke tooteid hin-dab arvustaja, aga märkab, et Noor-Eesti hakkab kujunema kind-laks kirjanduslikuks vooluks, kes iseteadvalt tahtvat „oma sihti Eesti ilukirjanduses juhtivale kohale tõsta“, rajades seks teed mitte niivõrt tegeliku loomingu kui arvustuse kaudu. Nende juh-tivate pretensioonide vastu peab Jürgenstein tarvilikuks välja as-tuda. Ta põhjendab ka, miks Jürgenstein süüdistab Noor-Eestit nimelt prantsuse kirjanduse ja kultuuri läbiseedimata vastuvõtmi-ses ja sedakaudu kirjanduslikus ja vaimlises kadakluses, meie mi-neviku kultuuri ja meie oma asja halvaks panemises, probleemivaes-suses ja liialdatult ühekülgses erootikakummardamises, meie kir-janduse ebaorgaanilises arendamises (nooreestlane hüppavat oma „nurgelise keelega“, „terve ja tüseda tundeilmaga“ — „nelja ja-laga prantsuse juba pudenemisele valmis ülikultura sisse“, mis hävitavat „meie talust tulnud mehed vaimliselt, nagu põletatud viin indiaanlased kehaliselt“, ise olevat nad aga „nagu jämeda kontidega töömehed“ peenes härrasfrakis). — Sarjamiše alt lu-batakse välja jätta Fr. Tuglas, osalt ka G. Suits. Iseäranis hal-vaks panevalt kõneldakse aga B. Linde'st jt.

Teises kohas (1912) seletab A. Jürgenstein, et Noor-Eestiga olevat loomulik vahekord elu ja kirjanduse vahel murdunud. Seal-tpoolt olevat seletatud, „et noorel liikumisel mingit toetuspunkti ei ole meie minevikus“, et uus vool kõike, mis tal on, võlgneb välismaa äratusele ja eeskujule. Meie oma eluainetele kui „küla-kohmakusele“ jäänud võõraks ja püütud niisuguseid üldisi rah-vusvahelisi aineid käsitleda, nagu armastuseküsimus jm. Sellega tulnud teatav aine- ja probleemivaesus meie kirjandusse, mida kee-rulise stiiliga püütud tasuda. Nüüd olevat tagasipöördumist mär-gata (Lattik, Enno, Truu, Mõtslane, Vuolijoki, Wilde, Kitzberg, Luts) koduste ainete juurde ja meie ilukirjandus asetuvat jälle õigesse vahekorda eluga.

Kust meie kirjanik oma ained peaks võtma, seda õpetab A. Jürgenstein:

„Meie intelligents on alles madalal astmel. Tema praegu väga võõra mõju all seisev hingeelu suudab vaevalt teisi rahvaid huvitada, midagi kõrgemat pakkuda. Võrdlemisi rikas ja kõrgel aga on meie küla. Seal on terve meie algupärasus. Ma olen selles arvamisest, et kui meie kirjanduses midagi tõesti kõrget kunstiväärtuslist peaks loodama, mis nii paljalt igatsetud tähelepanemist Lääne-Europas peaks äratama, siis niisugune toode oma aine poolest vististi meie liht külaelust pärit saab olema ehk vähemalt sellega ligidases ühenduses seisma“ („E. Kirj.“ 1913).

EKS-i üldisemaid vaatekohti kajastab ka A. Kitzbergi arvustis Ansomardi jutustistekogu *Elupudemete* kohta:

„Võib ju olla, otsustavad teised teisiti, leiavad nendes palju morali ja vähe kunsti — mis mina tean, mina otsustan nagu nokk mulle kasvanud ja süda tunneb: see on hulga aja pärast jälle algupäraline ilukirjandusline toode ja nõndanimetatud „armsale maarahvale“, minu arvates aga igapähele, kes vahetevahel ka juttu jutu ja lugu sisse pärast lugeda tahab ja keda üksi kangeste keerulised piltlikud üteldused ja sõnadekõlina kujumine ei toida. Ei püüa ju uuemad voolud kunstis ja kirjanduses igapäisetele midagi pakkuda: „kunst kunsti pärast“, kinnitatakse „ehk muidu ei ole kunstnik (ja kirjanik) loomises vaba, kunstnik loob ise-enele“.

Tore, kui kunstnik ainult iseenele loob. Aga meie, kui meie kunstnikule järele tunda ei jaks? Kunst saab ehk küll — Grenzsteiniga ütelda — õrrele, aga meie jääme — kõrrele.

Tuleks veel tõsiselt ära kaaluda, kumb kasu või kahju meie seisukohalt suurem on, kas see, et meie kirjandus maailma kirjanduses omaale kohakest võita püüab, aga oma rahvale laiemas mõttes võõraks jääb, ehk jälle ümberpöördud“ („E. Kirj.“ 1910).

Temale omase sarkasmiga salvab ka J. Jõgever (Jak. Liivi kirjatööde II annet arvustades):

„Aateliselt puhas, tõsine, puhtas Eestikeeles, mõjub Jakob Liivi luule värskendavalt selle sugueluliste kõlvatuste matsutamise ja rahvusvahelise volapüüki kõrval, millega meie uuem ilukirjandus „Europa kulturi“ meie popsi onnidesse tahab sisse sahkerdada. Jakob Liiv ei ole „suurus, keda vaja oleks troonilt kukutada“, siiski on tema ja tema sarnased need, kes praegu meie kirjandust esitavad, sellest hoolimata, kas see „Europa kulturi“ nõudmiste kohane on või mitte“ („E. Kirj.“ 1910).

Üheks EKS-i vaimlise ilme tunnuseks Noor-Eesti kirjandusliku vooluga võrreldes on tugevam ajalooline meel ja vaimlise arengu pidevuse teadvus, nagu see teaduslikuma mõtlemisega paratamatult on ühendatud, mis ka juba toodud Jürgensteini tsitaadis avaldus. Vististi õieti iseloomustab kogu EKS-i vaimu see Jõgeveri seletus, mis lausunud esijoones küll kuukirja püüdmusist, kus olevat ülesandeks

„ arusaamist selle kohta edendada ja kasvatada, et rahvaste ja ka Eesti rahva edasijõudmine nii hästi üleüldise hariduse, kui ka kirjanduse ja keele alal mitte üle öö, mõne järsu pöörde läbi ei sünni, vaid järk-järgult, ühe põlve tööd ja vaeva teisele pärandades, kes siis selle peale edasi ehitab. Niisama vähe kui üksik isik järsku pööret ükskõik missugusel rahvaelu alal toime panna jaksab, niisama vähe läheb enne tehtud tööst midagi kaduma. Niisama kui meie igat uut tööjõudu Eesti kirjanduse, keele ja rahva elu alal, kui tuleviku lootust tervitame,

niisama kalliks peame meie neid, kes enne meid siin töötanud ja praeguste põlvedele teed tasandanud. Meie ei taha mitte ümber lükata „vanu ebajumalaid“, vaid üles otsida neid nägemata sidemeid, mis vana ja noort põlve ühendavad, olgu see kirjanduse, või keele või rahva elu alal. Minevik ja tulevik ei ole meie silmis mitte kaks vihast vaenlast, kes teineteist püüavad ära hävitada, vaid, olgugi iseteedel, ühe ja sellesama töö jätkajad, mida nimetatakse rahvaste eduks“ (1914, „E. Kirj.“ kaanel).

KOKKUVÕTTEKS. Esitatud tsitaatidest võime õppida kõige pealt seda, et EKS-i kirjanduslik pale oli Vene ajal ühepoolsem ning kitsam kui tänapäev. EKS polnud kaugeltki see erapooletu kirjandusparlament mis nüüd. Võib öelda isegi rohkem: EKS oli tollal kirjanduslik rühmitis, paralleelne ja vastandlik Noor-Eestile. Tal olid mitmed kirjandusliku rühmituse tunnused: terav opositsioon teise mõõduandva rühmaga, teatavad püsivad vaatekohad ja arusaamised kodumaa kirjandusnähtuste kohta (rahvusliku toonitamine, külarealism eelistamine, sisu rõhutamine, moralistlikke vaatekohti jm.). Selle rühmitise mitmevarjundilised kandvad jõud olid A. Jürgenstein, J. Jõgever, V. Reiman, K. A. Hindrey, F. Karlson, J. Tõnisson, J. Luiga, A. Kitzberg. Tõukordne EKS oli lüli J. Tõnissoni rahvuslike ettevõtete ahelas. EKS oli tol ajal olemuselt võitlusasutis rahvuslike paleuste eest, ta võitles siis ka vaimlisel alal ilmnenud voolude vastu, mis tema arvates ähvardasid kaotada sidet oma maa ja rahvaga, mis kaldusid liigseisse võõrmõjudesse. Ainult nii laseb seletada see sallimatus, mis EKS-il oli Noor-Eesti vastu, mis koondas enamikus puhtaverelisemaid kirjandusinimesi, keda meil on olnud, kes olid üle kasvanud programmrahvuslusest kirjanduses ja elus, kes aga kirjanduse olemust sügavamalt käsitades löid kunstipärasemat ja samaaegselt vist ka tõulisrahvuslikumat kirjandust kui nende eelkäijad ja arvustajad.

EKS JA KIRJANIKUD. Pole midagi imestada, et see oma meeldimuste ja mittemeeldimuste liig-agar rõhutamine ei äratanud kirjanduslikes ringkonnis usaldust EKS-i kui objektiivsust taotleva asutise vastu, vaid süvendas vastuolu loovate inimestega, mis viimati löi drastiliselt välja juba tutvustatud auhinna-konfliktis E. Wildega.

Peale J. Kõpu esimeheks ja J. V. Veski teaduslikuks sekretäriks valimist katsutakse EKS-i vahekorda kirjanikkonnaga parandada. Sõdade ja segaduste aegadel ja nende järel jääb EKS-i kokkupuude kirjanikkude ja kirjandusega hoopis nõrgaks, ta satub jooksvast kirjanduselust peaaegu välja, avaldab aga vahel eitamiseni minevat sallimatust uute voolude vastu („Siuru“). Kõige selle tõttu suhtub kirjanikkond iseseisvusaja alul temasse täiesti eitavalt.

„Kirjanduse Selts on nagu suur dilettant, nagu meie vanapõlve haritlane, kes igas asjas kompetent tahab olla ja selle juures naeruvääriliseks muutub... Töö viljakuse pärast tuleks Kirjanduse Selts ära lõhkuda, ja ta funktsioonid üksikute eri seltside ja asutuste kätte edasi

anda" (teadusteakadeemia, muusikaselts muusikaülikooliga, kirjanike selts, kunstiselts), ütleb Visnapuu 1918 („Postimehes“).

Ka Fr. Tuglas ei ole 1920. a. tolaeagsest EKS-ist sugugi paremal arvamisel, tunnustades küll ta teeneid vanema kirjanduse edendamisel, süüdistades teda aga tagurluses ja uuema kirjanduse edenemise takistamises ja pidades teda tookordsel kujul igane- nuks ja tarbetuks (*Kirjanduslik päevaraamat*).

EKS-I KIRJANDUSLIK ILME TÄNAPÄEV. Nüüd, tosin aastaid hiljemini, on Fr. Tuglas ise selle seltsi esimees. Selts on sõja-aegsest tardumusest sirgunud sellisesse mehejõusse, millises ta kunagi enne pole olnud. Ta on sooritanud selliseid esteetilisi ülesandeid, mis mõnel alal on ületanud kõik julged oletused. Ta kirjanduslik tegevus nii koosolekuil, ajakirjas, eriti aga kirjasta- mise alal on leidnud kõrgeima kvaliteedi tunnustuse. EKS on tänapäev kirjanduslik parlament, kes koondab üheõiguslikult kõiki kirjanduslikke rühmitisi ja mõttesuundi (referentideks on palutud kirjandusinimesi nende rühmakuuluvust arvestamata, ajakiri on kõigile vaateviisidele avatud), seevõrra kui need on loovad ja elu- jõulised.

TÖLKEKIRJANDUSE alal on seltsi tegevus seisnud 1) tõlke- kirjanduse hädade selgitamises ja parandusabinõude leiutamises, 2) hea tõlkekirjanduse soetamises, 3) tõlkekirjanduse arvustami- ses, tõlkeprobleemide ja väliskirjanduse käsitlemises ajakirjas ja kõnekoosolekuil, 4) oma kirjanduse välistutvustamises.

TÖLKEKIRJANDUSE VAJADUSI JA VÕIMALUSI SELGI- TAMAS. Tõlkekirjanduse tähtsusest ei ole EKS-is kunagi oldud kahel arvamisel. K. Menning ütleb sellest 1908:

„Ühe rahva tõlke-kirjandus annab iseloomulise pildi tema vaimlisest seisukorrast ja tema hariduslistest püüetest... Mis meil ümber on pandud, on enamasti seda laadi, et ta mõnda metsrahvast meele tuletab, kelle juures klaashelmed ja kirjud riidehõlbed ei tea kui kõrges väärtu- ses seisavad.“

NURISEMIST HALVA TÖLKEKIRJANDUSE PÄRAST. See avaldis, samuti A. Jürgensteini põhimõtteidseadev ülevaade 1908. a. tõlketoodangust tunnistavad, et EKS-i töö alul oli tõlke- kirjandus niisama viril kui algupärane. Jürgenstein peab enese- stmõistetavaks ja iga rahva vaimlisele edenemisele kasulikuks, „kui rahvad ümberpanekute läbi oma vaimuvara välja vahetavad. Teaduseilmas ongi asi niikaugel, et iga edusamm, mis kellegi rahva seas iseseisvalt tehakse, varsti terve ilma omandus on“. Vaimuvara vahetades peaks võetama muidugi ainult kõige pare- mat. Meil aga tõlgitavat pea üksnes tühiseid tõmbejutte. Selle põhjuseks olevat asjaolu, et esimeste kordaläinud algupäraste jut- tude ilmumisega tekkinud arvamine tõlkimisest kui alamat liiki kirjanduslikust tegevusest. Nii jäänud see turukirjastajate hoo- leks ja lakkama lõõnud salapolitsei- ja muu prahtkirjandus. Jür- genstein rõhutab, et

„hea laen võõrast kirjandusest parem on, kui halb „algupäraline töö“... Meie kirjandusline arusaamine ja maitse ei kasva, kui meie enast põhjalikult teiste rahvaste ilukirjanduslise raudvaraga — klassike-ritega — ei tutvusta.“

ABINÕUSID HALVA TÕLKEKIRJANDUSE VASTU. Jür-gestein soovitab noorile kirjanikele endaharimise otstarbel klassi-kute tõlkimist. Ta teatab ka, et EKS-i Rahvakirjanduse-toimkond olevat otsustanud hea tõlkekirjanduse abil võistlusse astuda ala-väärtuslike ümberpanekutega. J. Luiga soovitab tundma õppida välismaa kirjandusvoolusid, et siis iga moodsa voolu allt valida selle parimat. Klassikakirjandus ei suutvat asendada moodsat kirjandust, sest viimast leidvat publik oma-aegse elu kajastust. Peetakse ka soovitavaks, et EKS annaks nõu, mida tõlkida, koostaks soovitatavate teoste nimestiku (H. Koppel). J. Tõnisson soovitab rahvavalgustuslikku teed: avalikke lugemis-laudu ja raamatukogusid, kontrolli rändavate raamatukaupmeeste üle. Kõige selle kaudu äratatagu nõudmist parema kirjanduse järele ja tõstetagu maitset. Kõne all on ka mitmed auhindamis-moodused.

ABINÕUDE TEOSTAMIST. Kõiki neid teid katsuti käia. Rahvakirjanduse-toimkond püüdis organiseerida rändavaid raamatukauplejaid hea kirjanduse levitamiseks, kuid ärilisel põhju-sel ei tundnud need asja vastu mingit huvi. — Raamatukogude asutamiseks avaldab Rahvakirjanduse-toimkond 1910 „ettepaneku valla omavalitsustele ja kõikidele haridusesõpradele“: „valla kulu peal igasse valda ehk kogukonda sündsasse käidavasse kohta ava-likku ilmahinnata lugemise tuba ja raamatukogu asutada“. Samuti lugemisringe. Ettepanekul kuulukse olnud mõningaid tagajärgi. — Korduvalt kõne all olnud ilmunud tõlgeteoste auhindamisest ei saanud rahapuudusel asja, küll aga korraldati 1911 K. Leetberg'i kulul (3 auhinda — 100, 50 ja 25 rbl.) ja algatusel tõlki-mi-s-võistlus (Tolstoi *Loll-Iivan*), mis ebaõnnestus. „Üleüldine suur puudus on see, et kõik ümberpanijad Tolstoi kõne mõnu täiesti ära kaotavad, nõnda et kogu jutt päris väärtusetaks läheb, mis jutustada ei maksakski,“ öeldakse auhinnamõistjate aruandes. — Välismaa kirjandusvoolude tutvustamise alal tegid tööd J. Aavik ja M. Kampmann. — Kas EKS-i õhutusel või ilma — igatahes võib 1912. a. paigu näha paremaid kirjanikke — Suitsu, Tuglast, Haavat, Ridalat jt. — tõlkimas, ja niisama kui algupärasel, konstateeritakse ka tõlkekirjanduses siitpeale ilmset tervenemist. — Alul visalt, hiljemini aga otse üllatava eduga teostab EKS kõige mõjusamat hea tõlkekirjanduse soetamise abinõu — valitud tõl-ge-te kirjastamist.

VALITUD TÕLKEKIRJANDUSE SOETAMINE on sündi-nud kas omal või teiste kirjastusel. Vene ajal oli viimane tee enam praktiseeritav, iseseisvusajal aga pea ainuüksi esimene.

EKS-i asutamise ajal oldi nähtavasti õige optimistid hea tõlkekirjanduse väljaandmise hõlpsuse ja tasuvuse kohta. J. Jõgever kirjutab „E. Kirjanduses“ 1906 julgesti:

„Ükski selts, olgu temal ka miljonite kaupa varandusi käepärast, ei suuda algupärast kirjandust tõsta, kui anded puuduvad. Aga maailma kirjanduse paremad tooted võib ta ilma suurema vaevata Eesti pinnale istutada. Ka ainelisest küljest ei ole võimata takistusi ees. Lugejaid leidub nii palju, et väljaandmise kulud tasa saavad. Tõlkijaid ja kaunis häid võiks aga üsna hõlpsasti leida.“

RAHVAKIRJANDUSE-TOIMKONNA KIRJASTUS 1908—1911. Tegelikult kujunes asi hoopis teisiti. Rahvakirjanduse-toimkond asus küll otsekohe lubatud hea tõlkekirjanduse, samuti populaarteaduslike ja teaduslike teoste soetamiseks tööle, kavatsedes teha seda seeriata kaupa odava ettetellimise võimalusega. Et puudus kapitali, ärilist oskust, autoreid ja ostjaid, siis oldi õnnelik, kui saadi 5 raamatu (I seeria) ilmumise järel kogu kirjastusladu väikese vahetasuga müüa maha W. Kentmann'ile Tallinnas, et siis mitmeks aastaks kirjastamisest loobuda. Nende 5 seas oli ka kaks ilukirjanduslikku tõlget: Aischylos'e *Prometheus* (J. Jõgeveri tõlkes) ja Panteniuse *Üksi ja vaba* (K. A. Hindrey tõlkes). See äbarikuvõitu kirjastuskatse võttis mõneks aastaks julguse.

UUSI KATSEID. Aga 1914 on uuel juhtkonnal jällegi lusti kirjastamisega katsetada. Tõlkekirjanduse alal ei olnud sel peale plaanitamise muud tulemust. Ent kavatsusedki pakuvad huvi, sest esimese teosena nimetatakse Goethe *Faust*'i A. Jürgensteini tõlkes. M. Perten'i poolt Tolstoi tööde kirjastamiseks annetatud kapitali abil kirjastab selts 1916 L. Tolstoi *Mitte väes, vaid tões*.

„**ÜLEÜLDINE KIRJAKOGU**“. 1915 algatab selts Jõgeveri ettepanekul saksa „Reclam'i“, inglise „Tauchnitz'i“ ja vene „Vseobštšaja Biblioteka“ eeskujul seeria „Üleüldise kirjakogu“ mõtte. Seal pidi avaldatama maailmakirjanduse „jädava väärtusega kirjatöösid“ „võimalikult algkeelest tehtud heades, lühendamata überpanekutes“. J. Jõgever soovib sinna Goldsmith'i *Wakefieldi kirikuõpetajat*, Balzac'i *Eugénie Grandet*, Tolstoi *Kasakaid*, Goethe *Egmon*'it; hiljemini on kõnet veel Shakespeare'i näiden-deist ja Schiller'i *Wilhelm Tell*'ist. „Üleüldine kirjakogu“ pääses ilmuma alles 1918 ja teda ilmus 7 numbrit kolmes raamatus, nende seas aga mitte ainustki ilukirjanduslikku tõlget.

ERAKIRJASTUS. Ka seda, mis Koolikirjanduse-toimkonna nri all erakirjastusel ilmus, ei ole palju, sellestki osa lastevälja-andes, nagu 1001 ööd, O. Wilde'i *Õnnelik Kuningapoeg ja teised jutud* (tõlk. M. Kurs-Olesk) jm. Seal ilmus siiski *Kalevala* (Eiseni tõlge), Schiller'i *Orleani neitsi* (Jõgeveri tõlge), Grillparzer'i *Unenägu-elu* (Haava tõlge), Tšehhovi väljavalitud jutud (O. Truu tõlkes) jm., kogusummas 7—8 raamatut.

(Järgneb.)

Aug. Palm.

Kirjanduslik ülevaade.

Rud. Paris: Konrad Mägi. Ed. Roos'i kirjastus. Tartu, 1932. 284 foolio-lehekülge. Hind 15 kr. Trükitud Ed. Bergmann'i trükikojas Tartus, kaas R. Paris'elt, korrektorid Ed. Roos ja M. Lubi. Klišeed osaliselt valmistatud V. Jägeri tsinkograafias, osaliselt kasutatud teiste väljaannete omi.

Olgugi et meie kujutava kunsti küsimusi käsitlev kirjandus pole ei arvult ega tuumalt kuigi kaalukas, ületab see siiski mitmeigi teise meie kunstiala kirjanduse. Vaevalt suudab isegi meie nii populaarne kunst, nagu seda on muusika, oma teoreetilise kirjandusega küündida kujutatavat kunsti käsitleva kirjanduseni, kõnelemata näitekunstist, balletist ja tantsust. Kuid kujutava kunsti küsimusi käsitleva kirjanduse esikohaline seisukoht ei taga selle ala kirjandusele üldisemas ulatuses vaadelduna ka veel kuigi auväärset seisukohta, olgugi kas või ükski teiste väikerahvaste omaga võrreldes. Seda peab tunnistama seegi, kelle huvide peamiseks lähtekohaks ei olegi kujutatav kunst, vaid üldiselt kas kõik meie kunstialad või ka mõni muu kunstiala üksikult.

Meie kunsti üldarengu kujutuse alal peame praegu veel leppima mõnede üksikute vaatlusekatsedega, mis ei tahagi küündida „ajaloo“ nimetuseni, sest kujutava kunsti tõelise ajaloo kirjutamiseks puudusid vastavad eeltööd meie üksikute kunstnikkude loomingu ülevaadete ja üksikasjalikumate käsitluste näol. Võib-olla tuleb see hilinemine aina kasuks meie kujutava kunsti ajaloolisele ülevaatele selle tuumakuse tõusu näol, kui küll sealgi ei korrata meie kirjandusajaloo tekkimise valerada: enne üldajalugu ja alles selle järele üksikute ajajärkude ja üksikute kirjanikkude monograafiad. Eelistades loomulikku ja ühtlasi teaduslikult ainupõhjendatud teed: enne üksiknähtiste valgustamine ja nendelt üleminek üldkujutusele, ei saa aga täiesti hüljata meie erakorralistes oludes ka teist teed, eriti kui ühel või teisel kunstialal eeltööd monograafiade näol sunnivad kahtlema nende andmete ja tuletuste tõepärasuses ja teaduslikkuses.

Kujutatavate kunstnikkude loomingu käsitlevate eriraamatuliste monograafiadena võivad arvesse tulla tänapäeval vaid kaks teost: A. Vaga „Joh. Köler“ ja kõnealune, kuna neile lisaks tuleks nimetada veel Eesti Kunstimuuseumi Aastaraamat I-es ilmunud mõne üksiku kunstniku loomingu käsitlevaid artikleid, nagu P. Raua, A. Adamson'i ja T. Grenzstein'i üle. J. Pert'i „monograafia“ A. Jansen'i üle tohiks omakorda olla eeskujuks, kuidas monograafiad mitte ei pea kirjutatama.

Kui A. Vaga „Joh. Köleri“ monograafia suurimaks puuduseks on võrdlemisi nõrk teaduslik suhtumine käsitletavasse ainesse ja teatud ühekülgsus, mis väljendub peamiselt eluloolise materjali esikohale nihutamises, nagu ka üldises piirdumises sellega, et autor kompileerib varemini trükitis ilmunud andmeid ja materjale, siis oleksime tahtnud näha ka Köleri venekeelsest autobiograafiast tõlgitu täpsat eraldamist A. Vaga poolt teisalt võetud lisandustest ja autori oletustest, mis on ka võrdlemisi rohked ja vaevalt küll kõik paikapidavad. Kuid hoolimata kõigist neist puudustist on see raamat siiski koostatud paljudele autodidaktidele sageli omase innu ja andumusega ning teostatud ikkagi vajalise korrektsusega. Halva kõrvalmaigu jätab ainult see, et eriraamatuna ilmunud teoses ei leidu ainustki märkust, et see on peale mõne üksiku reproduktsiooni pea täieline äratrükk ajakirjast „Olion“, mis muidugi poleks põrmugi kahandanud teose sisulist väärtust.

Kui A. Vaga võis ja on peamiselt kasustanud Köleri monograafia koostamisel ilmunud materjale, siis oli Rudolf Paris asetatud märksa halvemas olukorda „Konrad Mäe“ monograafia materjalide suhtes. Konrad Mägi oli oma elupäevil võrdlemisi kinnine inimene, kes ei avaldanud sageli oma tõelisi mõtteid isegi nendele, kes olid teatud ajajärkudel tema sõbrad või seisis talle vähemalt kaunis ligidalt. Ka oma sugulaste vastu

pole Mägi kunagi olnud eriti avameelne, sest et ka ta vahekord nendega pole kuigi hea olnud. Samuti tekkis sel kunstnikul väga paljude oma endiste sõpradega hiljemini lahkkelisid ja need arenesid koguni vihavaenuni, mis hilisemana võivad sageli tumestada ja muuta ka neid mälestusi, millele eluloo-kirjutaja pidi kui endistelt sõpradelt hangitud materjalile nii mõnegi löike oma teoses rajama. Ainukese ja usaldatavama materjalina jääb üle vaid Mäe võrdlemisi suur kirjavahetus, mille tekkimist on soodustanud ühelt poolt asjaolu, et kunstnik on veetnud palju aastaid eri maades ja sealt läkitanud kirju oma tuttavatele. Ent ühtlasi on see eri maades elamine kirjavahetuse arvukuse soodustamise kõrval kaasa mõjunud, et need kirjad on sõdade ja revolutsioonide aastail kaotsi läinud, nagu on laiali kandunud ka mitmed inimesed, kellega oli Mägi kas kirjavahetuses või jälle lähemas isiklikus läbikäimises. Nii ongi tekkinud Mäe kirjavahetusesse väga tunduval lüngad, mis ei võimalda täiel määral ega täpsalt jälgida kunstniku eluloolise ja kunstilise arengu kronoloogilist käiku. Puuduvad vahetülid võiksid kindlasti nii mõndagi momenti õige otuliselt muuta. Teisest küljest aga peab hoolega silmas pidama ka seda asjaolu, et Mäe kirjades väljendatud mõtteid ja kavatsusi tuleb alati hinnata kui meeoleolulise ja äärmiselt ekspansiivse inimese omi, kes teatud hetke meeoleolu mõjustusel võis väljendada arvamisi, mis olid juba haihtunud seks ajaks, kui neid kavatsusi sisaldav kiri jõudis postkasti viskamiseni. Järjekindlus ja kindlama kava järgi teotsemine ei kuulunud kord juba Mäe iseloomusse, kui tema hetkeliste kavatsuste teostamist polnud taga piitsutamas Mäe iseloomu teine võimas joon: kangekaelsus ja jonnakus, mis õhutas kord ettevõetud kavatsuse teostamisele.

Rudolf Paris on kunstnikuna-graafikuna võitnud enesele kitsamas ringkonnas väga hea nime. Ent veel enne oma väljapanekuid kunstnäitustel on ta aastaid töötanud Tartu üikoolis, õppides kunstiajalugu. Nii asus Rudolf Paris võrdlemisi hästi ettevalmistatult Konrad Mäe üle monograafiat koostama, milline töö oli varemalt ülesandeks tehtud A. Alle'le, kes aga sellest oli loobunud. Monograafia koostamine nõudis noorelt kirjanikult, kes pealegi asus oma esikteose väljaandmisele, suuri ja laialisi eeltöid. Kõige pealt on Mäe kõikjale laialipillatud kirjavahetuse hankimine ja siis kõigi ilmunud materjalide kokkutõmbamine nõudnud autorilt kindlasti väga palju vaeva ja aega raiskavat pingutust. Kuid Rudolf Paris pole leppinud üksi Mäe eluloosse otsemalt puutuvate materjalide mobiliseerimisega, vaid ta on neile lisaks hankinud ka kõik need andmed ning materjalid, mis võisid valgustada vastavaid ajajärke ja nende kunstilis-kultuurilist olustikku, mis on Parise teoses — vähemalt selles osas, mis on nende ridade kirjutajale kui kaasaegsele enam-vähem tuttav — lühidalt, kuid hästi tabavalt rekonstrueeritud ja kujutatud. See kultuurilooline põhi, millele on maalitud Mäe elulugu, moodustab väärtusliku osa Parise esikteosest. Säärane kultuurilooline tagapõhi oli seda vajalisem, et Mäe noorusaeg on muidu võrdlemisi andmete vaene ja eluloo see osa oleks jäänud ainult Mäe biograafiliste andmetega piirdumisel liiga skitsiliseks, kuna antud tagapõhjal astub nüüd Mäe noorusaeg küllalt reljeefselt meie silmade ette, ja koos noore tiseripoisi pommitõstmise, maadlemise ja näitemängu harrastamisega Tartus Sangernebo aias ja Taara seltsis on antud meile ühtlasi läbilõige „Noor-Eesti“ eelaegade huvitekkimise radadelt, mis tol ajal polnud ulatunud veel keskkoolide õpilaste ringkondadeni, vaid looklesid veel ärksamate noorte tööliste ja väikesepalgaliste kirjutajate ringkonnas, kes alles hiljemini avastavad samahuvilisi keskkoolide õpilaskonnast. Sellele, kes soovib tutvuda näiteks pärastise „Noor-Eesti“ liikumisega, on Rud. Parise tolle aja kujutused huviküllased ja paljudi uut pakuvad, nagu olid need seda ka nende ridade kirjutajale. Et see põlv pole andnud meile mitte üksi kunstniku Konrad Mäe, vaid et sellest põlvest sõna kitsamas mõttes on pärit ka

kunstnik-tõlkija M. Pukits, kunstnik-litograaf Jentson, näitejuht Karl Jungholz, omavalitsusetegelane F. Suit ja rida teisi vähem silmapaistvaid tegelasi, siis on see ajajärk küllalt tõsist tähelepanu vääriv, kuigi oli senini jäänud kuidagi varju, millest selle nüüd esile toob Rud. Parise teos.

Nagu on Pariselt pärit eespool-mainitud Tartu „Taara“ seltsi ümber koondunud kunstihuvilaste harrastuste esmakordne üksikasjalikum ülevaade, nii toob kõnealune raamat samuti esmakordselt ülevaatlükuma kirjeldise eesti kunstõpilastest Peterburis 1905. a. paigu, kuna varemalt sellel on peatunud vaid üksikud mõnes mälestuslikus kirjutises, aga alati katkendlikult. Rud. Paris tõmbab siin selged piirjooned Stieglitz'i kunstikooli õpilaste kahe lahukumiseva rühma vahel: protestandid-revolutsionärid, kes sunnitakse nimetatud koolist lahikuma, kelle hulgas leiame sellised meie kujutava kunsti kaaluvad nimed, nagu K. Mägi, N. Triik, J. Koort, A. Tassa ja teised, ja koolis valitseva olukorraga leppivad õpilased, nagu V. Päts, A. Kivi ja teised, kellest kunstnikuna võib arvesse tulla üksnes tol ajal veel end sakslaseks lugev Roman Nymann, kuna teised on paremal juhul jäänud püsima joonistusõpetajaina. Ei ole huvita ära märkida see seisukoht, millele jõuab Rud. Paris oma kõnealusel teoses õpilaste esimesena nimetatud rühma puhul: „Nii on revolutsioonipäevad toonud järsu teostuse ammu aimatud veendumusele: mitte Vene kaudu läheneda kultuurile, vaid haarata õkva läände; otse uute ideede lähtekohtadest peame neid saama — meil olgu vaba kunstisünaalne valik ja võimalik vahenditu osavõte Lääne-Euroopa vaimupuhanguist! 1905. aasta sai seega laiaulatuseliseks pöördepunktiks eesti kunsti arengule, sest Stieglitz'i koolist eemale jäänute rühm esindas aktiivsemat osa kogu meie arenevas kunstõpilaskonnas ja moodustas hiljem eesti kunstikultuuri kandva aluse.“

See täiesti õieti märgitud asjaolu oligi ühiseks platformiks, millel kõik eespool-nimetatud kunstõpilased-protestandid liginevad ja liituvad hiljemini „Noor-Eesti“ kirjaniikuga, kes olid väljendanud juba oma esimeses väljaandes oma läänluseateid. Tõsi, Mägi jäi kunstnikest kõige kauemini „Noor-Eesti“ liikumisest eemale, sest et tema ligemasse sõpruskonda kuulusid selle liikumise pahempoolsed vastased, nagu M. Martna, E. Wilde ja viiulikunstnik E. Sõrmus Konrad Mäe Helsingis elamise ajajärgul, kuid lõplikult sünnib see liikumine, nagu Rud. Paris jällegi täitsa õieti ära märgib, alles Mäe Norras elamise ajal, mil seal olid juba lahkunud M. Martna ja E. Sõrmus, kui nende ridade kirjutajal, kes 1911. a. töötas üliõpilasena Kristiania (praegu Oslo) ülikoolis, oli pea iga päev kokkupuude nimetatud kunstnikuga ja kui ta seal lahkudes tõi kaasa Mäelt umbes 20 õlimaali, millega kunstnik esineski esmakordselt oma kodumaal „Noor-Eesti“ korraldatud kunstinäitusel, kuna jutt Mäe esinemisest 1906. a. esimesel eesti kunstinäitusel, nagu seda on — kui ma ei eksi — väitnud A. Vaga, on täitsa alusetu.

Väikese korrektuuri pean aga tegema Rud. Parise teadetesse Mäe Norras elamise päevilt. Lk. 105 ja 106 kõneleb Paris, et norra ajakirjanik Petersen kuulus Mäe ligemasse tutvuskonda ja et Petersen „veidi hiljemini oma ajakirjanduslikul huvimatkal jõudis Eestissegi“. Lugu oli aga ümberpöördukt. Nende ridade kirjutaja tutvus Tallinnas siinviibiva norra ajakirjaniku Peterseniga ja sõitis siis koos viimasega Helsingi, Hangö ja Stokholmi kaudu tollaegsesse Kristiaaniasse, kus ma üles otsisin vene juudi soost emigrandi Levin'i, kellele viisin N. Triigilt kirja. Triik oli Norras elades portreeterinud Levini, kelle nimetatud portree on praegu Tallinnas Eesti Kunstimuuseumis, ja viimaselt saingi Mäe aadressi ja siis alles tekkis Mäe tutvus ajakirjanik Peterseniga, kellega nende ridade kirjutajal oli juba ühisel matkal Tallinnast Kristiaaniasse tekkinud hea vahekord. Mäe Norra elujärgu kohta aga oleks võinud monograafia

autorile ligemaid andmeid anda tolleaegne stortingi (Norra parlamendi) saadik Egedi-Nissen, kellega oli Mägi norralastest kõige sõbralikumas vahekorras. Egedi-Nissen oli kuskil Põhja-Norras, kui ma ei eksi Hammerfest'i juures, maal kirikuõpetajaks olnud ja sealt sotsiaaldemokraatide kandidaadina valitud parlamendi saadikuks ja siis kolinud kogu oma perekonnaga pealinna. Mäe tutvus selle kirikuõpetaja-sotsiaaldemokraadiga oli tekkinud vist juba tol ajal, kui Kristiaanias viibisid M. Martna ja E. Sõrmus, kellega Egedi-Nissenil oli tekkinud tutvus juba puhtparteilisel alusel, sest see norralane oli juba kauges Põhja-Norras elades sõbrustanud vene sotsialistidega, asutades Hammerfestis koguni venekeelsete tähtedega trükikoja, et siis trükkida seal Venemaale eksporteerimiseks illegaalset kirjandust. Sellel sõbralikul parlamendisaadikul oli olnud aga suuri sekdusi E. Sõrmuse pärast peale selle Norrast lahkumist, sest et meie viiulikunstnik oli ära sõites unustanud enese kätte kellegi vaese muusiku ainsa vara — kallihinnalise viiuli ja Egedi-Nissen tundis enese olevat kohustatud välja maksma suure kahjutasu Venemaalt pärit oleva parteikaaslase kätte ununenud viiuli eest. See asjaolu oli tol ajal nähtavasti õige tunduvalt jahutades mõjustanud ka Mäe sõprust tema endiste pahempoolsete sõpradega. Praegustest eesti sotsiaaldemokraatidest oli tol ajal Kristiaanias ainult H. Martinson, kes töötas seal mingis rauavabrikus, kuid ei tahtnud tol ajal midagi teadagi sotsialismist, olgugi et ta elas Norras emigrandina, sest et ta oli pidanud Eestist põgenema 1905. a. mõisate põletamisest osavõtte pärast, nagu seda H. Martinson tol ajal ise kõneles Konrad Mäele ja nende ridade kirjutajale.

Kahtlemata oleks võinud Mäe üle tollest ajajärgust teateid anda ka H. Martinson, kuid kahjuks pole Rud. Paris seda allikat mingil põhjusel kasustanud, vähemalt pole leida andmeid teosest enesest, et H. Martinsoni poole oleks pöördutud. Norra ajajärk Mäe elust ongi aga just kõige tumedam andmete vähesuse tõttu, sest meie kunstnik elas seal ajal, mil Norrast olid lahkunud kõik teised seda maad külastanud eesti kunstnikud, nagu N. Triik, J. Koort ja R. Nymann. Mäe Kristiaanias asumise ajal elas eestlastest seal peale nende ridade kirjutaja ja H. Martinsoni veel keegi kolmas, kelle nimegi me keegi tol ajal ei teadnud. Mees oli Soomes Kuokkalas osa võtnud pommide valmistamisest vene revolutsionääridele ja kui selles käsipommivabrikus oli tekkinud plahvatus, millest ajalehed omal ajal palju ja üksikasjaliselt kirjutasid, siis oli too suguvend seal teise jala kaotanud, kuid siiski kuidagi põgenema pääsenud ja elatas end tol ajal Kristiaanias käsifotograafi-töoga. Ent see meie tolleaegne kaaslane suri veel enne Konrad Mäe.

Mäe elupäevad Pariisis on juba kergemini fikseeritavad, sest seal elas juba rida teisiigi kunstnikke ja kirjanikest Fr. Tuglas, kelle andmetel ongi see ajajärk Rud. Parise teoses õige plastilise väljenduse leidnud, samuti nagu kunstniku elu kodumaal ning tema hilisemad matkad väiismaile.

Autoril on kasustamata jäänud ka Mäe kirjad Norrast ja Itaaliast nende ridade kirjutajale, mis vahest oleksid valgustanud mõndagi momenti kunstniku elust.

Kui peaks õnnestuma tuua suuremat selgust Mäe Kopenhaagenis asumise lühikesse aega, siis oleks Mäe elulugu meil Rud. Parise teoses täiesti ulatuslikult olemas, kuid on vähe lootusi, et mingi õnnelik juhus suudab valgust tuua tolleaegsesse kõige vähem tuntud ajajärku meie andeka kunstniku elust.

Rud. Paris on käsitelnud Mäe loomingut paralleelselt kunstniku eluga ja teinud seda küllalt ulatuslikult, igatahes üksikasjalikumalt ja süvenenumalt kui keegi teine, iseloomustades täitsa õieti kunstniku loomingu üksikuid ajajärke ning heites pilgu ka neisse mõjustusis, mis Mägi on oma eluajal vastu võtnud. See ülesanne pole autorile mitte vähem kerge

olnud kui eluloo koostamine, sest vaevalt leidub meil teist kunstnikku, kelle teosed oleksid nii laiali pillatud kui Mäe omad. Kahtlemata on neist tunduv arv välismaal kaotsi läinud ja kerge pole ka kodumaale jäänute arvu selgitamine, sest see haruldase produktiivsusega kunstnik ei teadnud sageli isegi, kuhu tema sõbrad ja tuttavad olid müünud või jälle loteriisid korraldades pannud ta teosed. Mäe tööde nimestik — see on midagi Tallinna valmisaamise muinasjutu taolist, mis ei valmi vist kahjuks kunagi lõplikul kujul. Olen juhtunud leidma Mäe maale kodumaal sellistes paikades, kus neid vaevalt oleks võinud oletada ja kus nende loojast midagi ei teatud. Kuid mõnesuguseid täiendusi tuleks ja võiks siiski tulevikus teha Mäe teoste nimestikku, millest näiteks nende ridade kirjutaja leidis nii mõnegi graafilise teose omanikuna nimetatud koguni võõra nime, kelle omanduses kõnealune teos pole kunagi olnudki.

Ometi moodustavad kõik vajalised täiendused kokku vaid ebaolulise ja väikese csa sellest suurest ja õiglast tunnustamist teeninud tööst, mis Rud. Paris oma esikraamatuga meile on andnud. See on tõeliselt esimene monumentaalne kunstniku monograafia, mis oma kaunilt väljendusest juba kutsub ikka jälle enda lehitsemisele-nautimisele. Konrad Mäe monumentaalne looming on kõnealuses raamatus leidnud väärse valgustuse; selle kaudu oleks see olnud avatud ka välismaistele kunstihuvilastele, kui selle teose lõppu oleks paigutatud mõnes võõras keeles lühike resümee. Kui me leiame J. Pert'i „A. Jannseni“ „monograafiaski“ petseri-prantsusekeelse kokkuvõtte, kui A. Vaga on paigutanud oma „Joh. Köleri“ monograafiale koguni prantsuse- ja saksakeelse resümee, siis tundub teoses, mis tohiks olla just esimesena välismaalaste tutvustamiseks esitatavaks, võõrkeelse resümee puudumine seda valusamini. Ei oleks tõepoolest mitte palju nõutud, kui see kunstientusiastlik üliõpilane, kes esineb teose kirjastajana, laseks kas või nüüd tagantjärelegi trükkida väikesel erilehel lühikese prantsusekeelse resümee välismaale minevatele eksemplarele vahetlevamiseks. Välismaile aga peaks see raamat ka minema. Ei oleks vist ülekohus, kui seame üles otse nõudena, et see teos ei tohiks puududa üheski eesti välissaatkonnas ja konsulaadis, nagu ei tohi see puududa ka ühegi suurema eesti kooli raamatukogus. Sest autori töö tunnustamise kõrval ei tohiks varju jääda ka Ed. Roos'i, kirjastaja-üliõpilase, kunstiaandumus, mis on meie oludes teinud võimatu võimalikuks sellega, et on välja andnud sellise raamatu. Nähtavasti on see juba meie õppiva noorsoo auväärseks ülesandeks teostada meie oludes võimatuna tunduvat, nagu tegi seda kord juba veerandsada aastat tagasi samuti õppiv noorsugu. *Jeunesse oblige* pole juhtsõnana õnneks veel kadunud. See aga tagab meie kultuuri arengule nii palju.

Bernhard Linde.

Mats Mõtslane: Kevadised vood. Jooni ja märkmeid ühe talu ja selle elanike saatusest. Noor-Eesti kirjastus Tartus (1931). 359 lk. Hind 5 krooni.

Ka viimases uudisteoses on Mõtslane jäänud truuks oma lemmik-ainevalle — maale ja talupoegadele. Kauga-aegse tegeliku maapidajana tunneb ta seda ainevalda kahtlemata põhjalikumalt kui linnas elutsevad ja kohvikukultuuri harrastavad kirjanikud, kes maa elu ja tööd on ainult pealt näinud, selle peenusi ja tegelikke raskusi aga pole omal turjal tundnud. Mõtslane on aga oma väleda sulega juba palju õpetlikku maaliteratuuri andnud ja vaevalt võiks ta seal veel midagi uut pajatada. Teose alapealkiri teeb siiski tähelepanelikuks ja sunnib huviga asuma raamatu lugemisele.

Mats Mõtslane on siin asunud ulatuslikuma ülesande kallale, mis tahab anda läbitõike maaelust ja seal rahvaklasside kujunemisest käesoleval sajandil. See suur algus tuleb Mõtslaselt üsna ootamatult. Ta

seniseil teoseil puudus tugev kandev selgroog, ideeline ja kompositsiooni-line ühtlus. Sellest on tingitud ka kahtlusest tekitatud uudishimu, millega asud käesoleva teose lugemisele. Teos pole küll nõudlikult nimetatud romaaniks, vaid tagasihoidlikult „joonteks ja märkmeteks ühe talu ja selle elanike saatusest“. Alapealkirja järele on teoses esikohal talu ja teises järjekorras alles seal elutsevad ning teotsevad inimesed. Alamaal teost hinnates peame seda meeles pidama, sest see määrab kesken-duspunkti, kuhu kõik niidid peavad koonduma. Seega tahab autor käes-oleva ja järgnevate teose osadega näidata, millist osa on käesoleval mur-rangute sajandil etendanud talu meie ühiskondlikus arenemises, talu, kui omaette ühik ning elav olevus, mis on olnud enamasti võimsam sealela-vatest ja töödrühkivatest inimloomadest. Ta on võimsam sellepärast, et on igavene, läheb isalt pojale ja ikka paremana, kui saadi see oma isalt. Sama püüe, anda talu üle paremana, kui vastu võeti, ongi teinud tööd-rühkivad inimesed talu orjaks. Sageli on nende soove ja püüdeid roh-kem talus kui neis endis. See talu majoriteetsus on tänuväärne aine heale kirjanikule. Kahjuks pole meil senini veel leidunud sellist võimelist kirjanikku, kes looks sellest ainest surematu teose. Mats Mõtslane ei suuda seda luua, sest sealsamas tahab ta paralleelselt taotella ka teist eesmärki — pajatada selle talu elanikkude saatusest, mis ruumiliselt ei lase ennast esimesega liita. Nii asetab autor endale asjatult keeruka ülesande, mis käib üle suurimagi kirjaniku loomisvõimetest, rääkimata siis veel Mõtslasest.

Teose peamiseks koodekohaks on suur ja kuulus Toomari talu rikkas Levala külas, saladusliku Punaba jõe paremal kaldal. Autor kirjeldab alguses laialt Punabat, maastikku, Toomari talu muinasjutulist mi-nevikku ning kangelaslikke peremehi, kes on viinud Toomari õitsele ning teinud esimeseks taluks üle laia ümbruskonna. Alles peale pikka kirjei-dist läheb ta inimeste — kahe surma üle vaidleva naise juurde Toomari tagakambriisse. Peremeest laadalt oodates vaidleb seal „tädi“ nukrutseva perenaiselega, kel on sünnituse eel peas surmamõtted. Nukrutseja surebki sünnitamisel. Tallu jääb perenaiseks ning imik Heino kasvatajaks tragi „tädi“.

Tädi kadakasaksik-vanainimesliku retsepti järgi üleskasvatatud ja liiga varakult „imelapseks“ tituleeritud Heino kujuneb toomarlaste seas keskeks tegeleseks teose esimeses ja loodetavasti ka järgnevates osades. Kõigest sellest, mis sünnib Heinoga kodus, köstrikoolis ja pärast gümnaasiumi sisseastumiseksamini jäbikukkumist, mis vähendab tal „ime-lapse“ kuulsust, jutustab autor korralikult. Heino tagasihoidlikkus, töö-kus, eneseolemine ja rahuarmastus on „tädi“ karmi ning omapärase kas-vatuse viil, millesse isa Mikk, kuulsa Toomari veel kuulsam hobuseparis-nikust peremees, ennast kunagi ei seganud.

Isa tahtis Heinost teha küll pastorit ja hooples sellega juba vara-kult tuttavate ringis, kuid sellest ei tulnud midagi välja hariduskäigu juhtimise oskamatus tõttu, milles oli osalt süüdi Miku enda liiga suur joon. Sama suure joone tõttu on ka talu minemas allamäge. Sellele sei-savad küll süülitsi vastu tädi ning tema õhutusel ka Heino, kuid see suu-dab ainult takistada langust, mitte aga viia talu ülespoole. Kui Mikk toob tallu „perenaiseks“ oma kolmanda naise, leskunud kadakliku pillamishimulise kaupmehe-proua linnast, jääb tädi talust lahkumisel ainsaks korraldajaks, tööjuhatajaks ning suurejooneliste sagedate pikaajaliste pil-lerkaaritamiste vastuseisjaks üksnes Heino oma passiivsusega. Punaseil „hallparunite“ pagulasaastail on ta ainuüksi koos mõisavalitsejast-venna Eedi naise Kariniga jäetud talu eest hoolitsema ja vennanaiselega esimesi armuõid maitsma. Pärast Vabadussõdagi rakendatakse Heino põllutööle ning talu eest hoolitsema. Mikk oma kahe vanema pojaga, Eedi ja Ju-liusega, peab Vabariigi sünnilaiutuse pillerkaari, asutab Toomarile ning Punabale suurejoonelist veskit, lina-, laua-, piima- ja villavabrikut, koor-

mates talu mitmemiljonilise võlaga, mis ettevõtete äpardumise puhul jääb talu ja Heino kanda, kuna teised vennad kergemeelselt viimast võttes lendavad kumbki ise-ilmakaarde otsima, kust maa lahti on ja kus saaks aga kerge vaevaga raha teha.

Vendade maailmavaadet ja ellusuhtumist iseloomustavad nad ise, kui ütlevad Heinole oma osi välja nõudes, et haige isa eest hoolitsejaks on avalik hoolekanne (lk.358), ja ise sealjuures unistavad: „Ma mõtlen, et kuluks ära niisugune väike korralik koloniaalkauplus, mida nii miljoni või poolteisega võiks alustada. Sellega saaksime naisega kahekesi parajasti toime. Ei ole seal võõraid ega kedagi vaja. Ja ütleme, et meil teeks see äri umbes neli või viis korda umtsatsi, see on kuus kuni seitse miljonit. Oma paarkümmend protsenti. ... No ja see oleks oma seitse-kaheksakümmend tuhat kuus. Saaks juba kuidagi naisega nii väikest viisi ära elada“ (lk. 351).

Selline loogika ja majanduslikud kalkulatsioonid ning „väikest viisi äraelamine“ iseloomustavad kogu Toomari perekonda peale Heino. Viimasele on sootuks vastupidine kalkulatsioon võlgadega koormatud talu endale võttes. „Ja mida siis lõppude lõpuks seal kaotada, kuigi kohustused peaksid käima üle jõu? Ainult oma osa. Ent on ju küllalt neid, kellel ei ole mingit osa kuskilt saada. Ja peavad ka ära elama. Mispärast ei või siis temagi sellega riskida?“ (lk. 356).

Huvitava tüübina sellesse peresse liitub veel Toomari peremehe Miku teise naise vend, kehvik Tõnis Nirk, kel on selge ning terav pilk inimeste ja elu hindamisel. Kõik ta ennustused Miku suurejooneliste ettevõtete suhtes täiduvad. Mikik ei pannud neid õigel ajal mikski, sest Tõnis Nirk oli vaene, ja mis maksab vaese mehe arvamine rikka, eriti veel Toomari Miku silmis!

Kõik need probleemid, üksikasjalik sündmustik ja rohked tegelased rahu, ilmasõja, punaste, Saksa okupatsiooni ja Vabadussõja ajal ning Eesti Vabariigi algaastail on lodevad, ilma hädavajaliku perspektiivita, tähtsamat esile tõstmata paberile visatud. Teose loomisel on autoril puudunud pinge. Ta pole suutnud sündmusi, tegelasi ega nende suhteid näha kunstnikusilmaga, pole suutnud meile näidata nende siseilma ja elu nende eneste tegude, tunde- ja mõtteilma kaudu, vaid on kõike kuivalt refereerinud. Sõna „sellised“ on domineeriv ja iseloomustab kirjeldavat esitusviisi, millega seltsib niisama refereeriv kahekõne, mis kunagi ei tõuse jõuliseks, tegelasi iseloomustavaks dialoogiks.

Sellest see siis tulebki, et me ei saa, hoolimata rikkalikust sündmustikust ja paljudest tegelastest, mingit tihendatud ja iseloomustavat pilti ei rahu-, sõja-, punaste-, okupatsiooni-, vabadussõja- ega iseseisvusaja talust ega taluelust, nagu oleme seda õigustatud nõudma kunsti-teoselt. Leppigem sellega, et Mõtslane pole kunstnik ja ei suuda meile kunsti pakkuda. Kuid senini tuntud korraliku jutustajana ja nende huvitavate ajajätkude taluelu parema tundjana oleks ta ilika pidanud hea jutustusega suurtma esineda. Õnnetuseks on olnud siin aga liiga raske, üle jõu käiv ülesanne, mida alul juba märkisime, ülesanne, näidata suurtaalu sotsiaalselt seisukohta meie ühiskondlikus arenemises.

Talu osa, mis oleks pidanud keskpunktiks olema, on käesolevas teoses jäänud kõige mannetumaks. Alles lõpus, kui kõik on allamäge läinud, tõuseb see nagu tegelastest vähe kõrgemale esirinda. Kuskil pole suudetud näidata talu õiget osa maainimese hingelaadis ja kogu olemuses, nagu seda teeb A. H. Tammsaare „Tõe ja õiguse“ esimeses osas, kuigi see probleem seal ei oma küllaldast suurust ega tähtsust. Käesolev teos oma põhirakenduselt näib tahtvat ammutada selle probleemi, kuid pole kahjuks ulatunud senioeldunigi. Me kuuleme autorilt ainult niipalju, et Toomari on kuulsal minevikuga rikas talu, mille peremees Mikik oma pillekaaritamisega ja suure joonega viib võlgadesse. Samuti teame veel seda, et raskeil sõja- ja näljapäevil kõik väljalennanud sinna

tagasi tulevad, kui algtoetuspunkti. Aga selle algtoetuspunkti enda elu ja maagiline mõju, mis tal olemas maainimeste suhtes, jääb meil nägematuks.

Autor isegi näib vahel unustavat, et tal on teose raskusepunkt asetatud talule, ja siirdub ühes Heinoga, keda peab harilikult jutustise keskkujuks, mõningaks ajaks talust eemale, viib sündmustiku teose keskpunkti sootuks väljapoole, mis pole teose sellise põhirakenduse juures lubatav. Kui tunnustada see põhirakendus aga olematuks ja võtta teost lihtsa isikuromaanina, ka siis poleks asi parem ega päästaks see teost — jääks palju ütleligseid, täiesti asjatuid õhusrippuvaid tegelasi, mis sisse toodud ainult talu pärast, kuid keda pole autor suutnud ära kasustada ega vajalikult hingestada. Autoril pole olnud niigi palju jõudu, et ta küllalt kergelt motiveeritava laiutamistujus ehitatud veski ja vabrikute ning talu allakäigu laseks minna loomulikku rada, vaid ta peab siingi endale abiks võtma saladusliku Punaba kevadised vood ühes jääkamakatega, mts lõhuvad uue suurejoonelise kivitammi, mille tagajärjel paiskuvad õhku Miku, Juluse ja Eedi unistuste vesivõsulised seebimullid.

Ka seisustevahesid, mis suure, 300-tiinuse talu omaniku ja tema popside ning teiste väiketalupidajate vahel olemas, pole suudetud küllalt usutavalt näidata, — ainult veidi on nendest jutustatud. Toomari talu vanaperenaine ei suuda oma alamast seisusest minia vihkamises saavutada Metsanurga „Punase tuule“ Loo vanaperenaise suurst ega usutavust, kuigi näib loodud olevat viimase äärjoonte järgi. Ka see suurtauga nii tihedalt seotud küsimus pole saanud nimetamisväärselt käsitlest ja jääb liigagi pealiskaudseks.

Heino romaanina pole käesolevat teost põhjust võtta, kuigi tema omapärane kuju ja suhtumine kaaskodanikesse piisaks hea romaani materjaliks. Samuti leiduks talle ka väärilisi vastaspooli, nagu ülemeelik poe Hilda ja hingeline, paljukannatanud joodiku vallasekretäri tütar Veera Kullam, kelle mõlemaga on Heinol lähemad suhted. Võib-olla tuleb sellest seisukohast juttu teha käesoleva tsükli teise osa puhul, kui see ilmub, kuna käesoleva osa lõpus saab Heino seaduslikuks Toomari peremeheks ning jääb peale teiste kadumist üksinda suure talu suurte võlgadega näitelavale.

Ei tahaks nagu uskudagi, et Mats Mõtslane iseseisvalt maaelust nii halva teose oleks võinud luua, — on ta ju täiesti oma koduses miljões.

Kirjanduslikult mittehindavast otsusest ei saa aga tuletada selle raamatu täielist väärtusetust. Nagu öeldud, leidub seal väga paljugi õpetlikku ja hoiatavat, eriti maainimestele, mispärast seda teost maa-ramatukogudele võib julgesti soovitada.

P. Hamburg.

Kyösti Vilkuna: Tapani Löfvingi seiklused Põhjasõja ajal. Soome keelest tõlkinud A. R a h k a m a. K.-ü. „Looduse“ 12. „kuldraamat“. Tartus, 1932. 208 lk. Hind 3 kr.

Noorsookirjanduselises „Kuldraamatu“ seerias näib see teos olevat üks õnnelikumalt valitud; kui suhted pole niisugused, siis seda veelgi parem. Retsenseerimist pälvib see kuldraamat igatahes eel teisi. Soome autor on avaldanud oma seiklusteloo juba 1911, noorsoole lugemiseks, ja peamiselt, nagu ta ise rõhutab, tol ajal peaaegu olematu soomelise seikluskirjanduse soetamiseks. Eestis pole lugu praegu just kaugemal. Sellepärast võidab sümpaatiat tõlgegi, mis esindab seda lihtsat, ent ka tähtsat kirjandusliiki, eriti kui tõlgitud teos on meile küllalt kodune. Vormiliselt ei anna „Löfvingi seiklused“ küll välja seiklusromaanini mõõtu ega oma üldse vajaliselt ümmardatud tegevustikku — seda elavamad ja usutavamad need juhtumused aga tunduvad; on ju nad kirjutatudki kangelase enda päeviku järgi. Väga vähesed jutustised sobivad nii lähedalt

seiklusfilmi käsikirjaks kui käesolev raamat. Just sama osa, mis sellises filmis, täidab siin armastusintriig: ühendab üksikseikluste rida või õigemini väliselt raamib neid, aitab lõpetada õnnelikult, ja on psühholoogiliseltki „hädavajalik“. Parema seiklusfilmi laadiga ühtib ka raamatu lihtne idealism, sisuline puhtus.

Tõlge on tehtud võrdlemisi lihtsas keeles, on kõigiti selge ning arusaadav. Soomepärasusi pole kuski — ei kõnekäändudeski — alles jätud, nende asemele on eestipärasusi otsitud: „suo siellä, vetelä täällä“ tõlgitakse „vihma käest räästa alla“; „Ivanan poikain kanssa“ kõlab kord isegi „tibladega“. Eestiliseuse seisukohalt võib tõlkega täiesti rahul olla. Halbu vasteid on tarvitatud harva, nagu mõnikord „oda“ kasaka piigi asemel; arusaamatusi juhtub vaid väikesi, nagu „kuidas pääseda tugevatest köitest“ — „tästa tukalasta pintehestä“ (lk. 32) (teine kord samamõtteline „pyräkästä“ väga koduselt — „plindrist“). Üldisema ja vahest ka kahjatsetavana seigana tundub, et Viikuna rahvapärane sõna- ja varjundirohkus, nimelt täpsamal kirjeldamisel, on tõlkes kahanenud, lihtsustunud. Väga lahjana kuulub „sel on mingi salanõu kavatsusel“ pro „hänellä on joitakin pirunkonsteja tekeilla“ (lk. 31), või: „kuski lähedal prääksus soolind“ pro „äänteli suokurppa“. Muidugi on raske saavutada täielikumat vastavust originaali varjundeile, ja õieti pole see külg väga oluline seiklus- ja noorsookirjanduses.

Väljaande varustamise kohta võib märkida, et kuigi lugeja fantaasiat enamini kahjustab kui edendab võrdlemisi vaimuvaeste joonististe hulka tekstis (õnnestunud on ainult kaanepilt), siis seda parema reaalse tausta annab jutustisele dotsent H. Sepa järelsõna Põhjasõjast ja selle mälestisest soome ja eesti rahva psüühis.

H. Paukson.

A. H. Tammsaare: Meie rebane. Lugu noorte. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1932. 136 lk. Hind 2 kr. 40 s.

Käesoleva aasta alul kuulutas Noor-Eesti kirjastus välja seeria noorsoo-kirjandust, kokku 12 raamatut aastas. Sellest seeriast on senini ilmunud 6 raamatut, neist 4 tõlget ja 2 algupärandit. Seerias pidi ilmuma esialgu ka kõnesolev noorsoole määratud „Meie rebane“, ilmus aga tõeliselt millegi pärast väljaspool seda seeriat. Seega ei kuulu mainitud raamat mitte nimetatud seeriasse, olgugi et ta iseloomult ja laadilt on sarnane täh. seeria väljaannetega.

Seda Tammsaare raamatut oodati kooli- ja noorsoo-tegelaste ringides teatud huviga ja isegi põnevusega; seda põhjustas Tammsaare populaarne nimi ja mõned head teosed, mis kirjanik on tootnud noorsookirjanduse alal, nagu novell „Tähtis päev“ jt. Kuid seekord tõi Tammsaare uus raamat teatava pettumuse. „Meie rebases“ ei ole suutnud kirjanik anda teost, mis saaks meie noorsoo-kirjanduse raudvaraks. See jällegi näitab, et hea kirjanik ei tarvitse veel alati olla hea noorsookirjanik.

Eespool-õeldust ei tule muidugi järeldada, nagu oleks Tammsaare „Meie rebane“ üldse nõrk teos. Seda kaugeltki mitte. Just vastuoksa, see on päris peen ja mitmeski suhtes huvitav raamat. See on raamat lapsest, kirjutatud vanematele inimestele.

„Meie rebane“ vestab peamiselt lapsest, selle elust, ellu- ja ümbrusesuhtumisest. Peategelasteks on 6—7-aastane poisike ja noor rebane: Aine on noorsoo-teoseks väga sobiv. Ses suhtes on täidetud noorsoolektüüri üks tähtsamaid nõudeid, et teose aine olgu valitud noorte kohaselt, olgu võetud noorte vastavast maailmast, nende eneste elust.

Ometi ei ole aga veel küllalt sellest, kui aine on valitud noorte kohaselt ja sobivalt. Tähtsam on veel, et see oleks otstarbekohaselt ja lastele huvitavas suunas sisustatud ja fabuleeritud. See nõue aga ei ole

Tammsaare „Meie rebases“ mitte täitmist leidnud. Aine ei ole noorte kohaselt fabuleeritud, sisustatud ja hingestatud; siin puudub noori kõige pealt huvitav tegevus, ja selles peitubki teose peapuudus. On ju üldtunnustatud tõde ja peaks olema selge ning vastuvaieldamatu tõsiasi, et laste ja noorte elus on ikka ja alati tegevus esikohal; seda tõendab juba laste mängutarve. Tegevust ja liikumist otsivad ja nõuavad lapsed oma lektüüristki. Kui seda tegevust sealt ei leita, siis osutub raamat neile igavaks. Hingemaailma keerulised käigud ei huvita noori veel pea sugugi, nemad huvitsevad välismaailma sündmustes ja tegevuses. Ja mida kirjum ning kirevam see on, seda parem.

Siin peitubki põhjus, miks „Meie rebane“ osutub lastele igavaks ja vähe huvi pakkuvaks. Ses raamatus puudub huvitav ja elav tegevus, puudub põnev sündmustik. Õieti polegi siin peaaegu mingit tegevust. Tammsaare teose tegelased, olgu need inimesed või loomad, ei teotse ega tegele, ei seikle ega liigu kuigi palju, nad aina arutlevad, filosoferivad, mõtisklevad, tundlevad ja kannatavad. See kõik võib huvitav olla ja ongi seda, kuid mitte neile, kellele raamat on määratud, s. o. lastele ja noortele. Lapsed ei suuda tungida, mis ka täiesti loomulik, kõigisse neisse hingeelulistesse peenustesse, mis raamatus esinevad ja mis on seal olulisemaks olemussisuks. Need hingeelulised peenused jäävad lastele kaugeteks terra incognita'ks ja seepärast ka tarbetuks. Päris tabavaks näiteks ses suhtes on metsavahi nukrad arutlused, kui ta vaatleb põlenud metsa (lk. 10). Metsavaht tilosofeerib siin kõige oleva kaduvusest ja sellest, „kui hirmus tühine ja mõttetu võib olla inimese töö ja tegevus“. See on kurb-nukker pilt ja valuline elufilosoofia, kuid ei sünni lasteraamatu raamidesse, ei sünni sinna oma olemussisult ega kompositsiooniltki.

Mis noorsoo-lektüüri ei sobi, võib väga hästi sobida täiskasvanute omasse. Ses mõttes ei tarvitse Tammsaare filosoferiv elukäsitlus sugugi segavaks nähtuseks olla käesoleval juhtumil, kui seda teost võtta täiskasvanute lektüürina. Aga ka siin on oma piirid; Tammsaarel on kalduvus minna oma arutlustega ja filosoferimistega liiga äärmusse ja lasta ka oma tegelasi alatasa filosoferida. See võib muutuda isegi juba täiskasvanule igavaks ja tüütavaks. Kui täisealised kalduvad filosoferima, arutlema ja targutama, siis saab sellest ikka kuidagi aru, see on ikkagi loomulik; aga kui 6—7-aastane laps hakkab targalt ja üpris elukogenult filosoferima ning — mis veel vastuvõetamatum — et sedasama teeb ka rebasepöeg, siis on see juba liig. Liig kõige pealt sellepärast, et see osutub kaunis uskumatuks ja kahtlaseks kaubaks, ja teiseks sellepärast, et see on täiesti tarbetu. Lapsele omistada mentaliteet, mis ei ole tema oma, teeb lapse mingiks ülilapseks või — mis veel pahem — lihtsalt nukuks. Rebasest ei maksa kõneldagi. See pole enam õige rebane.

Toodagu üks näide lapse filosoferimisest. Ats kõneleb kiviga ja filosoferib ise sealjuures järgmiselt: „Eks katsu veel kasti seinast eemale trügida. Tee proovi! Sina arvad, et oled ükski kange ja kaval, aga võta näpust, mina olen veel kavalam. Ää sa looda, et ma eluilmas ise hakkan kasti hoidma, nagu sina. Minul on abimehed, sest mina pole sinuks. Sina trügi ise, minul on teised, kes trügivad minu eest“ (lk. 17). Edasi (lk. 18) kõneleb seesama poisike väga kogenult hariduse tähtsusest elus. See oleks uskumatu.

Kuid Tammsaare ei piirdu filosoofiaga, millel on tõesti oma sügav sisu ja mõte, vaid tihti kaob tema filosoofia mõttetusse ja sõnade tegemisse. Ta hakkab sõnadega mängima. Sellist ilusat sõnade mängu võib küll teatava mõnuga lugeda, aga kui sel ei ole mõtet, siis on see ikkagi tarbetu. 18. lk. sõnab kirjanik: „Tema nimi oli enne Sossa, aga nüüd enam ei ole, sest nüüd on ta Piitsu. Mitte piits, vaid Piitsu, sest piits on see, millega lüüakse. Aga sind lüüa ei saa, sest kaane pragu

on liiga kitsas. Sinule ei saa kallale ei Piitsu ega piits, nii et võid üsna julge olla.“

Mis puutub Tammsaare „Meie rebase“ kujundilisse külge, siis on see üldiselt hea. Stiil on vahest pisut kuiv ja värvitu, kohati isegi ebaühtlane; paar ebakõlalist naturalistlikku lauset raamatus ei taha nagu hästi sobida noorsoo-teosesse, kuid see kõik ei sega kuigi palju teose kunstilist nautimist.

Üldiselt on Tammsaare „Meie rebane“ huvitav teos, kuigi mitte neile, kellele ta on määratud, vaid hoopis nõudlikumale publikule.

J. Roos.

J. Parijõgi: Suuskadel Vallastesse. Eesti Õpetajate Liidu kirjastus, Tallinnas 1932. 80 lk. Hind 1 kr.

J. Parijõgi on meie tuntum ja kindlasti ka armastatum lastekirjanik. Mäletan, millise õhinaga sai oodata ja lugeda tema siin ja seal ajakirjus ja hiljemini eriraamatus ilmunud jutustisi. Nende lugemine lõi mingi sooja ja koduse tunde ja juttu lõpetades oli kahju, et see nii ruttu juba läbi sai. Kuid mitte üksi lastele ja lapsemeelsetele pole Parijõe jutustised maiuspalaks, vaid sama hästi igale täiskasvanule. Kui raadio lugemistundides esitati mõnd Parijõe jutustist, olid suureldi heatahtlikult muiates või südamlõikult naerdes kuulamas.

J. Parijõgi oskab anda lastele seda, mida need igatsevad. Ta mõtlemine ja keel on lastekohane, lihtne ja arusaadav. Tegelasiks on tal pea alati tublid elu- ja seiklushimulised poisid, kelle toiminguid jälgitakse elavalt. Jutustistes ei ole midagi kunstlikku, vaid need on kõik loomulikud, just nagu elust võetud oma konkreetsete olukordade ja kangelastega. Autoril on õiget takti. Tal on paras määra heatahtlikku õpetust, elavat südamustlikku, üleemeelikut ja värsket tuju ning liigutavat südamlikkust. Nende omadustega meeldivad need jutud ka kõigile. Parijõel tundub olevat sugulust soome Teuvo Pakkala'ga, on viimasest küll vähem kunstiküps, selle eest aga värskem ja lopsakam. Mõlemad oskavad tabada seda õiget tooni, et kirjutada korraka nii suurtele kui väikestele lugejatele.

Käesolev Parijõe teos „Suuskadel Vallastesse“ on ilmunud tänava kevadel „Noorusmaa“ jutukirjastiku numbril all. Raamat sisaldab 10 juttu: „Suuskadel Vallastesse“, „Vastlapäev“, „Andu karjapäev“, „Lehe-Sassi omad uisud“, „Arno esimene reis“, „Arno maal“, „Esimest korda linnas“, „Auto“, „Kevadine suurvesi“ ja „Isaga kalal“. Raamatu läbi lugenud, jäävad tugevamini meelde „Vastlapäev“, „Auto“, „Suuskadel Vallastesse“, „Andu karjapäev“, „Lehe-Sassi omad uisud“ ja „Esimest korda linnas“. „Vastlapäev“ on juttudest kõige ümmarikuma kompositsiooniga. Kujutab maapoiste vastlasõitu. „Auto“ on kahekõne karjapoiste vahel ja kajastab nende unistusi oma autost. Ülejäänud juttude ained selguvad juba pealkirjust.

Kirjanduslikku küpsust need jutud nähtavasti ei taotle. On jäädud teadlikult lastekirjanduse ülesannete juurde. Sel kitsamal alal ei ole Parijõel omal maal tõsisemat võistlejat. Ei tea, on need massitööstuse, käisestpuistamise hoiatavad märgid või kiire ja pealiskaudse töötamise juhuslikud tagajärjed — igatahes ei oleks valjum enesekriitika ja hoolsam väljatöötus asjale mitte kahjuks. Vastuvõttu leiavad need jutud kõige soojemat ja seda võime neile ka omalt poolt soovida.

Kas ei tahaks Parijõgi kirjutada ka jutustisi, milles oleksid tegelasiks vahvad tüdrukud? Siis võidaks autor ka tütarlaste südameid suuremal määral kui praegu.

Lüüdia Palm.

Vanavara vallast. Õpetatud Eesti Seltsi kirjad I. Piltidega ja joonis-
tega. ÕES, Tartu 1932. 224 lk. Hind 4 kr.

Eesti ülikoolis tehtava teadusliku uurimistöö tähtsust on paljudel puhkudel avalikkuse ees pidusõnastuslikult kõrgeks kiidetud, ent ainult kitsal asjaosaliste ringil on konkreetseid kujutelmi selle teadusliku töö saavutistest ja tänapäevasest seisundist. Akadeemiliste eriajakirjade sageda halli igavuse kõrval on rõõmustav kätte võtta sellist meisterliku rahvapärasusega toimetatud, ümberhaarava mitmekesisusega täidetud almanahhi, kui on Eesti Õpetatud Seltsi kirjade sarja alustav rahvaluuleteaduslik koguteos „Vanavara vallast“.

Rahvaluulelisi esemeid, kujutelmi, objekte ja maakohti kujutavate ülevõtete ning joonistega ja rea selgitavate kaartide ning tabelitega suupärastatud leheküljed kannavad sissejuhatuseks Jakob Hurda pilti kriitpaberil. J. Hurda 25. surmapäevaks ongi koguteos pühendatud. Aga see pole mingi mälestusalbum tavaliselt pidumeeleoluliste ülehinnangutega. „Vanavara-aidameheks“ ja „kroonimatuks kuningaks“ tunnistatud Jakob Hurdast on ainult paarileheküljeline üldsõnaline pühendus. Muu sisu annab ülevaate rahvaluuleuurimise ja -kogumise tänapäevast ning tulevikuväljavaateist. Suunaandjaks on Eesti Rahvaluule Arhiivi juhataja dr. O. Loorits'a laiaulatuseliselt tähiseid püstitavad teoreetilised kirjutised. Neist on esimene artikkel tutvustavat laadi: antakse ülevaade kogutud materjali korraldamisviisist, mis on esmärguline küsimus ligi 400 000-leheküljelises arhiivis. Puuduliku korralduse juures nõuab teatavasti materjali ülesotsimine sagedasti enam aega kui uurimistöö ise. Tuleks alla kriipsutada eriti märksõnastikuliste kartoteekide tähtsust, kus kasustaja kartoteegi otstarbeka korralduse najal mõne silmapilguga leiab vajalikud andmed sedeleile kantud koopiote hulgast. Vanemate rahvalaulude tüüpideregister ja uuem rahvalaulude sedelkataloog kergendavad orienteerumist üle saja tuhande küündinud lauluteisendite meres, arvestamata sama suureks paisunud prof. W. Anderson'i lastelauludekogu, millest suurem osa veel katalogiseerimata. Raskusi tekitab uuemate rahvalaulude katalogiseerimisviis: sedeleile kopeeritakse iga laulu esimene salm, kuid lõdvema sisulise sidevusega lauludes juhtub, et laulu alguseks osutub kord ümberpaigutuse tagajärjel mõni stroof laulu keskelt või lõpust, kord värsimõõduliselt sugulaslaulust mõni algusse kontamineeritud salm või koguni sepitsetakse ise sissejuhatuseks päevakajaline stroof. Sel kombel moonutatud laulukuju on võimata ära tunda sedelile kantud esistroofi järgi. Ühe laulu teisendite koondamine teatava märksõna alla, mis on seesuguse kataloogi eesmärgiks, võiks rahuldavalt teostuda ainult kogu ettevõtte sõnasõnalise kontrolli usaldamisel ühe asjatundliku isiku kätte.

Dr. Loorits püstitab ainekogude ja uurimuste trükkitoimetamise kohta rea lihtsustamisnõudeid transkriptsiooni ja ortograafia suhtes, mis oleksid küll lubatavad kuude kokkuhoiu püüdega. Rahvaluulekogude trükkitoimetamise küsimuse tõusetab dr. Loorits veel kord koguteose lõpus. Arvestades reaalseid võimalusi kaldub ta antoloogia väljaandmisele, kuna iga laulu kõiki teisendeid sisaldava „Eesti Rahvalaulude“ väljaandmine üle jõu käivat. Et lugejaskonna poolehoidu võita, peab esteetiline põhimõte käima teadusliku eel, nii et siis oleks tegemist pöördelise murranguga senise esimese kõite väljaandmisviisi suhtes. Tekkinud poleemika laseb väita, et „Eesti Rahvalaulude“ väljaandmise jätkajail veel palju kallaletunge tuleb tagasi tõrjuda.

ERA on eeskätt rahva luuleloomingu, aga ka rahva ilmavaate, elutarkuse ja teaduse vara-ait. Teda on kasustanud teadlased igalt alalt, üliõpilased, ajakirjanikud ja õpetajad. Aga artikli autor teeb etteheiteid eesti kirjanikele, kes polevat veel leidnud sinna teed arhiivi viie-aastase kestuse jooksul. „Kui „Loomingu“ ankeedis mit-

med kirjanikud hindavad W i e d e m a n n'i sõnaraamatut üheks tarvilikumaks lektüüriks, mida võtta kaasa üksindusse, siis osutab see selgesti, kui vähe aimu on neil huvitavamast lektüürist, mis ootaks neid ERA üksinduses" (lk. 34).

ERA on tõepoolest asendatamatuks abiallikaks eestilisele kirjani-
kule, ent ainult abiallikaks, nagu Wiedemanngi. Rabavalt rahva-
vaid kõnekäände ja lausendeid, värskeid kõnefigure, üllatavat rahva-
keelsust, ka üksikuid kompositsioonilisi ja karakterjooni — ilmekaim
saavutis seesugusest ERA kasustamisvõimalusest on H. Raudsepa „Si-
nimandria“. Pole põhjust vanavara kui kirjanikkude inspireerimisvahendi
tähtsust üle hinnata.

Rahvaluuleuurimise rakendamisest üle ajaloolis-geograafilise meetodi
piiride kultuuriloo teenistusse kõneleb dr. Looritsa teine artikkel.
Vanavara abil võime selgitada rahva- ja tõu-psüühi olemust, inimkonna
kultuuri algeid ja arengut. Sel alal on palju uurimistööd teha, eriti
järelkorjanduse mitmekesisema ning usaldatavama materjali kaasabil.
Eestilise omapära selgitamiseks vaadeldakse kultuurimõtjude ladestusi
kuni kõige vanemate kokkupuudeteni gootlastega, kusjuures üksikuid
kihte püütakse eraldada peamiselt usundiliste laensõnade algupära mää-
ramisega, nii siis filoloogia toetusel. Esitatakse mõndagi laiemale pub-
likule senini tundmatuist uurimuste tulemusist.

Muu osa „Vanavara vallast“ on täidetud ERA ümber koondunud
üliõpilasist-töäjõudude ning asjahuviliste poolt. Põhjalikem ning lehe-
külgedelt pikim töö koguteoses on H. T a m p e r e laulumonograafia
„Jänese õhkamisest“: eeskujulik näide ajaloolis-geograafilise meetodi
rakendusest Saksamaalt põlvneva ja Eestis kodunenud laulu kohta.
Uurimise tulemuse praktiline kasu on M. Kampmann'i (ja V. Ridala)
väite parandamises, et C. W. Freundlich olevat „Jänese õhkamise“ tõl-
kinud Curtmann'ilt, kuna ta tõepoolest selle on ümber luuletanud eesti
rahvalaulu Muhu redaktsioonist. Välismõtjustuste ja kirjanduslikkude
tagasimõtjude, kontaminatsioonide, paralleelvärsside ja lokaalredaktsioonide
rägastikus teisendite napi arvu juures (96 teis.) jälgida laulu rän-
damisteid ning esile koorida ta algkuju — see nõuab peent kalkulat-
siooni ja palju vilumust.

Ed. L a u g a s t e'lt on uurimus „Ööbiku laulust“. Laulu erilisest
laadist tingitult on kasutatud matemaatilisi kombinatsioone. Nimelt
koosneb ööbikulaulu kolajäljend 12 tähtsamast elemendist, mis võivad
liituda mitmesuguses järjestuses, andes nõnda pika rea eri kombinat-
sioone. Märkides iga elemendi teatud arvuga saamegi ruumisäästva
lihtsustuse.

Edasi järgnevad: rikkalikult näidetega illustreeritud ajalooline üle-
vaade rahvaviiside korjamisest ja ERA ligi 16 000-numbrilisest viiside-
kogust K. L e i c h t e r'ilt, huvitavalt sõnastatud tähelepanekuid ning
iseloomustusi rahvaluule kogumismetkalt R. P ö l d m ä e'lt ja ülesvõtte-
tega ning diagrammidega näitlikustatud statistiline ülevaade rahvaluule-
kogudest R. V i i d e b a u m'ilt.

Üldmuljena koguteosest, kui maha arvata mõned superlatiivid, mis
paratamatud oma lemmikala esitamisel, jääb ikkagi hulk näiteid metoo-
diliselt distsipliinitud tööst, mis peaks huvi ja lootusi virgutama Eesti
folkloristide noorema generatsiooni vastu. Ja praegusel ajal, mil kriisi-
murede surutise all rappuvad majanduslikud elualused, mil eelarvete
tasakaalustamine sunnib toetava käe tagasi tõmbama kultuurilise peale-
ehitise juurest, tähendab seesugune koguteos peale kõige muu ka võit-
lust teadusliku töö võimaluste olemasolu eest.

A. Kurlents.

M. J. Eisen: **Meie jõulud**. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus. G. Rohti trükk Tartus 1931. 148 lk. Hind 2 kr. 50 s.

Prof. M. J. Eiseni „Meie jõulud“ on jätk tema senistele tähtpäevade kohta ilmunud kirjutistele: „Lihavõttepühade raamat“ (Tartus 1894) ja „Jaani raamat“ (Tallinnas 1899). Ka jõulu kohta on tema poolt varemalt mitu tööd ilmunud, näiteks: „Jõuluraamat“ (Tartus 1891), „Jõulupuud“ (Tartus 1892), „Jõuluheinad“ (artikkel, Jõululeht 1903), „Jõulused mängulaulud“, „Jõulu laulik“, „Jõuluhealet“ (kõik ilmunud Tallinnas 1904), „Jõulupruugid“ (artikkel, Jõululeht 1910), „Jõulu kingsepp“ (artikkel, Kodu 1920, nr. 7) ja „Jõulud“ (eri peatükk Eiseni Eesti uue mas mütolooias, lk. 137—140). Neist töödest on, nagu mainib autor eessõnas, 40 aasta jooksul võrsunud pikem jõulu käsitlev uurimus. „Meie jõulud“ sisaldab ainult osa sellest uurimusest, kirjeldades üksnes pärisjõulusse puutuvaid iseseisvaid kombeid. Sama autori poolt ilmuvad edaspidi veel need jõulukombed, mis on ühised vana-aasta õhtu, uus-aasta ja kolmekuningapäeva kommetega, samuti jõulumängud ning teaduslik arutus jõulukommete algupärast.

Praeguseni on puudunud eriraamat eesti jõulukommetest, mis käsitleks kõiki siinseid pruuke ja tabasid. Kõnealune raamat kõrvaldab senise puuduse. Siin on kirjeldatud üksnes jõulusse puutuvaid eri arvamisi ja uskumusi, nagu: jõuluimed, surnud kodus, kurjad vaimud; pruuke: õled, toidud ja söömine, õlu, tuled, rahu; üldisi jõulukombeid: puhastamine ja ehtimine, jõulutaiaid, laua-alune, ahi ja kolle, pühkmed, magamine, riided, jalatsid, juuksed, vanne, sool jne. Selle osalt folkloristliku, osalt etnograafilise aineistiku kirjeldusega pakub autor ülevaatliku pildi meie jõuludest.

Prof. Eiseni rahvaluuleliste tööde suuremaks puuduseks on senini olnud aineistiku kitsas käsitlemine peamiselt iseenda käsikirjalise kogu põhjal. Tema töödes on kas mõõda mindud või ainult osalt riivatud aineid teistest rahvaluulekogudest, nende hulgas tihti arvestamata jäetud väärtuslikum ja vanem dr. J. Hurda käsikirjade kogu. Eelmainitud töös „Meie jõulud“ on selle poolest tulnud muutus. Siin on käsitlemisele võetud aineid mitte ükski dr. J. Hurda ja omade käsikirjade järgi, vaid ka teistest, vähematest Eesti Rahvaluule Arhiivis leiduvatest ainekogudest. Isegi pole lõpitud senistes rahvaluule-käsikirjades leiduvate andmetega, vaid on paari aasta jooksul tüdimatult aineid hangitud jõuludest veel ajalehtede üleskutsete kaudu nii era kirjasaatjatelt kui koolidelt. Kooliõpilaste rahvaluulelisi üleskirjutisi tuleb üldiselt küll kahtlasteks pidada, sest koolitööl ettevetatud rahvaluulelistesse märkmetesse satub tavaliselt palju isiklikku õpilase fantaasiat ja võltsitud aineid. Aineistiku kogujal prof. Eisenil on siin aga õnnestunud saada andmeid (mitu tuhat lehekülge!) tähtpäevadest, mis on õpilaste poolt enamasti koolide õppetöö vaheajal üles kirjutatud õpilaste vanematelt, sugulastelt või tuttavatelt, ja need andmed on tavaliste küla sulaste või käsitööliste üleskirjutistest veel täielisemad ja usaldatavamad.

Jõulukommete esitamisel on allakirjutanul mõningaid eriarvamisi, mis puutuvad peamiselt aine käsitlemise viisi. Kohati ei näi just õnnestunud olevat kirjeldiste järjekorra valik. Raamatu etteotsa on paigutatud peatükk: „Kristuse sünniaeg ja selle kindlaksmääramine“, mis sisaldab hulga rahvusvahelisi arvamisi. Raamatu lõppu aga on paigutatud just meie jõulude ehtsaid kombeid, näiteks: riided, jalatsid, juuksed; sool, tervise edendamine, erilisi kombeid. Ei ole kinni peetud kronoloogilisest järjekorrast, kui näiteks jõulupuud, mis on meil hilisem komme, on esitatud eespool kui jõulutoidud ja söömine.

Aineistiku käsitlemine neljas jaos, kus algupärased vanad, algupärased uued, rahvusvahelised vanad ja

rahvusvahelised uued kombed on eraldatud, oleks andnud kõige ilusama läbilõike meie jõuludest. Selline algupära ja kronoloogia jaotus jõulukommetes oleks puhtal kujul muidugi raskesti teostatav ilma üksikasjalise kombevõrdlusega. Kuid allkirjutanu arvates oleks segamatult võidud esitada neljas eeltoodud kommete kategoorias veel ebakindlate liigid, mis ei oleks takistanud kirjeldistes üldprintsipi läbiviimist.

Praegune ainete järjestuse viis jääb aga arusaamatuks. Kuskil raamatu keskel (lk. 112) on küll üldpealkiri „Üldiseid kombeid“, mille alla on paigutatud isegi säärane autori enese sõnadega: „imelik ainulaadiline komme, kirja pandud Pilistverest“, nagu „jõuluvanne“ (lk. 132). Vastuoksa — kas ei sisalda ka ettepoole „üldiseid kombeid“ jäänud tavad, nagu: jõuluõled, jõulupuu, toidud ja söömine jne., mitte üksikus kihelkonnas ainuesinevaid, vaid üldisi kombeid?

Raamatu eessõnas on öeldud: „Mõnikord on komme küll mitmest kohast üles kirjutatud, aga kartes, et kõigi nende nimetamine mitteteadusejüngri silmis oleks ballastiks ja muidugi suurendaks teost, on need märkimata jäetud.“ Kellele on siis raamat õieti kirjutatud? Ja mis kasu arvatakse „mitteteadusejüngri“ tollest osalisest „ballastist“?

Tsitaatide toomine, kui see on täielik, ei ole „ballastiks“ tavalisele lugejale ega eriteadlasele. See annab ju võimaluse näha igale lugejale üksiku kombe geograafilist esinemist meie kodumaal. Eriteadlane, tõsi küll, vajab veel igaks juhuks kontrollimisvõimalust andme täpsuses. Aga mis kasu on sellekohasel osalisel tsiteerimisel? Eessõnas ei ole seda motiveeritud.

Veel mõni märkus trükitehnilistest puudustest. Lugejale on tõesti ülearune „ballast“ kihelkonna täisnimede toomine kord teksti ees sõrendatult, kord joone all sõrendamata peenkirjas. Kas ei oleks piisanud nimelühenditest (kui eessõnaski on juttu ruumipuudusest) ja üksnes joonealustes tsitaatides? Muidugi oleks ka vastupidi võidud läbi viia, paigutades kohanime lühendid ühes tsitaadinumbriga tekstisse, näiteks sulgudesse.

Lõpuks märgitagu veel mõni tarvitatud kirjanduse nimestikus puuduv spetsiaalkirjutis, nagu: prof. Lid, „Joleband og vegetasjonsguddom“ (Oslo 1929) ja osa eespool-mainitud prof. Eiseni enese töid eesti jõuludest. Väga kasulik raamatu tarvitajatele oleks olnud märksõnade nimistu, nagu need olemas autori kirjutatud „Eesti mütoloogiate“ sarjal. Kuuldavasti ilmub see nimistu tagant järele kahjuks alles „Meie jõulude“ teises osas.

Eeltoodud arvustavad märkmed ei puuduta raamatu põhiväärtust, nimelt uute, seninitundmatute jõulukommete kogumist ja selle avaldamist trükilt „Meie jõulude“ sarjas. Ka praeguse kommete esitusviisi juures pakub raamat nii asjahuvilistele kui uurijatele ülevaate meie jõuludest. Koolidele tuleb prof. Eiseni jõuluraamatut soojalt soovitada, sest see on pala meie rahva mineviku elust ja ainuke parem ülevaade sellest tähtpäevast. Suur tühik jõulukommete alal on meie parima rahvaluuletundja poolt esialgu õnnelikult täidetud. Ootame ja soovime sama õnnestumist jõulumängude ja ühiskommete kirjeldamiseks „Meie jõulude“ teises jaos.

Elmar Päss.

ELAV TEADUS

on teadus kõigile.

Kõigile huvitavad ja kõigile tarvilikud ülevaated moodsa teaduse tulemusist ja üldtähtsaist küsimusist: elu ja loodus, tervis, ühiskond, politika, majandus, tehnika, ajalugu, kirjandus, usk jne. Kõigile arusaadaval kujul, kõigile kättesaadava hinnaga.

Senini on ilmunud:

Nr. 1. **H. G. Wells: Suur maailmasõda**, selle järelaeg ja inimsoo tulevikusihid. 112 lk., 4 pildi, 6 kaardi, tabeli ja huvitava statistikaga. See on väga elav kirjeldis maailmasõja tekkimise põhjustest, võitluse käigust, pärastõjaaegseist segadusist, raskusist ja tulevikuvõimalusist.

Nr. 2. **Dr. C. Thomalla: Uued teed tervisele.** Tervishoid, moodsad ravimisviisid ja igapäevased kehaharjutused. 128 lk., 26 pildi ja joonisega.

Nr. 3. **A. Pigafetta: Esimene teekond ümber maailma.** Portugaallase Magalhãese seiklusrikas ja traagiline sõit enam kui 400 a. eest mööda sinnamaani tundmatuid meresid ja metslaste saari.

Nr. 4. **A. Rimmel: Otstarbekohane ja ilus kodu.** Kuidas seda korraldada, mööbeldada ja kaunistada. 112 lk., 86 pildi ja joonisega.

Nr. 5. **Prof. G. Ferrero: Vana maailma hukumine.** Mis viis Rooma riigi hukkamisele? Mis sugust õpetust pakub see praegusele ajale? 112 lk., 10 pildi, tabeli ja kaardiga.

Nr. 6. **Ed. Poom: Moodne töötehnika ja majanduskriis.** Ameerika tööstuse öitselelöömise saladus ja praeguse majanduskriisi põhjused. 120 lk., 12 joonisega.

Nr. 7. **Prof. A. Messer: Okultism ja teadus.** Mida arvata telepaatiast, „selgeltnägemisest“, ettekuulutustest, spiritismist ja muust „salateadusest“? 116 lk., 7 pildiga.

Nr. 8. **Sissejuhatus politikasse I.** Politiliste aadete ja vormide areng. Vana-Kreeka linnriigist nüüdisaja kommunismi ja fašismini. 104 lk.

Nr. 9. **W. Bousset: Jeesuse elu ja õpetus.**

Aastas ilmub 12 raamatut.

Tellijajaile maksab aastakäik (12 numbrit) 9 kr. Poolaastas (6 numbrit) 5 kr. ja veerandaastas (3 nrit) 2 kr. 75 s. Raamatuid on saada ka üksikmüügil hinnaga 1 kroon.

*Tellimisi võtavad vastu postkontorid,
EKS-i usaldusmehed ja EKS-i büroo
Tartus Lai tän. 35.*

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.